2 ΑΙΩΝΕΣ σε 21 ΕΚΠΟΜΠΕΣ

6

ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ 1821

Από την προετοιμασία του Αγώνα στις κινηματογραφικές αναπαραστάσεις του

Συζητούν:

1. Ανάμεσα στις επετείους δύο επαναστάσεων:
   Βασίλης Παναγιωτόπουλος – Δημήτρης Δημητρόπουλος – Ηλίας Νικολακόπουλος
2. Φουστανέλες και τσαρούχια: το 1821 στον ελληνικό κινηματογράφο:
   Παναγιώτης Στάθης – Βαγγέλης Καραμανωλάκης

ΑΡΧΕΙΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

2021

2 ΑΙΩΝΕΣ σε 21 ΕΚΠΟΜΠΕΣ

ΑΣΚΙ | 2 Αιώνες σε 21 Εκπομπές
Ψηφιακή εκδοτική σειρά

Επιστημονική επίβλεψη σειράς:
Ηλίας Νικολακόπουλος, Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Κωστής Καρπόζηλος

Έρευνα – επιμέλεια εκδόσεων – εικονογράφηση:
Μάνος Αυγερίδης, Ιωάννα Βόγλη, Στάθης Παυλόπουλος

Απομαγνητοφώνηση: Αναστασία Μέμμου

Audio restoration: Αχιλλέας Φακόπουλος

Διορθώσεις: Νίκος Θεοδωρόπουλος

Σχεδιασμός εκδόσεων – εικαστική επιμέλεια: Δημήτρης Τσαλκάνης

Το ψηφιακό εκδοτικό πρόγραμμα «2 Αιώνες σε 21 Εκπομπές» των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ) επιχορηγήθηκε από το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού (ΥΠΠΟΑ). Η παρούσα έκδοση προορίζεται αποκλειστικά για εκπαιδευτική και ερευνητική χρήση και απαγορεύεται η χρήση για εμπορικούς σκοπούς και άμεσο ή έμμεσο οικονομικό όφελος.

© Copyright: ΑΣΚΙ, 2021

Εικόνα εξωφύλλου: Στιγμιότυπο από την ταινία *Το λάβαρο του '21* (1929) σε σενάριο και σκηνοθεσία του Κώστα Λελούδα. Πηγή: *Ελληνικός Κινηματογράφος 1906–1960*

ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ 1821

Από την προετοιμασία του Αγώνα στις κινηματογραφικές αναπαραστάσεις του

Συζητούν:

1. Ανάμεσα στις επετείους δύο επαναστάσεων:
   Βασίλης Παναγιωτόπουλος – Δημήτρης Δημητρόπουλος – Ηλίας Νικολακόπουλος
2. Φουστανέλες και τσαρούχια: το 1821 στον ελληνικό κινηματογράφο:
   Παναγιώτης Στάθης – Βαγγέλης Καραμανωλάκης

ΑΡΧΕΙΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

2021

2 ΑΙΩΝΕΣ ΣΕ 21 ΕΚΠΟΜΠΕΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Μπορεί ο ιστορικός διάλογος και ο αναστοχασμός γύρω από το παρελθόν να μεταδίδονται στον ραδιοφωνικό «αέρα»; Τα ΑΣΚΙ επιχείρησαν να απαντήσουν καταφατικά μέσω της εβδομαδιαίας ραδιοφωνικής εκπομπής τους «Ιστορία στο Κόκκινο» (κάθε Κυριακή 1–2 μ.μ., *Στο Κόκκινο 105,5*). Η εκπομπή ξεκίνησε να μεταδίδεται στις 29 Σεπτεμβρίου 2013 και διανύει πλέον τον όγδοο κύκλο της, έχοντας παραγάγει περισσότερες από 200 ώρες συζήτησης και στοχασμού γύρω από το παρελθόν, οπτικοακουστικό υλικό που συστηματικά εμπλουτίζεται και είναι ελεύθερα διαθέσιμο στις ψηφιακές πλατφόρμες **Soundcloud** https://soundcloud.com/aski-6 και **Spotify**.

Η συσσώρευση αυτού του πλούσιου αρχειακού υλικού αλλά και η απήχηση των εκπομπών στο κοινό μάς ανέδειξαν νέα ερωτήματα: μπορεί μια προφορική συζήτηση σε ένα ραδιοφωνικό στούντιο να μετασχηματιστεί σε ένα χρηστικό εργαλείο μελέτης και έρευνας του παρελθόντος; Είναι δυνατόν η ιστορική ανάγνωση σημαντικών γεγονότων και η αποκωδικοποίηση της μνήμης τους να εκκινούν με αφορμή την κυκλοφορία ενός βιβλίου, τη διοργάνωση ενός επιστημονικού συνεδρίου, την ολοκλήρωση ενός νέου ερευνητικού προγράμματος; Μπορούμε δηλαδή να ξετυλίγουμε το μπλεγμένο κουβάρι του παρελθόντος μέσα από μικρές, καθημερινές και «εφήμερου» χαρακτήρα αφορμές;

Στόχος της ψηφιακής εκδοτικής σειράς **«2 Αιώνες σε 21 Εκπομπές»** είναι να διαθέσει στο κοινό αυτοτελείς αφηγήσεις για το παρελθόν και την Ιστορία, εικονογραφημένες με πρωτότυπο αρχειακό υλικό προερχόμενο κατεξοχήν από τις συλλογές των ΑΣΚΙ αλλά και από άλλους αρχειακούς φορείς. Οι εκδόσεις που απαρτίζουν τη σειρά στηρίζονται στα απομαγνητοφωνημένα και εκδοτικά επιμελημένα κείμενα των εκπομπών, συνοδευόμενα από βιογραφικά στοιχεία των συνομιλητών και αναγκαίους για τον/την αναγνώστη/τρια υπομνηματισμούς. Οι εκδόσεις πλαισιώνονται ακόμη από χρηστικά εργαλεία έρευνας όπως ενδεικτικές βιβλιογραφίες και συνοπτικά χρονολόγια. Ακολουθώντας την καταστατική αρχή των ΑΣΚΙ για «ανοιχτή πρόσβαση» στη γνώση, κάθε έκδοση είναι ανοιχτής πρόσβασης σε κάθε ενδιαφερόμενο/η.

Τα κριτήρια επιλογής των εκπομπών που περιλαμβάνονται στη σειρά, πέρα από τον χρονολογικό άξονα των δύο αιώνων (19ος–20ός), κινούνται και σε μια προσπάθεια παρουσίασης πρωτότυπων θεματικών και άγνωστων εν πολλοίς ερμηνευτικών προσεγγίσεων, θεματικών που συνδυάζουν το γεγονός με τη μνήμη του και τις «δεύτερες ζωές» του στο δημόσιο πεδίο στην τέχνη, στον πολιτισμό, στην πολιτική και κοινωνική ζωή, στην ιστοριογραφική συζήτηση, στα μνημεία και στα τοπόσημα, σε κάθε ψηφίδα του παρελθόντος που συνθέτει με την παρουσία της την παροντική διάσταση. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως κατά τις ταραγμένες δεκαετίες του 1940 και 1960,

και στις μεταβάσεις που πυροδότησε η Μεταπολίτευση, οι εκδόσεις συμπεριλαμβάνουν και παρουσιάζουν αυτοβιογραφικές μαρτυρίες, μεμονωμένες φωνές που εγγράφουν το προσωπικό στο συλλογικό βίωμα.

Κάθε έκδοση ασφαλώς συνιστά μια επιλογή και ως τέτοια αποδέχεται τα όρια, τις ελλείψεις και την αποσπασματικότητά της στη διερεύνηση ενός εκάστοτε θέματος. Θα θεωρεί όμως αυτήν την αποσπασματικότητα προτέρημα, αν οι αναγνώστες/τριές της την αξιοποιήσουν ως έναυσμα για νέα ομαδικά και ατομικά ερευνητικά εγχειρήματα ή αν αποτελέσει ένα βραχύ αλλά περιεκτικό, συγχρόνως ευχάριστο ανάγνωσμα.

***

Πως μπορεί μια στολή αξιωματικού του ρωσικού στρατού να συνδέει δύο ανθρώπους σε δύο εντελώς διαφορετικές εποχές; Ποια μπορεί να είναι η σχέση του Αλέξανδρου Υψηλάντη, αρχηγού της Φιλικής Εταιρείας με τον ηθοποιό Πέτρο Φυσσούν; Μπορεί εν τέλει η μακρόσυρτη, δύστοκη και πολυσύνθετη, μυστική οργάνωση και προετοιμασία της Επανάστασης του 1821 να αποτυπωθεί ρεαλιστικά στο πανί και τα φώτα του κινηματογράφου; Η παρούσα επετειακή έκδοση, μέσα από δύο ιδιαίτερα επίκαιρες συζητήσεις που συνδυάζουν την ιστορική προσέγγιση και ερμηνεία των γεγονότων με την κατανόηση της δημόσιας ζωής και μνήμης τους, επιχειρεί να απαντήσει στα παραπάνω και άλλα συναφή ερωτήματα.

Στην πρώτη συζήτηση, η οποία εστιάζει στην περίοδο ανάπτυξης του συνωμοτικού δικτύου της Φιλικής Εταιρείας, στα πρόσωπα, στα σχέδια, τις αποφάσεις, τα χρονικά και τοπικά ορόσημα για την κήρυξη της Επανάστασης, ο Ηλίας Νικολακόπουλος υποδέχεται τον ιστορικό Βασίλη Παναγιωτόπουλο, έναν από τους σημαντικότερους μελετητές της Επανάστασης του 1821, καθώς και τον Δημήτρη Δημητρόπουλο, ιστορικό με πολυετείς κι εμβριθείς μελέτες των προεπαναστατικών κοινωνιών και της Ελληνικής Επανάστασης του 1821. Στην δεύτερη συζήτηση, ο Βαγγέλης Καραμανωλάκης συζητά με τον ιστορικό Παναγιώτη Στάθη, συστηματικό μελετητή του 1821, της ιστοριογραφίας και της δημόσιας μνήμης του, χαρτογραφώντας τις πολλαπλές, αντιφατικές και συχνά στερεοτυπικές αναπαραστάσεις του 1821 στη διάρκεια του 20ου αιώνα, μέσα από μια ενδελεχή επισκόπηση της παρουσίας της «φουστανέλας» στην μεγάλη οθόνη.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΥΝΟΜΙΛΗΤΩΝ

Ο Βασίλης Παναγιωτόπουλος είναι ιστορικός, Ομότιμος Διευθυντής Ερευνών στο Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα επικεντρώνονται στην οικονομική και κοινωνική ιστορία, στην Ελληνική Επανάσταση, στην ιστορική δημογραφία και γεωγραφία, στην ιστορία των επιχειρήσεων και τη βιομηχανική αρχαιολογία. Το 1983 (σε συνεργασία με τους Σ. Ασδραχά & Φ. Ηλιού) ίδρυσε το περιοδικό *Τα Ιστορικά*. Το 1985 δημιούργησε το θεσμό των «Σεμιναρίων της Ερμούπολης», ενώ κατά την περίοδο 1985–2000 ήταν επιστημονικός υπεύθυνος του ερευνητικού προγράμματος του ΙΙΕ/ΕΙΕ «Ιστορία των οικισμών της Ελλάδας, 15ος–20ός αι.». Υπήρξε διευθυντής έκδοσης των σειρών *Ιστορία του νέου ελληνισμού, 1770–2000*, τόμ. 1–12 (2003) και *Οι ιδρυτές της Νεότερης Ελλάδας*, τόμ. 1–16 (2010). Πιο πρόσφατες δημοσιεύσεις του: *Αρχείο Αλή Πασά Γενναδείου Βιβλιοθήκης* (2018)· *Δύο πρίγκιπες στην Ελληνική Επανάσταση. Επιστολές αυτόπτη μάρτυρα και ένα υπόμνημα του πρίγκιπα Γεώργιου Καντακουζηνού*, εισαγ., σχ., επιμ. (2015).

Ο Δημήτρης Δημητρόπουλος είναι ιστορικός, Διευθυντής Ερευνών στο Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα επικεντρώνονται στην κοινωνική και οικονομική ιστορία, στην Ελληνική Επανάσταση και την ιστορία των οικισμών και των πληθυσμών του ελλαδικού χώρου κυρίως κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας. Από το 2009 είναι επιστημονικός υπεύθυνος του Προγράμματος του ΙΙΕ/ΕΙΕ "Ιστορία των Οικισμών της Ελλάδας, 15ος – 20ός αι." Έχει δημοσιεύσει σειρά επιστημονικών μελετών και άρθρων ενώ πιο πρόσφατες δημοσιεύσεις του είναι τα έργα Δ. Δημητρόπουλος, κ.ά. (επιμ.), *Πρακτικά συνεδρίου: 1821 και απομνημονεύματα. Ιστορική χρήση και ιστοριογραφική γνώση* (2020) και Δ. Δημητρόπουλος – Χρ. Λούκος – Π. Μιχαηλάρης, *Όψεις της Επανάστασης του 1821* (2018).

Ο Ηλίας Νικολακόπουλος είναι ομότιμος καθηγητής Εκλογικής Κοινωνιολογίας του ΕΚΠΑ και πρόεδρος των ΑΣΚΙ, ενώ έχει την επιστημονική επιμέλεια της εκπομπής *Ιστορία στο Κόκκινο*. Σπούδασε Μαθηματικά και θεωρία Πιθανοτήτων στην Αθήνα, στη Λωζάνη και στο Παρίσι. Το 1984 αναγορεύτηκε διδάκτωρ του Τμήματος Νομικής του ΑΠΘ. Από το 1986 έως το 2014 δίδαξε στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του ΕΚΠΑ, όπου διετέλεσε υπεύθυνος του ΠΜΣ «Πολιτική Επιστήμη και Κοινωνιολογία». Έχει εργαστεί στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) και έχει συμμετάσχει

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΥΝΟΜΙΛΗΤΩΝ

σε ερευνητικά προγράμματα στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Επί σειρά ετών συνεργαζόταν με τον τηλεοπτικό σταθμό Mega για την ανάλυση των δημοσκοπήσεων και των εκλογικών αποτελεσμάτων, ενώ αρθρογραφεί τακτικά στον Τύπο. Στις δεκάδες δημοσιεύσεις του (αυτοτελή έργα, συλλογικοί τόμοι και άρθρα), κυρίως σε θέματα εκλογικής κοινωνιολογίας και πολιτικής ιστορίας, περιλαμβάνονται τα βιβλία: *Ηλίας Ηλιού. Πολιτική βιογραφία* (2017) και *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές, 1946–1967* (2001).

Ο Παναγιώτης Στάθης είναι ιστορικός και εκπονεί διδακτορική διατριβή στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης με θέμα την ιστοριογραφία της Ελληνικής Επανάστασης του 1821. Έχει εργαστεί στο Ιστορικό Αρχείο της Αγροτικής Τράπεζας της Ελλάδας, στο Ιστορικό Αρχείο του Πανεπιστημίου Κρήτης, στο Τμήμα Σπάνιων Εκδόσεων της Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Κρήτης και σε πανεπιστημιακά ερευνητικά προγράμματα. Δίδαξε Νεότερη Ελληνική Ιστορία στη Σχολή Ξεναγών του Ηρακλείου Κρήτης. Τα κύρια ερευνητικά του ενδιαφέροντα αφορούν στις θεματικές της λησταίας και του αρματολισμού, της Επανάστασης του 1821 και γενικότερα του επαναστατικού φαινομένου, καθώς επίσης και στην ιστορία της ελληνικής ιστοριογραφίας. Σχετικά άρθρα έχει δημοσιεύσει σε επιστημονικά περιοδικά και συλλογικούς τόμους.

Ο Βαγγέλης Καραμανωλάκης είναι αν. καθηγητής Θεωρίας και Ιστορίας της Ιστοριογραφίας στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας (ΕΚΠΑ). Είναι πρόεδρος του Ιστορικού Αρχείου του ΕΚΠΑ και αντιπρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου των ΑΣΚΙ. Βιβλία του: *Η συγκρότηση της ιστορικής επιστήμης και η διδασκαλία της Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, 1837–1932* (2006), *Το Πανεπιστήμιο Αθηνών και η ιστορία του 1837–1937* (2014, μαζί με τον Κώστα Γαβρόγλου και τη Χάιδω Μπάρκουλα) και *Ανεπιθύμητο παρελθόν. Οι φάκελοι κοινωνικών φρονημάτων και η καταστροφή τους* (2019, βραβείο από την Ακαδημία Αθηνών). Έχει επιμεληθεί μια σειρά συλλογικούς τόμους για τη χούντα, τη μνήμη της κοινότητας, την ελληνική νεολαία στον 20ό αιώνα, κ.ά. Τον καιρό αυτό προετοιμάζει μια βιογραφία του Γιάνη Κορδάτου.

ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΕΚΠΟΜΠΗΣ

«Ανάμεσα στις επετείους δύο επαναστάσεων»
Η εκπομπή μεταδόθηκε στις 20/3/2016
Επιμέλεια: Ηλίας Νικολακόπουλος
Μουσική επιμέλεια: Θανάσης Μήνας
Ηχητική επιμέλεια: Αχιλλέας Φακόπουλος
Οργάνωση παραγωγής: Νατάσσα Δομνάκη

Μπορείτε να την ακούσετε στο Soundcloud: https://soundcloud.com/aski-6/2032016a

Μουσική εκπομπής:
Jordi Savall, *Der makām-ı 'Uzzâl uşūleş Devr-i kebīr (Mss. Dimitri Cantemir 118)*
Anouar Brahem, *Dance with Waves*
Jan Garbarek, *Gula Gula*
Jordi Savall, *Taksim & Makām-I Saba uşūleş Çenber*
Anouar Brahem, *Stopover at Djibouti*

1. Ανάμεσα στις επετείους δύο επαναστάσεων

Συζητούν: Βασίλης Παναγιωτόπουλος (Β.Π.) – Ηλίας Νικολακόπουλος (Η.Ν.) – Δημήτρης Δημητρόπουλος (Δ.Δ.)

Α΄ ΜΕΡΟΣ

Ηλίας Νικολακόπουλος: Καλημέρα, είμαι ο Ηλίας Νικολακόπουλος και ακούτε την εκπομπή *Ιστορία στο Κόκκινο* των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας. Καθώς πλησιάζει η επέτειος της 25ης Μαρτίου, έχω σήμερα μαζί μου δύο εκλεκτούς και αγαπητούς φίλους, για να συζητήσουμε για την Ελληνική Επανάσταση. Τον Βασίλη Παναγιωτόπουλο – νομίζω ότι δεν χρειάζεται συστάσεις, είναι δάσκαλος όλων μας– και τον Δημήτρη Δημητρόπουλο, Διευθυντή Ερευνών στο Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών· κι εκείνος ειδικεύεται στον 18ο και 19ο αιώνα. Σας ευχαριστώ, λοιπόν, και τους δύο.

Βασίλης Παναγιωτόπουλος: Εμείς ευχαριστούμε.

Η.Ν.: Αφορμή γι' αυτήν την εκπομπή, εκτός από την επέτειο, είναι κι ένα βιβλίο που κυκλοφόρησε πρόσφατα από τις εκδόσεις Ασίνη[1] και αναφέρεται σε δύο πρίγκιπες της εποχής που συζητάμε, τον Γεώργιο και τον Αλέξανδρο Καντακουζηνό.[2] Σε αυτό αναδημοσιεύεται, σε ελληνική μετάφραση, ένα κείμενο που είχε πρωτοκυκλοφορήσει πριν από δύο αιώνες περίπου, το 1824, στο Χάλλε της Σαξονίας, το οποίο συνοδεύεται από ένα εκτενέστατο δοκίμιο του Βασίλη Παναγιωτόπουλου. Στο δοκίμιο αυτό, ο ίδιος θέτει πάρα πολλά ερωτήματα ως προς την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης, τον ρόλο των πριγκίπων, τον ρόλο της Φιλικής Εταιρείας, την επανάσταση-εξέγερση στη Μολδοβλαχία, που ήταν και το πρώτο επεισόδιο της Ελληνικής Επανάστασης.[3] Υπάρχουν, όμως, κάποια ιστορικά ερωτήματα, όπως το θέτει ο ίδιος: πότε αποφασίστηκε να ξεκινήσει η Επανάσταση και με ποιο συγκεκριμένο επιτελικό σχέδιο; Έπρεπε να ξεκινήσει από τη Μολδοβλαχία ή από την Πελοπόννησο – και ποιος ο συνδυασμός των δύο;

1. *Δύο πρίγκιπες στην ελληνική Επανάσταση. Επιστολές αυτόπτη μάρτυρα και ένα υπόμνημα του πρίγκιπα Γεώργιου Καντακουζηνού*, επιμ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, μτφρ. Χρίστος Μ. Οικονόμου, Αθήνα, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών – Ασίνη, 2015.

2. Ο Γεώργιος Καντακουζηνός (1786–1857) ήταν ρώσος πρίγκηπας και αξιωματικός του ρωσικού στρατού, γόνος της ελληνομολδαβικής οικογένειας των Καντακουζηνών. Μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία και συμμετείχε στην προπαρασκευή της Επανάστασης του 1821. Ο Αλέξανδρος Καντακουζηνός (1787–1841), αδερφός του Γεώργιου, ήταν πρίγκηπας, κτηματίας και ανώτερος κρατικός αξιωματούχος της Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Μυήθηκε κι εκείνος στη Φιλική Εταιρεία και ακολούθησε τον Δημήτριο Υψηλάντη στην Πελοπόννησο για να λάβει μέρος στην οργάνωση των επιχειρήσεων του Αγώνα.

3. Η πρώτη επαναστατική πράξη του 1821, γνωστή και ως «κίνημα της Μολδοβλαχίας», εκδηλώνεται στις 22 Φεβρουαρίου 1821. Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης, γενικός επίτροπος της Φιλικής Εταιρείας, ως επικεφαλής στρατιωτικών τμημάτων διαβαίνει τον ποταμό Προύθο και κηρύσσει την έναρξη των επιχειρήσεων του Αγώνα. Στις 24 Φεβρουαρίου κυκλοφορεί στο Ιάσιο και η περιώνυμη επαναστατική προκήρυξη «Μάχου υπέρ πίστεως και πατρίδος».

Β.Π.: Στις αρχές Οκτωβρίου του 1820 πραγματοποιείται η συνάντηση στο Ισμαήλι.[4] Πρόκειται για μία σπουδαία στιγμή του ελληνικού αγώνα της ανεξαρτησίας, της Επανάστασης, γιατί είναι η πρώτη φορά που Φιλικοί, εκτός από τα ελάχιστα μέλη της ηγεσίας, συναντώνται αυτοπροσώπως με τον κατηχητή τους. Στη συνωμοτική δομή της Φιλικής Εταιρείας, ο κάθε Φιλικός γνώριζε μόνον αυτόν που τον είχε κατηχήσει.

Η.Ν.: Αυτή η κατήχηση θυμίζει λίγο τεκτονική πρακτική, σωστά;

Β.Π.: Όλες οι μυστικές εταιρείες έχουνε μία κατήχηση τέτοιου είδους. Η πιο ισχυρή μυστική εταιρεία –όχι επαναστατική– εκείνης της εποχής είναι ο τεκτονισμός και υπάρχουν στοιχεία συναφή. Αλλά, στην περίπτωση αυτήν, ο τεκτονισμός δεν λειτουργεί ούτε ως κινητήρια δύναμη της Φιλικής Εταιρείας, ούτε ως παράλληλος μηχανισμός της Εταιρείας. Ο τεκτονισμός δεν είναι σε θέση να δομήσει μία εξέγερση, μία επανάσταση, ένα εθνικό όραμα. Παίζει, όμως, κάποιο ρόλο σε ζητήματα συνωμοτικότητας, μυστικισμού, δημιουργίας οραμάτων – έως εκεί.

Η.Ν.: Μιας και αρχίσαμε από αυτό το θέμα, μου κάνει εντύπωση αυτό που γράφεις στην εισαγωγή, ότι δηλαδή οι πρίγκηπες Καντακουζηνοί πρώτα μυούνται στον τεκτονισμό για να προετοιμαστούν, πριν να κάνουν το παραπάνω βήμα και περάσουν στο εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα.

Β.Π.: Ναι, ο Νικόλαος Υψηλάντης,[5] ένας εκ των αδελφών του Αλέξανδρου, ο οποίος ήταν και αυτός τέκτονας, γράφει ότι οι πρίγκιπες αυτοί, δηλαδή οι ευγενείς Μολδαβορώσοι, ελληνικής συνάφειας –ας το πούμε έτσι–, δεν έχουν καθαρή εικόνα για το σχέδιο μιας ελληνικής επανάστασης. Αυτοί ζουν στη Βεσσαραβία.

Η.Ν.: Η Βεσσαραβία είναι η σημερινή Δημοκρατία της Μολδαβίας.

Η σφραγίδα της Φιλικής Εταιρείας, φυλάσσεται στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο

4. Η συνέλευση του Ισμαηλίου της Βεσσαραβίας πραγματοποιήθηκε την πρώτη εβδομάδα του Οκτωβρίου του 1820. Στη συνέλευση αυτήν, εκτός του αρχηγού (γενικού επίτροπου) της Φιλικής Εταιρείας Αλέξανδρου Υψηλάντη, έλαβαν μέρος επιφανείς Φιλικοί, όπως το ιδρυτικό μέλος Εμμανουήλ Ξάνθος, ο Γρηγόριος Δικαίος (Παπαφλέσσας), ο Δημήτριος Θέμελης, ο Χριστόφορος Περραιβός κ.ά. Η οργάνωση της συνέλευσης αποτέλεσε επίτευγμα της συνωμοτικότητας, καθώς προσήλθαν και συναντήθηκαν μέλη της Εταιρείας από διαφορετικά και απομακρυσμένα μέρη. Στη συγκεκριμένη συνέλευση ελήφθησαν μερικές από τις σημαντικότερες αποφάσεις για την έναρξη του Αγώνα, χωρίς ωστόσο να εφαρμοστούν όλες. Ειδικότερα, αποφασίστηκε η άμεση κήρυξη της Επανάστασης, με επίκεντρο των επιχειρήσεων την Πελοπόννησο, και παράλληλα γενικευμένες εξεγέρσεις στην Κωνσταντινούπολη με στόχο την πυρπόληση του τουρκικού στόλου, καθώς και πολεμικές επιχειρήσεις στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες σε συνεργασία με τον ρουμάνο πολεμιστή Θεόδωρο (Τούντορ) Βλαδιμηρέσκου. Τέλος, αποφασίστηκε η προσέγγιση και αναζήτηση συμμαχιών με σέρβους επαναστάτες. Μετά το πέρας της συνέλευσης, ο Αλ. Υψηλάντης υπογράφει την πολεμικού χαρακτήρα προκήρυξη προς τους «απανταχού εις την Στερεάν της Ελλάδος και εις τας νήσους του Αρχιπελάγους διατρίβοντας». Βλ. σχετικά Βασίλης Παναγιωτόπουλος, «Η Φιλική Εταιρεία. Οργανωτικές προϋποθέσεις της Εθνικής Επανάστασης», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770–2000*, τ. 3, Αθήνα, εφ. *Τα Νέα* – Ελληνικά Γράμματα, 2003, σ. 30–31 και Εμμανουήλ Πρωτοψάλτης, *Η Φιλική Εταιρεία. Αναμνηστικόν τεύχος επί τη 150ετηρίδι*, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών, 1964, σ. 72–77.

5. Ο Νικόλαος Υψηλάντης (1796–1833) ήταν πρίγκιπας, Φιλικός και αγωνιστής της Επανάστασης του 1821. Ηγήθηκε του στρατιωτικού σώματος του Ιερού Λόχου κατά τη Μάχη του Δραγατσανίου. Αδέλφια του ήταν ο Αλέξανδρος, ο Δημήτριος ο Γεώργιος, ο Γρηγόριος, η Αικατερίνη και η Μαρία Υψηλάντη.

Εφοδιαστικό Ιερέως με τα εμβλήματα της Φιλικής Εταιρείας, γραμμένο σύμφωνα με το κρυπτογραφικό αλφάβητο της Εταιρείας, δημοσιεύεται στην έκδοση Εμμανουήλ Πρωτοψάλτης, Η Φιλική Εταιρεία. Αναμνηστικόν τεύχος επί τη 150ετηρίδι, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών, 1964, σελ. 134

Β.Π.: Ακριβώς, με έδρα το Κισνόβιον, όπως το λέγανε τότε, Κισσινιόφ στα ρωσικά, Κισινάου στα ρουμανικά. Αυτοί έχουν ελληνική κουλτούρα· η μητέρα των Καντακουζηνών είναι κόρη του φαναριώτη πρίγκιπα Καλλιμάχη.[6] Οι Καντακουζηνοί είναι μολδαβορώσοι ευγενείς, ελληνικής όμως κουλτούρας, οι οποίοι δεν έχουν άμεση πρόσβαση στο σχέδιο μιας εξέγερσης του ελληνισμού – και πολύ περισσότερο στην Ελλάδα. Εντάσσονται στο κίνημα της Φιλικής Εταιρείας μέσω των αδελφών Υψηλάντη. Ο Νικόλαος Υψηλάντης έγραφε ότι νομίσαμε πως θα ήταν καλύτερο, πρώτα, να μυηθούν στον τεκτονισμό και, αφού αποκτήσουν μία ιδέα περί συνωμοτικότητας, οραμάτων και ελευθερίας, μετά να ενταχθούν στη Φιλική Εταιρεία.[7] Και έτσι κι έκαναν.

Η.Ν.: Να γυρίσουμε, όμως, σε αυτήν τη σύσκεψη στο Ισμαήλι.

Β.Π.: Ναι, να επιμείνουμε σε αυτό, γιατί, για πρώτη φορά, Φιλικοί που αγωνίζονται ως Φιλικοί στο πλαίσιο της Εταιρείας, έρχονται σε επαφή μεταξύ τους. Μέχρι τότε δεν είχαν έρθει σε επικοινωνία ποτέ, δεν είχαν βρεθεί στο ίδιο τραπέζι ποτέ, διότι δεν το επέτρεπε η συνωμοτικότητα της Εταιρείας, αλλά και γιατί δεν είχαν διαμορφωθεί ακόμη οι συνθήκες, άρα δεν υπήρχε λόγος για μια τέτοια ενέργεια. Τότε δημιουργήθηκε η ανάγκη ενός επιτελικού σχεδιασμού. Γι' αυτό, λοιπόν, δίνω ιδιαίτερη έμφαση στη συνάντηση του Ισμαηλίου.

Δημήτρης Δημητρόπουλος: Είναι ίσως η πρώτη φορά που πετυχαίνει ένα σχέδιο μυστικό, επαναστατικό, μέσω της Φιλικής Εταιρείας. Δηλαδή στην Ευρώπη υπάρχουν αρκετές μυστικές εταιρείες εκείνη την εποχή, αλλά είναι η πρώτη φορά που πετυχαίνει ένα τέτοιο σχέδιο, σωστά;

Β.Π.: Είναι η πρώτη φορά που δημιουργείται αυτή η προϋπόθεση για την ανάπτυξη ενός αυτοτελούς, εθνικού κινήματος. Οράματα περί εθνικής απελευθέρωσης ή, εμπάση περιπτώσει, αντιοθωμανικής δράσης του ελληνισμού υπήρχαν ήδη από τον 17ο αιώνα, τα οποία εντάθηκαν με τη Γαλλική Επανάσταση. Ένα από αυτά είναι και το όραμα, λίγο φιλολογικό, λίγο υπεραισιόδοξο, του Ρήγα.[8] Η μεγάλη αλλαγή εδώ είναι η δημιουργία επαναστατικού μηχανισμού, επαναστατικής δομής. Αυτή, νομίζω, είναι η τομή που έχουμε να παρατηρήσουμε.

Η.Ν.: Για τη δημιουργία, όμως, της επαναστατικής δομής και για την εξέγερση, οι Φιλικοί αισθάνονται την ανάγκη να απευθυνθούν σε πρίγκιπες και με αυτόν τον τρόπο προκύπτει η αρχηγία του Αλέξανδρου Υψηλάντη.

Προσωπογραφία Αλέξανδρου Υψηλάντη, δημοσιεύεται στην έκδοση Εμμανουήλ Πρωτοψάλτης, Η Φιλική Εταιρεία. Αναμνηστικόν τεύχος επί τη 150ετηρίδι, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών,1964, σελ. 88

6. Η οικογένεια Καλλιμάχη ήταν ελληνική φαναριώτικη οικογένεια της Κωνσταντινούπολης, μέλη της οποίας διορίστηκαν πρίγκιπες στη Μολδοβλαχία. Η Ραλλού Καλλιμάχη, η οποία είχε νυμφευθεί τον μολδαβό βογιάρο Ματθαίο Καντακουζηνό, ήταν η μητέρα του Γεώργιου και του Αλέξανδρου Καντακουζηνού.

7. Βλ. *Mémoires du prince Nicolas Ypsilanti. D'après le manuscrit no 2144 de la Bibliothèque nationale de Grèce*, εκδ. Δ. Γρ. Καμπούρογλους, Αθήνα – Παρίσι, Librairie Frannaise & Internationale G. Eleutheroudakis – Librairie Nilsson, χ.χ., σ. 91.

8. Για την επαναστατική δραστηριότητα και την προσωπικότητα του Ρήγα βλ. ενδεικτικά *Ρήγα Βελεστινλή άπαντα τα σωζόμενα*, τ. 5, επιμ. Πασχάλης Κιτρομηλίδης, Αθήνα, Βουλή των Ελλήνων, 2000.

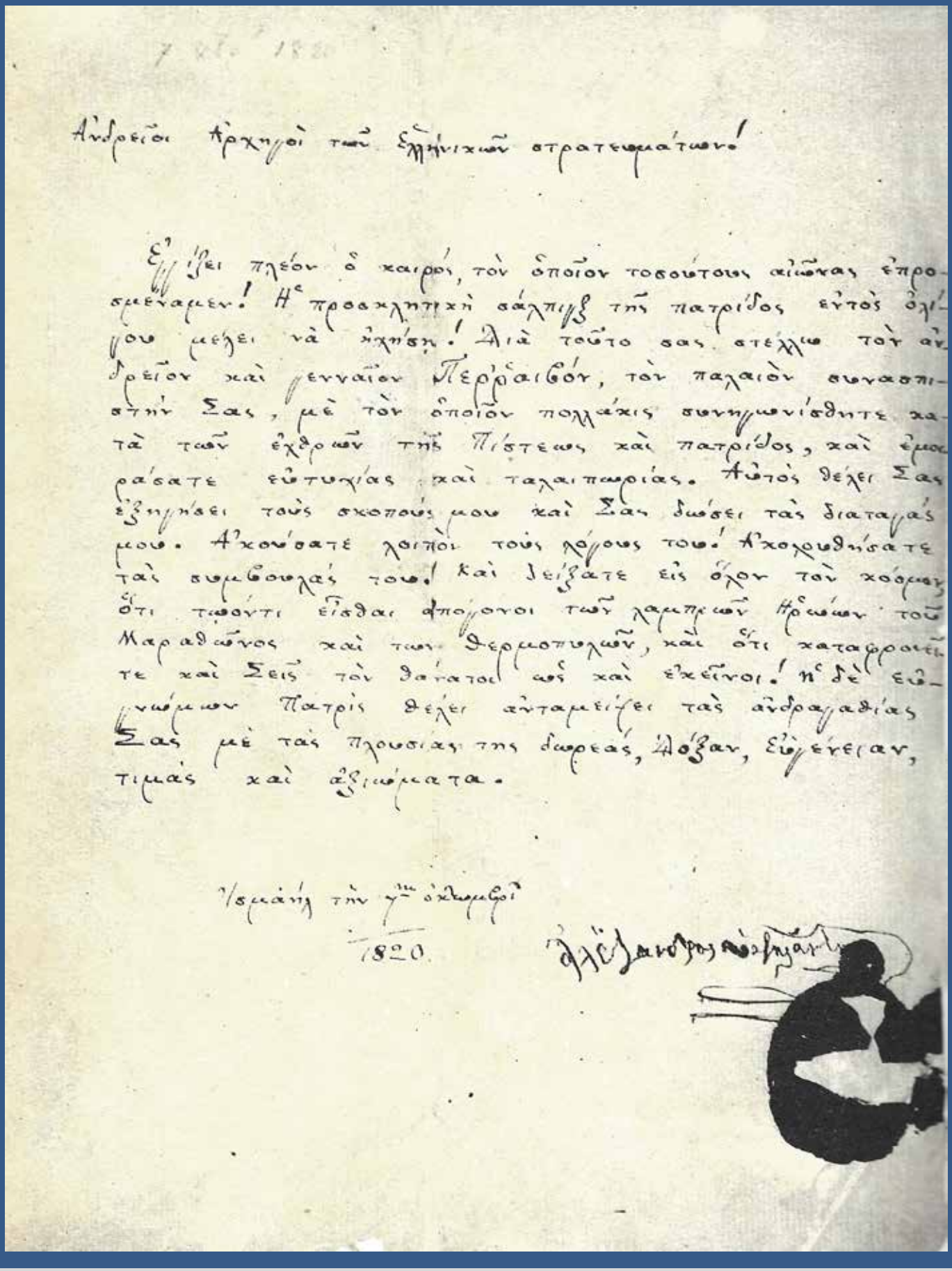

7 Οκτ. 1820

Ἀνδρεῖοι Ἀρχηγοὶ τῶν Ἑλληνικῶν στρατευμάτων!

Ἐγγίζει πλέον ὁ καιρός, τὸν ὁποῖον τοσούτους αἰῶνας ἐπροσμέναμεν! Ἡ προσκλητικὴ σάλπιγξ τῆς πατρίδος ἐντὸς ὀλίγου μέλει νὰ ἠχήσῃ! Διὰ τοῦτο σας στέλλω τὸν ἀνδρεῖον καὶ γενναῖον Περραιβόν, τὸν παλαιὸν συνασπιστὴν Σας, μὲ τὸν ὁποῖον πολλάκις συνηγωνίσθητε κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς Πίστεως καὶ πατρίδος, καὶ ἐμοιράσατε εὐτυχίας καὶ ταλαιπωρίας. Αὐτὸς θέλει Σας ἐξηγήσει τοὺς σκοπούς μου καὶ Σας δώσει τὰς διαταγάς μου. Ἀκούσατε λοιπὸν τοὺς λόγους του! Ἀκολουθήσατε τὰς συμβουλάς του! Καὶ δείξατε εἰς ὅλον τὸν κόσμον, ὅτι τῳόντι εἶσθαι ἀπόγονοι τῶν λαμπρῶν Ἡρώων τοῦ Μαραθῶνος καὶ τῶν Θερμοπυλῶν, καὶ ὅτι καταφρονεῖτε καὶ Σεῖς τὸν θάνατοι ὡς καὶ ἐκεῖνοι! Ἡ δὲ εὐγνώμων Πατρὶς θέλει ἀνταμείψει τὰς ἀνδραγαθίας Σας μὲ τὰς πλουσίας της δωρεάς, Δόξαν, Εὐγένειαν, τιμὰς καὶ ἀξιώματα.

Ἰσμαήλ τὴν γ^ν ὀκτωμβρί

1820

Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης

Προκήρυξη του Αλέξανδρου Υψηλάντη προς τους Αρχηγούς των Ελληνικών Στρατευμάτων, 7 Οκτωβρίου 1820, Συνέλευση Ισμαηλίου, δημοσιεύεται στην έκδοση Εμμανουήλ Πρωτοψάλτης, Η Φιλική Εταιρεία. Αναμνηστικόν τεύχος επί τη 150ετηρίδι, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών,1964, σελ. 228

Πολεμικό Συμβούλιο, πίνακας του Θεόδωρου Βρυζάκη (1814 ή 1819–1878), Δωρεά Πανεπιστημίου, Εθνική Πινακοθήκη–Παράρτημα Ναυπλίου, προσβάσιμο στο https://www.nationalgallery.gr/el/sulloges/collection/sulloges/polemiko-sumboulio.html

Β.Π.: Ναι, προηγουμένως γίνεται μια απόπειρα ανάθεσης της αρχηγίας στον Ιωάννη Καποδίστρια. Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης είναι το δεύτερο πρόσωπο στο οποίο απευθύνθηκαν οι Φιλικοί. Ήδη από το 1817, ο πολυσυζητημένος Νικόλαος Γαλάτης,[9] κατ' εντολή του Νικόλαου Σκουφά, εκ των συνιδρυτών της Εταιρείας, πλησιάζει τον Καποδίστρια για να του αναθέσει, εκ μέρους της υπερτάτης αρχής, την ηγεσία της Εταιρείας. Και ενώ έχει αρνηθεί ο Καποδίστριας και μάλλον έχει εξελιχθεί σε φιάσκο αυτή η πρώτη ενέργεια, το 1819 οι Φιλικοί παίρνουν την απόφαση να απευθυνθούν εκ νέου στον Καποδίστρια για να του αναθέσουν την ηγεσία της Εταιρείας, κατά συνέπεια της Επανάστασης. Νομίζω, αν και δεν την έχω επεξεργαστεί αρκετά αυτήν τη σκέψη, ότι υπήρξε μία παρανόηση· οι Φιλικοί νόμιζαν ότι η Φιλόμουσος Εταιρεία[10] που είχε ιδρύσει ο Καποδίστριας στη Βιέννη το 1814 ήταν μεν μια φανερή Εταιρεία, αλλά υπήρχε, από πίσω, ένα μυστικό ρωσικό σχέδιο, το οποίο απέβλεπε σε μια επανάσταση, σε μια εξέγερση στην Ελλάδα. Νομίζω υπάρχει μία τέτοια διάσταση, η οποία όμως, θέλει περαιτέρω επεξεργασία.

Η.Ν.: Αυτή η Φιλόμουσος Εταιρεία της Βιέννης απουσιάζει λίγο από την κλασική ιστοριογραφία της Ελληνικής Επανάστασης. Έχω δει στα δικά σου κείμενα να επιμένεις, αλλά στην τρέχουσα βιβλιογραφία σχεδόν δεν υπάρχει.

Β.Π.: Επιμένω γιατί θεωρώ ότι είναι κρίσιμο σημείο της ελληνικής ιστορίας του Αγώνα και βρίσκω εκεί τις απαρχές της διεθνοποίησης του ελληνικού ζητήματος. Κάτι που διαφεύγει την προσοχή της ελληνικής ιστοριογραφίας είναι ότι η δημιουργία αυτού που ονομάζουμε ελληνικό ζήτημα, η πρώτη δηλαδή μορφή του ελληνικού ζητήματος, ξεκινάει, κατά την άποψή μου, με την ίδρυση της Φιλομούσου Εταιρείας[11] στην Αθήνα, το 1813, από τους Εγγλέζους. Πρώτα ιδρύεται η Φιλόμουσος Εταιρεία στην Αθήνα το '13 και ως «απάντηση» ιδρύεται η Φιλόμουσος Εταιρεία στη Βιέννη από τον Καποδίστρια, λίγο σχηματικά, θα λέγαμε, ως παράρτημα της αθηναϊκής, ουσιαστικά όμως, ως μία νέα μεγάλη ανεξάρτητη κίνηση.

Προσωπογραφία Ιωάννη Καποδίστρια, δημοσιεύεται στην έκδοση Εμμανουήλ Πρωτοψάλτης, Η Φιλική Εταιρεία. Αναμνηστικόν τεύχος επί τη 150ετηρίδι, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών,1964, σελ.107

9. Ο Νικόλαος Γαλάτης (1772–1819) ήταν ένα από τα πρώτα μέλη της Φιλικής Εταιρείας, μυημένος από τον Νικόλαο Σκουφά περίπου στα 1816. Ανέπτυξε έντονη δραστηριότητα για τους σκοπούς της Εταιρείας, στρατολογώντας πολλά μέλη και αυξάνοντας τους οικονομικούς πόρους της οργάνωσης. Μετά την αποτυχία του προσηλυτισμού του Ιωάννη Καποδίστρια μετακινήθηκε στις Ηγεμονίες, όπου ανέπτυξε μια αλλοπρόσαλλη συμπεριφορά, η οποία αναστάτωσε την ηγεσία της Φιλικής Εταιρείας. Σε συνθήκες άκρας συνωμοτικότητας αποφασίστηκε η θανάτωσή του. Ο Γαλάτης δολοφονήθηκε τον Φεβρουάριο του 1819 στην Ερμιονίδα από τον Παναγιώτη Δημητρακόπουλο. Βλ. ενδεικτικά Ελευθέριος Μωραϊτίνης–Πατριαρχέας, *Νικόλαος Γαλάτης ο Φιλικός*, Αθήνα, Κέδρος, 2002.

10. Η Φιλόμουσος Εταιρεία της Βιέννης ιδρύθηκε το 1814 από τον Ιωάννη Καποδίστρια και τελούσε υπό την προστασία του τσάρου Αλέξανδρου Α΄. Σκοπός της ήταν να βοηθήσει νέους έλληνες φοιτητές να σπουδάσουν σε ευρωπαϊκά πανεπιστήμια, συμβάλλοντας έτσι στην πνευματική αναγέννηση και τον Διαφωτισμό του Γένους. Διατηρούσε σχέσεις με τη Φιλόμουσο Εταιρεία της Αθήνας.

11. Η Φιλόμουσος Εταιρεία Αθηνών ιδρύθηκε το 1813 από τους Ιωάννη Μαρμαροτούρη, Πέτρο Ρεβελάκη και Αλέξανδρο Χωματιανό και τελούσε υπό την προστασία των Άγγλων. Στόχος της Εταιρείας ήταν η ίδρυση σχολείων, η προστασία και μελέτη των αρχαίων μνημείων.

Προσωπογραφία Αλέξανδρου και Δημητρίου Υψηλάντη, Εθνικόν Ημερολόγιον Βρεττού, τ. 1863, σελ. 135

Η.Ν.: Ρωσικής επιρροής.

Β.Π.: Ρωσικής επιρροής, αυτήν τη φορά, και νομίζω ότι αυτό είναι ένα κρίσιμο σημείο στη διαδικασία διεθνοποίησης –as το πω έτσι, λίγο αναχρονιστικά– του ελληνικού ζητήματος. Σε αυτό το πλαίσιο, η ηγεσία της Φιλικής Εταιρείας αποφασίζει να κινηθεί, γιατί θεωρεί ότι υπάρχει διεθνές ενδιαφέρον.

Η.Ν.: Και απευθύνεται στον Καποδίστρια.

Β.Π.: Και απευθύνεται στον Καποδίστρια, γιατί, βέβαια, ο Καποδίστριας είναι η ισχυρότερη προσωπικότητα του ελληνισμού εκείνη την περίοδο. Και επειδή ακριβώς είναι ισχυρή προσωπικότητα, πιστεύουν ότι θα αναλάβει την ηγεσία μιας επανάστασης. Θέλει όμως περαιτέρω επεξεργασία το ζήτημα αυτό.

Η.Ν.: Πάντως, μιας και μιλήσαμε για τη ρωσική πολιτική, από την εποχή της Μεγάλης Αικατερίνης,[12] οι Ρώσοι έχουν στόχο την έξοδο προς τη Μεσόγειο, η οποία παρεμποδίζεται από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Υπάρχει κάποιο ρωσικό σχέδιο σε σχέση με τον ελλαδικό χώρο;

12. Η Αικατερίνη Β΄ (1729–1796) ήταν αυτοκράτειρα της Ρωσίας από το 1762 έως τον θάνατό της. Στο πλαίσιο της εξωτερικής πολιτικής της Ρωσίας, κατά το 1770 περίπου, εκπόνησε το λεγόμενο «Ελληνικό Σχέδιο», το οποίο περιλάμβανε, μεταξύ άλλων, τη διχοτόμηση και διανομή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μεταξύ της Ρωσίας και της Αυστρίας, και την αποκατάσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, με πρωτεύουσα την Κωνσταντινούπολη.

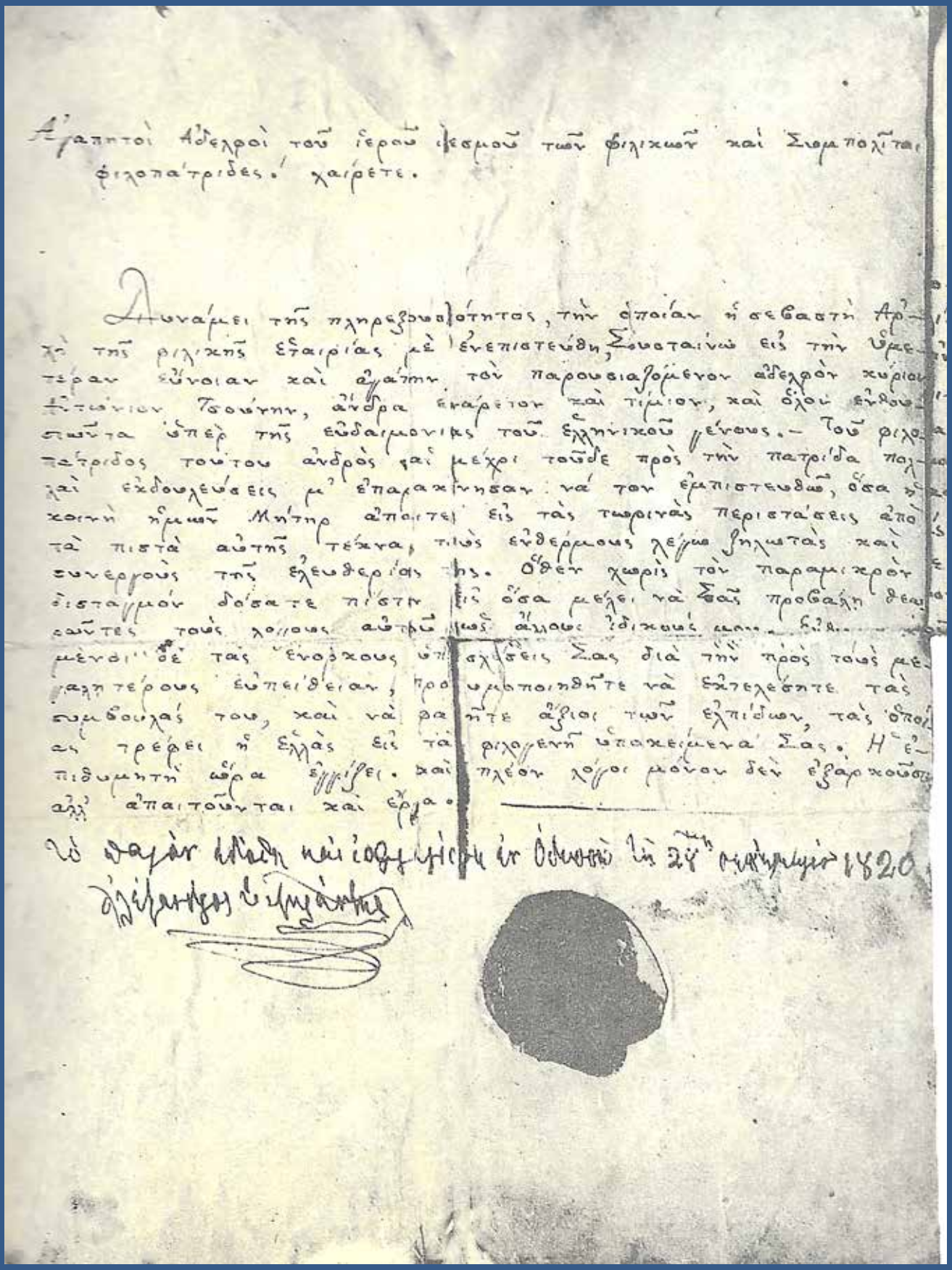

Ἀγαπητοὶ ἀδελφοὶ τοῦ ἱεροῦ ἱδρύματος τῶν φιλικῶν καὶ Συμπολῖται φιλοπάτριδες. χαίρετε.

Δυνάμει τῆς πληρεξουσιότητος, τὴν ὁποίαν ἡ σεβαστὴ Ἀρχὴ τῆς φιλικῆς ἑταιρίας μὲ ἐνεπιστεύθη, συναισθάνομαι εἰς τὴν ὑψηλοτέραν εὐνοιαν καὶ ἀγάπην τῶν παρουσιαζομένων ἀδελφῶν κυρίων Ἑλλήνων τοσούτην, ἄνδρα ἐναρέτων καὶ τιμίων, καὶ ὁλοψύχως ἐνδομυχούντα ὑπὲρ τῆς εὐδαιμονίας τοῦ ἑλληνικοῦ γένους. — Τοῦ φιλοπάτριδος τούτου ἀνδρὸς καὶ μέχρι τοῦδε πρὸς τὴν πατρίδα παλαὶ ἐκδουλεύσεις μ' ἐπαρακίνησαν νὰ τὸν ἐμπιστευθῶ, ὅσα ἡ κοινὴ ἡμῶν Μήτηρ ἀπαιτεῖ εἰς τὰς τωρινὰς περιστάσεις ἀπὸ τὰ πιστὰ αὐτῆς τέκνα, τοὺς ἐνθέρμους λέγω ζηλωτὰς καὶ συνεργοὺς τῆς ἐλευθερίας της. Ὅθεν χωρὶς τὸν παραμικρὸν δισταγμὸν δύσατε πίστιν εἰς ὅσα μέλλει νὰ σᾶς προβάλῃ θεωμένοι δὲ τὰς ἐνόρκους ὑπ[illegible] σχέσεις Σας διὰ τὴν πρὸς τοὺς μεγαλητέρους εὐπείθειαν, προ[illegible] ευμβουλάς του, καὶ νὰ φα[illegible] ῆτε ἄξιοι τῶν ἐλπίδων, τὰς ὁποίας τρέφει ἡ Ἑλλὰς εἰς τὰ φιλογενῆ ὑπαρχείμενα Σας. Ἡ ἐπιθυμητὴ ὥρα ἔμφθασε. καὶ πλέον λόγοι μόνον δὲν ἐξαρκοῦσι, ἀλλ' ἀπαιτοῦνται καὶ ἔργα.

Ὁ σαλὼν Μονὴ Ἀγίου Μηνᾶ ἐν Ὀδησσῷ τὴν 24ην Σεπτεμβρίου 1820

Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης

Εγκύκλιος του Αλέξανδρου Υψηλάντη προς τους Φιλικούς, 28 Σεπτεμβρίου 1820, δημοσιεύεται στην έκδοση Εμμανουήλ Πρωτοψάλτης, Η Φιλική Εταιρεία. Αναμνηστικόν τεύχος επί τη 150ετηρίδι, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών, 1964, σελ. 187

Β.Π.: Ναι, υπήρχε παλαιότερα, αλλά τα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης δεν υπάρχει. Ο τσάρος Αλέξανδρος Α΄[13] ιδρύει την Ιερά Συμμαχία, η οποία στηρίζεται σε ευρωπαϊκές αρχές, όπως ειρήνη, δικαιοσύνη των λαών, δικαιοσύνη στα έθνη, αναστολή των πολέμων· μία άλλη Ιερά Συμμαχία που δεν έχει καμία σχέση με αυτήν που παρουσιάζεται στην ελληνική ιστοριογραφία. Νομίζω ότι ο Αλέξανδρος Α΄ οδηγεί τη Ρωσία προς ένα ευρωπαϊκό πλαίσιο που δεν έχει, πια, καμία σχέση με τον επεκτατισμό του προηγούμενου καθεστώτος της Αικατερίνης, είναι καινούργιο. Εντός αυτού του πλαισίου, ο Καποδίστριας μπορεί να στηρίξει τα ανθρώπινα και εθνικά δικαιώματα των υπηκόων της Αυτοκρατορίας αλλά ως εκεί.

Δ.Δ.: Ναι. Πάντως, η επανάσταση στη Μολδοβλαχία, στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες με άλλα λόγια, γίνεται από ρώσους αξιωματικούς τυπικά;

Β.Π.: Δεν θα το έλεγα έτσι. Το γεγονός ότι οι Υψηλάντηδες είναι ρώσοι αξιωματικοί και συνεργάζονται με άλλους ρώσους αξιωματικούς, τους Καντακουζηνούς π.χ., δεν σημαίνει ότι κάνουν την εξέγερση ως τέτοιοι.

Δ.Δ.: Όχι, βέβαια, αλλά ήθελα να διευκρινίσουμε αν έχουν σχέσεις, επαφές με την επίσημη ρωσική πολιτική εκείνη την εποχή.

Β.Π.: Η επίσημη πολιτική της Ρωσίας είναι αρνητική, γιατί δεν θέλει να διαταράξει τις σχέσεις της με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Πιστεύω, όμως, ότι υπάρχει εδώ ένα σημείο που θέλει έρευνα: φίλοι του Υψηλάντη, στρατιωτικοί –και μάλιστα η ηγεσία του ρωσικού στρατού της Βεσσαραβίας– συμμετέχουν, αργότερα, στην εξέγερση των Δεκεμβριστών,[14] το 1825. Κάποιος συσχετισμός μπορεί να εντοπιστεί.

Η.Ν.: Επειδή είναι πολλά τα ζητήματα που έχουμε αφήσει ανοιχτά, ας επιστρέψουμε πάλι, στη σύσκεψη στο Ισμαήλι. Εκεί, σύμφωνα με την εισαγωγή σου, αποφασίζονται τρία πράγματα. Το ένα είναι η εξέγερση στη Μολδοβλαχία, το δεύτερο είναι η κάθοδος του Αλέξανδρου Υψηλάντη στην Πελοπόννησο και το τρίτο είναι αυτό το περίφημο «Σχέδιο Κωνσταντινουπόλεως», το οποίο έχει δύο εκδοχές, την πολύ μεγάλη και τη λίγο μικρότερη.[15]

13. Ο Αλέξανδρος Α΄ Πάβλοβιτς (1777–1825) ήταν τσάρος της Ρωσίας από το 1801 έως τον θάνατό του. Το 1815, μετά την ήττα του Ναπολέοντα, υπέγραψε τριμερή συνθήκη με τους αυτοκράτορες Φραγκίσκο Α΄ της Αυστρίας και Φρειδερίκο Γουλιέλμο Γ΄ της Πρωσίας, η οποία έμεινε γνωστή ως Ιερά Συμμαχία. Αρχικός στόχος της συνθήκης ήταν η ένωση των χριστιανικών αυτοκρατοριών της Ευρώπης, των ορθοδόξων της Ρωσίας, των καθολικών της Αυστρίας και των προτεσταντών της Πρωσίας. Από τους διπλωμάτες και των τριών ηγεμόνων, ο πλέον δραστήριος ήταν ο αυστριακός καγκελάριος και πρίγκιπας Κλέμενς φον Μέττερνιχ, ο οποίος σταδιακά τη μετέτρεψε σε ένα είδος διευθυντηρίου που παρενέβαινε στα εσωτερικά των πιο αδύναμων βασιλείων όταν εκδήλωναν φιλελεύθερες τάσεις.

14. Δεκεμβριστές ονομάστηκαν οι ρώσοι αξιωματικοί που έλαβαν μέρος στις εξεγέρσεις που ξέσπασαν τον Δεκέμβριο του 1825 στην Αγία Πετρούπολη και στη νότια Ρωσία.

15. Τα πολεμικά σχέδια της Φιλικής Εταιρείας δημοσιεύονται για πρώτη φορά από τον Ιωάννη Φιλήμονα, γραμματέα του Δημητρίου Υψηλάντη κατά τη διάρκεια του Αγώνα, στον πρώτο τόμο της έκδοσης *Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*, του 1859. Τα πιο σημαντικά εξ αυτών είναι το «Σχεδιον Γενικόν», αποτελούμενο από 23 άρθρα, το «Πολεμικόν Σχέδιον Σάββα» (Βουκουρέστι, 23 Σεπτεμβρίου 1820) του Σάββα Καμινάρη και το «Μερικόν περί Κωνσταντινουπόλεως σχέδιον», αποτελούμενο από 18 άρθρα. Στο τελευταίο προβλεπόταν η ταυτόχρονη με τον ελλαδικό χώρο επίθεση στις οθωμανικές δυνάμεις και σε άλλες περιοχές, και στην ίδια τη μητρόπολη της Αυτοκρατορίας, την Κωνσταντινούπολη. Ειδικότερα, με βάση το συγκεκριμένο σχέδιο θα στρατολογούνταν έμπειροι αξιωματικοί, οι οποίοι θα κατασκόπευαν τις θέσεις, τις κινήσεις και τα μεγέθη του τουρκικού στόλου, με στόχο την αποτελεσματικότερη επίθεση κατά τη στιγμή της εξέγερσης. Αναλυτικά για τα σχέδια βλ. Ιωάννης Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*, τ. 1, Αθήνα, Τύποις Π. Σούτσα και Α. Κτενά, 1859, σ. 47–68 και 77–81.

ΤΟ ΜΕΡΙΚΟΝ ΠΕΡΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΣΧΕΔΙΟΝ.

«Ἀδελφοὶ Βυζάντιοι!

«Πολλάκις συσκεψάμενοι μετὰ τῶν σοφωτέρων τοῦ Ἔθνους μας περὶ τῆς ὁλικῆς καὶ ταχείας καταστροφῆς τοῦ ἐχθροῦ, ἀπεφασίσαμεν, ὅτι συγχρόνως μὲ τὰ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος νὰ κτυπήσωμεν ἀνεπαισθήτως καὶ αὐτὴν τὴν μητρόπολιν, διὰ νὰ τὸν νεκρώσωμεν παρευθύς· ἐπειδὴ προχωροῦντες ἔξωθεν εἰς αὐτὴν, κοντὰ εἰς τὰς δυσκολίας φοβούμεθα καὶ τὸν κίνδυνόν σας. Περὶ τούτου λοιπὸν πολλὰ πολλῶν ἀναγνόντες σχέδια, ἐξελεξάμεθα τὸν ἀκόλουθον τρόπον, τὸν ὁποῖον σεῖς ἀδελφοὶ Βυζάντιοι, ὡς ἀποβλέποντα μερικῶς μὲν εἰς σωτηρίαν σας, γενικῶς δὲ εἰς εὐκολίαν τοῦ ἐπιχειρήματός μας καὶ ἀφανισμὸν τοῦ ἐχθροῦ, πρέπει νὰ βάλητε εἰς πρᾶξιν, προσθέτοντες τὰ ἐλλείποντα ὡς ἰδεάτοι τῶν αὐτόθι μερῶν, καὶ ἀφαιροῦντες, ὅσα καὶ ἀφαιρούμενα δὲν πειράζουν.

« Διὰ νὰ πληροφορηθῆτε, ὅτι ἔσεται ἄφευκτος νίκη εἰς ἡμᾶς καὶ ἥττα εἰς τοὺς ἐχθροὺς, σᾶς λέγομεν, ὅτι αὐτοὶ κτυποῦνται γενικῶς πολλαχόθεν διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης. Ἡμεῖς, ἀφ' οὗ ἐνηχήσῃ ἡ σάλπιγξ τοῦ Ἄρεως, στέλλομεν ταχεῖαν βοήθειαν εἰς ἐσᾶς· σεῖς δὲ κατὰ τὸ παρὸν προσέχετε νὰ οἰκονομήσητε φρονίμως τὰ καθ' ὑμᾶς, εἶτα ἀφόβως ἀκολουθήσατε τὰς ὁδηγίας μας, μὴ ἀμφιβάλλοντες εἰς τὸν ὄλεθρον τοῦ τυράννου, ἐπειδὴ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θέλει πέσει ἀφεύκτως εἰς τὰς παγίδας μας.

« Ὅθεν, ἀδελφοὶ, συμφέρει ν' ἀρχίσετε συγχρόνως μετὰ τῶν ἔξω μερῶν, καθὼς μὲ γράμμα μας θέλομεν σᾶς εἰδεάσει διατάττοντες ἐν καιρῷ πρέποντι, καὶ νὰ μὴ παρατρέξητε τὸ παραμικρὸν, ὄντες βέβαιοι, ὅτι, ἐὰν ἀκολουθήσητε τὰς συμβουλάς μας, δὲν θέλει πέσει οὔτε θρὶξ σχεδὸν ἀπὸ τὰς κεφαλὰς τῶν ἡμετέρων. Τὸ Ἔθνος ἐν ὀλίγαις ὥραις λαμβάνει ἐλευθερίαν, δύναμιν καὶ ἐντελεστάτην νίκην κατὰ τῶν τυράννων. Ἑτοιμασθῆτε λοιπὸν· γενῆτε γενναῖοι εἰς τὴν χεῖρα, ἀνδρεῖοι εἰς τὴν ψυχὴν, τολμηροὶ εἰς τὸν ἀγῶνα, ἐφευρετικοὶ εἰς τὰς περιστά-

Απόσπασμα από το «Μερικόν περί Κωνσταντινουπόλεως σχέδιον», δημοσιεύεται στο Ιωάννης Φιλήμων, Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επαναστάσεως, Αθήνα 1859, σελ 59

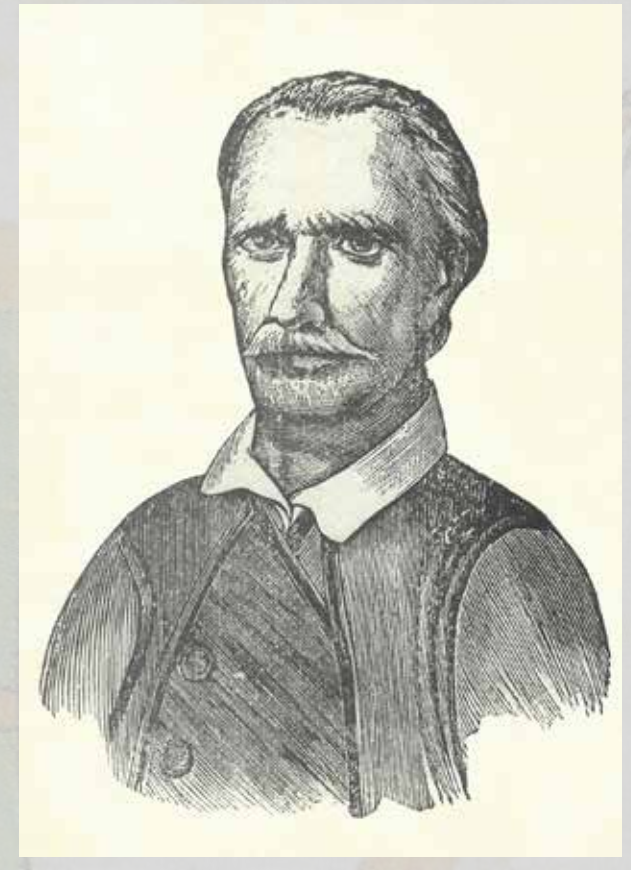

Προσωπογραφίες των Εμμανουήλ Ξάνθου, Χριστόφορου Περραιβού (επάνω) και Γρηγόριου Δικαίου (Παπαφλέσσα) (κάτω) δημοσιεύονται στην έκδοση Εμμανουήλ Πρωτοψάλτης, Η Φιλική Εταιρεία. Αναμνηστικόν τεύχος επί τη 150ετηρίδι, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών,1964, σελ. 89, 96 και 109

Β΄ ΜΕΡΟΣ

Β.Π.: Είναι δύο τα σχέδια Κωνσταντινουπόλεως. Επίσης, στην ιεράρχηση των αποφάσεων, πρώτα είναι η Πελοπόννησος και μετά η Μολδοβλαχία. Στη σύσκεψη συμμετέχουν, εκτός από τον Αλέξανδρο Υψηλάντη και τον Εμμανουήλ Ξάνθο, βέβαια, ο Γρηγόριος Δικαίος ή Παπαφλέσσας, ο Χριστόφορος Περραιβός[16] και κάποιοι ακόμη που θα παίξουν δευτερεύοντα, αλλά σημαντικό, ρόλο στην εξέγερση. Και εκεί λαμβάνεται η απόφαση για την έναρξη της Επανάστασης στην Πελοπόννησο, βάσει ενός σχεδίου που έχουν επεξεργαστεί ο Γεώργιος Λεβέντης[17] και ο Δικαίος. Το σχέδιο αυτό γίνεται αποδεκτό χωρίς αμφισβήτηση.

Η.Ν.: Έχουν προσδιορίσει και την ημερομηνία;

Β.Π.: Πιθανολογώ ότι προσδιορίστηκε σε αυτήν τη σύσκεψη. Για τον απλούστατο λόγο ότι μετά βλέπουμε να αρχίζουν να υπολογίζουν μέρες, μήνες, βδομάδες για ταξίδια και άλλα σχετικά με βάση –χωρίς να το έχουν πει ρητά– μία ημερομηνία προς το τέλος Μαρτίου, που μετά διαπιστώνουμε ότι είναι η 25η. Όλες αυτές τις ενέργειες δεν είναι δυνατόν να προκύπτουν από παλαιότερες αποφάσεις, γιατί τέτοιες αποφάσεις δεν υπάρχουν πριν το Ισμαήλι. Αυτή η συνάντηση είναι η αφετηρία των αποφάσεων, όχι των σχεδίων ή των οραμάτων, αλλά των αποφάσεων. Επομένως, θεωρούμε ότι στο Ισμαήλι ορίστηκαν και οι ημερομηνίες.

Η.Ν.: Και ο χώρος και ο χρόνος.

Β.Π.: Και ο χώρος, αλλά με ποια έννοια; Κύρια μέτωπα –και αυτό προσπαθώ να δείξω με αυτήν τη δουλειά μου– ορίζονται η Πελοπόννησος και η Ήπειρος. Η Ήπειρος είναι ελκυστική λόγω της εξέγερσης του Αλή Πασά εναντίον του Σουλτάνου[18] και της δημιουργίας εκεί ενός εν ενεργεία πολεμικού μετώπου κατά της Αυτοκρατορίας· και η Πελοπόννησος. Αυτά είναι τα κύρια πεδία της εξέγερσης. Αυτό δεν σημαίνει ότι η εξέγερση δεν θα προχωρούσε προς άλλα σημεία· εξυπακούεται. Αλλά η Πελοπόννησος είναι το βασικό πεδίο της εξέγερσης και γι' αυτό οι εμπνευστές αυτού του σχεδίου ζητούν από τον Αλέξανδρο Υψηλάντη, αρχηγό της Φιλικής Εταιρείας, να κατέβει στην Πελοπόννησο και αυτός συμφωνεί.

Δ.Δ.: Σε αυτό το σημείο, ακριβώς, δεν υπάρχει ένας παραλογισμός της γεωγραφίας; Δηλαδή ξεκινούν μια επανάσταση δυόμισι χιλιάδες χιλιόμετρα μακριά από την Πελοπόννησο, με σκοπό να κατέβουν εκεί μόλις πετύχει η εξέγερση.

16. Ο Χριστόφορος Περραιβός (1773–1863) ήταν στρατιωτικός, πολιτικός και αγωνιστής του '21. Υπήρξε στενός συνεργάτης του Ρήγα και μέλος της Φιλικής Εταιρείας από το 1817. Στο πλαίσιο της προετοιμασίας της Επανάστασης επισκέφτηκε πολλές πόλεις της Πελοποννήσου και της Ηπείρου, ενώ κατά την επαναστατική περίοδο έλαβε μέρος στις Εθνοσυνελεύσεις. Διατέλεσε «μινίστρος» (υπουργός) Πολέμου των επαναστατικών κυβερνήσεων.

17. Ο Γεώργιος Λεβέντης (1790[;]–1847) διατέλεσε διερμηνέας των ρωσικών προξενείων Ιασίου και Βουκουρεστίου. Ήταν μέλος της Φιλικής Εταιρείας, στην οποία μυήθηκε περίπου στα 1817. Μετά το τέλος της Επανάστασης συμμετείχε ως πληρεξούσιος Κυνουρίας στην Ε΄ Εθνοσυνέλευση του 1832.

18. Η εξέγερση του Αλή Τεπελενλή Πασά των Ιωαννίνων κατά των δυνάμεων του Σουλτάνου εκδηλώνεται τον Αύγουστο του 1820. Ο Αλή Πασάς, έχοντας, κατά τα χρόνια της διοίκησής του (από το 1788) αποκτήσει τεράστια πολιτική, γεωγραφική, στρατιωτική και οικονομική ισχύ στη νότια βαλκανική, επεδίωκε την αυτονομία της περιοχής του, γεγονός που τον οδηγούσε σε συνεχείς συγκρούσεις με την Υψηλή Πύλη. Κατά τον Ιούλιο του 1820, η Πύλη επικήρυξε τον Αλή Πασά και έστειλε εναντίον του εκστρατευτικά σώματα υπό τον Ισμαήλ Πασά, και κατόπιν υπό τον Χουρσίτ Πασά. Ο Αλή Πασάς, ταμπουρωμένος μέσα στα τείχη της πόλης, αμύνθηκε για 14 περίπου μήνες, επιδιώκοντας να εξαντλήσει τις εκστρατευτικές ομάδες των αντιπάλων του. Τελικώς, στα τέλη του 1821, η αντίσταση των δυνάμεών του κάμφθηκε, ενώ μεγάλο μέρος των στρατευμάτων του αυτομόλησε. Ο Αλή Πασάς σκοτώθηκε τον Ιανουάριο του 1822 σε παγίδα που του έστησαν οι πολιορκητές στο νησί της λίμνης των Ιωαννίνων.

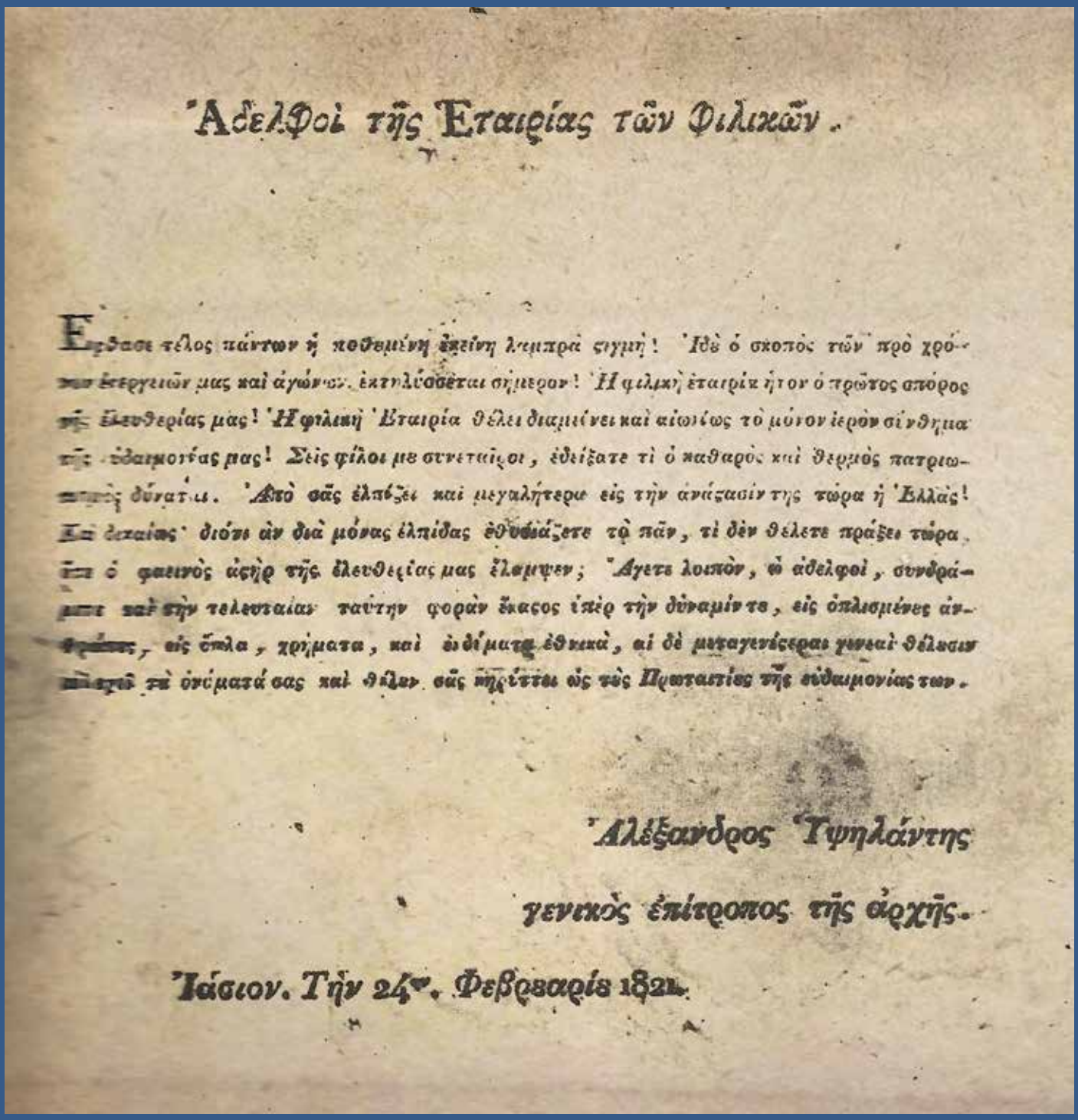

Ἀδελφοὶ τῆς Ἑταιρίας τῶν Φιλικῶν.

Ἔρθασε τέλος πάντων ἡ ποθεμένη ἐκείνη λαμπρὰ σιγμή! Ἰδὲ ὁ σκοπὸς τῶν πρὸ χρόνων ἐνεργειῶν μας καὶ ἀγώνων ἐκπληρώσεται σήμερον! Ἡ φιλικὴ ἑταιρία ἦτον ὁ πρῶτος απόρος τῆς ἐλευθερίας μας! Ἡ φιλικὴ Ἑταιρία θέλει διαμείνει καὶ αἰωνίως τὸ μόνον ἱερὸν σύνθημα τῆς εὐδαιμονίας μας! Σεῖς φίλοι με συνετοὺς, ἐδείξατε τὶ ὁ καθαρὸς καὶ θερμὸς πατριωτικὸς δύνατ..ι. Ἀπὸ σᾶς ἐλπίζει καὶ μεγαλήτερα εἰς τὴν ἀνάζασίν της τώρα ἡ Ἑλλὰς! Καὶ δικαίως· διότι ἂν διὰ μόνας ἐλπίδας ἐθυσιάζετε τὸ πᾶν, τὶ δὲν θέλετε πράξει τώρα ὅτε ὁ φασινὸς ἀχὴρ τῆς ἐλευθερίας μας ἔλαμψεν; Ἄγετε λοιπὸν, ὦ ἀδελφοὶ, συνδράμετε καὶ τὴν τελευταίαν ταύτην φορὰν ἕκαστος ὑπὲρ τὴν δύναμίν τε, εἰς ὁπλισμένες ἀνθρώπους, εἰς ὅπλα, χρήματα, καὶ ὠδίματα ἐθνικὰ, αἱ δὲ μεταγενέσεραι γενεαὶ θέλουσιν μακαρίσει τὰ ὀνόματά σας καὶ θέλουν σᾶς ἐρίττει ὡς τοὺς Πρωταιτίους τῆς εὐδαιμονίας των.

Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης

γενικὸς ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς.

Ἰάσιον. Τὴν 24ην. Φεβρουαρίου 1821.

Έντυπη προκήρυξη Αλέξανδρου Υψηλάντη προς τους Φιλικούς, 24 Φεβρουαρίου 1821, Ιάσιο Μολδοβλαχίας, δημοσιεύεται στην έκδοση Εμμανουήλ Πρωτοψάλτης, Η Φιλική Εταιρεία. Αναμνηστικόν τεύχος επί τη 150ετηρίδι, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών,1964, σελ. 235

Β.Π.: Τα πράγματα σχεδιάστηκαν διαφορετικά. Αρχικά, ο Αλέξανδρος Υψηλάντης θα κατέβαινε μόνος μυστικά στην Πελοπόννησο μέσω Τεργέστης. Θα πήγαινε ως την Τεργέστη μεταμφιεσμένος σε έμπορο –ή κάτι τέτοιο– και από την Τεργέστη θα πήγαινε στη Μάνη. Υποθέτω στη Μάνη· αναφέρεται μεν η Πελοπόννησος, αλλά το κέντρο ενεργειών είναι η Μάνη, γιατί εκεί υπάρχει ασφάλεια κινήσεων. Δεν θα κατέβαινε με στρατεύματα. Μετά τη διάβαση του ποταμού Προύθου, το σχέδιο προβλέπει να κατέβει ο στρατός μέσω Σερβίας και να διασχίσει όλα τα Βαλκάνια, δηλαδή κάτι το οποίο δεν το πέτυχε ο ρωσικός στρατός κατά την ίδια περίπου εποχή, δέκα χρόνια νωρίτερα, το 1812.[19] Αυτήν την αλλαγή σχεδίου κάνει ο Υψηλάντης.

Η.Ν.: Το αρχικό σχέδιο που προβλέπει τη μετάβαση του Υψηλάντη στη Μάνη, για να ξεκινήσει η Επανάσταση, το χαρακτηρίζεις, λίγο πολύ, σχέδιο εθνικής επανάστασης. Δεν θυμίζει πάρα πολύ τα Ορλωφικά;[20]

Β.Π.: Όχι, γιατί δεν έρχεται ο ρωσικός στρατός για να κάνει την εξέγερση, για να πολεμήσει τους Τούρκους. Στα Ορλωφικά έρχεται ρωσικός στρατός και στόλος. Η ελληνική συμμετοχή είναι περιορισμένη. Στα Ορλωφικά, οι Έλληνες, και κυρίως οι Πελοποννήσιοι, υπέστησαν τις συνέπειες της ήττας και στη συλλογική συνείδηση τα Ορλωφικά είναι μία καταστροφή των Ελλήνων.

Η.Ν.: Άρα θεωρείς ότι το αρχικό σχέδιο του Ισμαηλίου, που είναι η μετάβαση του Υψηλάντη μέσω Τεργέστης στη Μάνη, έχει χαρακτήρα εθνικής επανάστασης. Ενώ, αντίθετα, το άλλο σχέδιο που τελικά εφαρμόζεται, με τις Ηγεμονίες της Μολδοβλαχίας, το χαρακτηρίζεις λίγο σαν κατάλοιπο του Ρήγα, ρωσοφαναριώτικο.

Β.Π.: Ναι, αλλά είναι και αυτό εθνικό, ελληνικό. Δεν είναι ένα σχέδιο ρωσικής πολιτικής. Το θεωρώ όμως, ένα ιστορικό λάθος, μία άστοχη ενέργεια.

Η.Ν.: Όχι, αλλά με την έννοια της εμπλοκής της φαναριώτικης αριστοκρατίας και των ρώσων πριγκίπων που έχουν μεν ασπαστεί την ελληνική εθνική υπόθεση, αλλά την εφαρμόζουν σε έναν χώρο που έχει άλλου τύπου χαρακτηριστικά.

Β.Π.: Δεν είναι αυτό το σκεπτικό με το οποίο δουλεύω. Το σκεπτικό μου είναι περισσότερο οργανωτικό – τακτικής. Θεωρώ ότι ο Αλέξανδρος Υψηλάντης εγκλωβίστηκε – και μάλιστα πολύ νωρίτερα απ' ό,τι μας δείχνει η ενέργειά του, στις 22 Φεβρουαρίου.[21] Εγκλωβίστηκε σε μία συνάφεια βαλκανική, όχι νοτιοβαλκανική ή ελληνική, αλλά σε μία συνάφεια που τον έφερε σε επαφή με προηγούμενης φάσης οράματα και σχεδιασμούς. Πίστευε στη συμμαχία με τους Σέρβους, στη συμμαχία με τους Ρώσους· όταν έλεγε ότι μία μεγάλη δύναμη θα μας βοηθήσει και εννοούσε τη Ρωσία, φανταζόταν ότι θα υπάρξει σοβαρή βοήθεια από τη Ρωσία. Και γι' αυτό στηρίζεται στους φίλους του, τους ρώσους αξιωματικούς της Βεσσαραβίας, οι οποίοι και τον βοηθούν κάπως. Με άλλα λόγια, δεν το θεωρώ ανταγωνιστικό σχέδιο, το θεωρώ ατελές στη σύλληψη και στην εκτέλεσή του. Για παράδειγμα, η συμμαχία με τον Θεόδωρο Βλαδιμηρέσκου,[22] που ξεκίνησε στην αρχή, ήτανε σοβαρή ενέργεια ως αντιπερισπασμός. Εγώ θεωρώ ότι το λάθος –αν μπορούμε να μιλήσουμε για λάθος σε αυτήν την περίπτωση, και χρησιμοποιώ αυτήν τη λέξη με επιφύλαξη– ήταν η μετατροπή του δευτερεύοντος μετώπου του αντιπερισπασμού σε κύριο μέτωπο, στο οποίο, μάλιστα, συμμετέχει ο αρχηγός. Δεν μπορώ να καταλάβω πώς ο αρχηγός ηγείται του δευτερεύοντος μετώπου του αντιπερισπασμού, που είναι η Μολδοβλαχία.

Η.Ν.: Και μάλιστα, χρονικά, έναν μήνα πριν.

19. Αναφέρεται στα γεγονότα του Ρωσοτουρκικού Πολέμου (1806–1812) που έληξε με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου.
20. Ορλωφικά ονομάστηκαν οι αποτυχημένες εξεγέρσεις υπόδουλων Ελλήνων κατά το 1770, στο πλαίσιο του Ρωσοτουρκικού Πολέμου (1768–74). Το επαναστατικό κίνημα είχε υποκινηθεί από τους ρώσους αξιωματούχους αδελφούς Ορλώφ, με βασικό υποκινητή της ελληνικής πλευράς τον Γεώργιο Παπαζώλη. Στη διάρκεια των Ορλωφικών σημειώθηκαν εξεγέρσεις στην Ήπειρο, στη Θεσσαλία, στη Στερεά Ελλάδα, κυρίως όμως στην Πελοπόννησο, όπου κατέπλευσαν ρωσικές ναυτικές και στρατιωτικές δυνάμεις.
21. Αναφέρεται στην ημερομηνία διάβασης του Προύθου από τον Αλέξανδρο Υψηλάντη και στην κήρυξη της επανάστασης στη Μολδοβλαχία.
22. Ο Τούντορ Βλαντιμιρέσκου (Βλαδιμηρέσκου στην ελληνική ιστοριογραφία) (περ. 1780–1821) ήταν ρουμάνος επαναστάτης και ηγετική μορφή της εξέγερσης στη Μολδοβλαχία το 1821. Μετά την αποτυχία της εξέγερσης, θανατώθηκε από μέλη της Φιλικής Εταιρείας, με την κατηγορία ότι συνεργαζόταν με τους Οθωμανούς.

Β.Π.: Ακριβώς. Με τα δεδομένα της εποχής βέβαια, ο ένας μήνας πριν δεν είναι τραγική απόσταση· δεν έχουν ίντερνετ για να πάρουν την ίδια μέρα όλοι τη θέση τους. Συνάμα, όμως, δημιουργείται μια αναστάτωση κι ένας εκνευρισμός που δεν διαχειρίστηκε σωστά ο Υψηλάντης. Λαμβάνει πληροφορίες δυσμενείς για τον Αγώνα και αναστατώνεται. Δεν τις διαχειρίζεται καλά.

Η.Ν.: Σε αυτήν τη συνάφεια, την πιο βαλκανική, εντάσσεται και το «Σχέδιο Κωνσταντινουπόλεως». Το σχέδιο προέβλεπε να συλλάβουν τον Σουλτάνο, να κάψουν τον στόλο, να υποκαταστήσουν, με άλλα λόγια, την Οθωμανική Αυτοκρατορία, χτυπώντας τη στην καρδιά· δεν είναι λίγο υπερβολικό;

Β.Π.: Το χειρότερο είναι ότι το πιστεύαν, αλλά δεν είναι και εντελώς παράλογο. Το γεγονός ότι θα προσέβαλλαν την πηγή της εξουσίας, με κάποιο τρόπο, μπορούμε να το δεχτούμε ως αυτονόητη επαναστατική ενέργεια· η έκταση, όμως, και οι προσδοκίες από αυτήν την ενέργεια καλούμαστε να σκεφτούμε ποιες θα ήταν. Άλλωστε, οι ελληνικές ναυτικές δυνάμεις ωθούσαν προς την κίνηση πυρπόλησης του οθωμανικού στόλου στην Κωνσταντινούπολη, γιατί πίστευαν ότι αν πυρποληθεί ο στόλος ή αν, εμπάση περιπτώσει, υποστεί σοβαρά πλήγματα, θα διευκολύνονταν το κατοπινό πολεμικό έργο τους. Με άλλα λόγια, η Κωνσταντινούπολη δεν ήταν έξω από τα σχέδια εξέγερσης στη νότιο Ελλάδα, γεγονός που σημαίνει ότι μπορούσε να εκτελεστεί ένα τμήμα του σχεδίου. Τελικά, όμως, υπήρχαν δύο σχέδια και όχι ένα. Το ένα προέβλεπε την πρόκληση αναστάτωσης μέσω της πυρπόλησης του στόλου, το άλλο την πυρπόληση και της Κωνσταντινούπολης και τη σύλληψη του Σουλτάνου. Αυτό το βρίσκω απλοϊκό, αλλά φοβάμαι ότι δεν το έβλεπαν όλοι ως απλοϊκό. Υπήρξε μία τέτοια κίνηση, μία τέτοια τάση εντός της Επανάστασης και την εγγράφω στις παιδικές ασθένειές της.

Δ.Δ.: Στην περιοχή των Ηγεμονιών, πώς υποδέχθηκαν, ας πούμε, την εξέγερση απ' τη μεριά των ντόπιων;

Β.Π.: Εκεί είναι πολύ καθαρά τα πράγματα, ταυτόχρονα, όμως, έχει ενδιαφέρον να τα ξεκαθαρίσουμε, καθώς ένα πρόβλημα που έχει να αντιμετωπίσει η ελληνική ιστοριογραφία είναι το γλωσσικό εμπόδιο: δεν επικοινωνεί καλά με τη ρουμανική ιστοριογραφία.

Η.Ν.: Και μετά βίας με τη ρωσική.

Β.Π.: Ακριβώς, αλλά στην περίπτωση της ρωσικής έχουμε έναν μικρό πλούτο μεταφράσεων που δεν έχουμε από τη ρουμανική. Η ρουμανική γλώσσα είναι περισσότερο προσιτή από τη ρωσική, αλλά, εμπάση περιπτώσει, η επικοινωνία δεν είναι καλή. Φαίνεται, ότι η εξέγερση του Βλαδιμηρέσκου είναι εντελώς ανεξάρτητη από την Ελληνική Επανάσταση. Είναι μία παράλληλη ενέργεια, η οποία ξεκινάει νωρίτερα· δεν ξέρω την αιτία της, φαίνεται, πάντως, ότι ξεκινάει νωρίτερα. Ο Βλαδιμηρέσκου είναι φίλος με τους έλληνες μεγάλους στρατιωτικούς αρχηγούς εκεί, τον Γιωργάκη Ολύμπιο, τον Σάββα Μπίμπαση[23] και άλλους. Ο Υψηλάντης, από την ανάληψη της αρχηγίας της Φιλικής Εταιρείας, υιοθετεί το κίνημα και βλέπει σε αυτό δυνατότητα έντασης του αντιπερισπασμού και τα πράγματα ξεκινάνε ομαλά. Τότε μπαίνει στην Επανάσταση και ο φαναριώτης ηγεμόνας της Μολδαβίας, ο Μιχαήλ Σούτσος,[24] και φτιάχνεται ένα ελληνικό επαναστατικό κίνημα, στο οποίο, όμως, οι έλληνες επαναστάτες που συμμετέχουν είναι λιγότεροι από τους βαλκάνιους, με αποτέλεσμα το κίνημα να μην είναι συμπαγές και ομοιογενές. Η αυξημένη αυτή συμμετοχή των βαλκάνιων επαναστατών έδωσε το άλλοθι σε βαλκανικές ιστοριογραφίες, όπως η βουλγαρική, να διεκδικήσουν προσδιοριστική συμμετοχή στο κίνημα του Υψηλάντη.

23. Ο Γεωργάκης Ολύμπιος (1772–1821) ήταν αρματολός και μέλος της Φιλικής Εταιρείας. Συμμετείχε στην Επανάσταση στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες. Κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της μονής Σέκου στη Μολδαβία, ανατινάχθηκε στο κωδωνοστάσιο της μονής, προκειμένου να γλιτώσει τη σύλληψη από τα οθωμανικά στρατεύματα. Ο Σάββας Φωκιανός Καμινάρης (1785–1821) ήταν οπλαρχηγός καταγόμενος από την Πάτμο και είχε τον βαθμό του χιλίαρχου (μπίμπαση). Συμμετείχε και αυτός στην επανάσταση στη Μολδοβλαχία και σκοτώθηκε από τους Τούρκους στο Βουκουρέστι.

24. Ο Μιχαήλ Σούτσος (1778 ή 1784–1864) ήταν ηγεμόνας της Μολδαβίας από το 1819 έως το 1821. Έγινε μέλος της Φιλικής Εταιρείας και υποστήριξε την επανάσταση στη Μολδοβλαχία. Μετά τη δημιουργία του ελληνικού κράτους διετέλεσε αντιπρόσωπος και πρεσβευτής της Ελλάδας σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες.

Δ.Δ.: Υπάρχει, όμως, ένα πολύ μεγάλο σώμα εθελοντών που συμμετέχει με ενθουσιασμό στην εξέγερση, το οποίο έρχεται από διάφορες περιοχές εντός και εκτός του ελλαδικού χώρου. Αυτό δεν είναι εντυπωσιακό; Και αυτοί ως τι έρχονται; Είναι απότοκο του ρομαντισμού;

Β.Π.: Από τα πρώτα δείγματα του ρομαντισμού. Πρόκειται, όμως, για μικρές ομάδες. Η μεγάλη μάζα αυτών που πήραν μέρος στην επανάσταση στις Ηγεμονίες είναι, αφενός, βαλκάνιοι μισθοφόροι ή βαλκάνιοι εργάτες· εργάτες, όμως, με τη σημασία της εποχής, μαθητευόμενοι στα επαγγέλματα κ.λπ., κυρίως Βούλγαροι. Αυτοί κινούνται εντός των Ηγεμονιών, αναζητώντας εργασία και συνήθως απασχολούνται σε χαμηλά αμειβόμενες δουλειές. Αφετέρου, βαλκάνιοι μισθοφόροι που αποτελούν και το στρατιωτικό δυναμικό των ηγεμόνων. Αυτοί συμμετέχουν με το σκεπτικό ότι, αφού πέρασε ο ίδιος ο ηγεμόνας της Μολδαβίας με την επανάσταση, δεν θα είναι δύσκολο να περάσουν και οι στρατιωτικές του δυνάμεις, οι οποίες, όμως, δεν περνάνε ως δυνάμεις της Μολδαβίας, αλλά ως επαναστατικές δυνάμεις.

Η.Ν.: Πριν ολοκληρώσουμε τη συζήτηση, θα ήθελα να αναφερθούμε σε όλους τους πρωταγωνιστές της Επανάστασης: στους πρίγκιπες, στους αδιάλλακτους Φιλικούς που είναι πολύ πιο κοσμικοί και επαναστάτες, στον Κύκλο της Πίζας.[25]

Β.Π.: Οι Φιλικοί συνεργάζονται με τους πρίγκιπες, ενώ στον Κύκλο της Πίζας είναι διανοούμενοι με σύγχρονες πολιτικές ιδέες.

Η.Ν.: Ρομαντικοδιαφωτιστές αγγλικής επιρροής.

Προσωπογραφία οπλαρχηγού Γεωργάκη Ολύμπιου, δημοσιεύεται στην έκδοση Εμμανουήλ Πρωτοψάλτης, Η Φιλική Εταιρεία. Αναμνηστικόν τεύχος επί τη 150ετηρίδι, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών,1964, σελ. 110

25 Κύκλος της Πίζας είναι η ομάδα λόγιων και πολιτικών που συσπειρώθηκαν γύρω από τον μητροπολίτη Ουγγροβλαχίας Ιγνάτιο, όταν εγκαταστάθηκε στην Πίζα της Ιταλίας το 1815. Μεταξύ των μελών ήταν και ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος. Ο Κύκλος της Πίζας παρακολουθούσε στενά τα πολιτικά δρώμενα στην Ελλάδα, ενώ διαφώνησε με την ανάληψη της αρχηγίας της Φιλικής Εταιρείας από τον Αλέξανδρο Υψηλάντη. Μετά την έναρξη της Επανάστασης μετέβησαν στην Ελλάδα και, ουσιαστικά, ο Κύκλος διαλύθηκε.

Β.Π.: Δεν είναι αγγλικής επιρροής, είναι αγγλικού προσανατολισμού.

Η.Ν.: Τέλος, στους πρωταγωνιστές πρέπει να συμπεριλάβουμε και τους πρόκριτους στην Πελοπόννησο. Από όλες αυτές τις ομάδες, ποια δίνει το στίγμα της στην Ελληνική Επανάσταση; Ή το μείγμα αυτών των ομάδων δίνει το στίγμα;

Β.Π.: Είναι μείγμα ομάδων, όπως πολύ ωραία είπες, αλλά τον ηγετικό ρόλο τον έχει η ομάδα των ασυμβίβαστων, αδιάλλακτων Φιλικών, που συνεπικουρείται από φωτισμένες προσωπικότητες του κόσμου της διανόησης και από τους πρίγκιπες. Με άλλα λόγια, συμμετέχουν οι διακεκριμένες προσωπικότητες της εποχής.

Η.Ν.: Όταν ολοκληρώνεται η Επανάσταση και δημιουργείται, πια, ανεξάρτητο κράτος, οι αδιάλλακτοι Φιλικοί έχουν σχεδόν πάψει να παίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο στην πολιτική ζωή.

Β.Π.: Μα όλοι οι Φιλικοί παύουν να παίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο ως Φιλικοί, μόλις ξεσπάει η Επανάσταση, το '21.

Η.Ν.: Και οι πρίγκιπες το ίδιο. Αντιθέτως, οι πρόκριτοι της Πελοποννήσου, της Στερεάς Ελλάδος και της Ηπείρου, όπως και ο Κύκλος της Πίζας, θα συνεχίσουν να έχουν σημαντική παρουσία. Αυτοί δίνουν και το στίγμα στην Ελληνική Επανάσταση. Στην τρέχουσα βιβλιογραφία κυριαρχούν ο Κολοκοτρώνης και ο Μακρυγιάννης.

Β.Π.: Ναι, αλλά δεν είναι πρόκριτοι αυτοί, δεν είναι προύχοντες. Αυτοί είναι τα προϊόντα της Επανάστασης. Αυτοί προκύπτουν από την Επανάσταση.

Η.Ν.: Νομίζω ότι θα μπορούσαμε να συνεχίσουμε για πολλή ώρα ακόμη. Το ιστορικό δοκίμιο, με το οποίο συνοδεύεις το γερμανικό κείμενο των αδελφών Καντακουζηνών του 1824, είναι πραγματικά πηγή προβληματισμού και ανοίγει πολλά θέματα. Να ευχαριστήσω και πάλι τον Βασίλη Παναγιωτόπουλο και τον Δημήτρη Δημητρόπουλο, και να σας ευχηθώ καλή Κυριακή.

Ο Κολοκοτρώνης ορκίζει τον γιο του, πίνακας του Διονύσιου Τσόκου (1820–1862), Συλλογή Ιδρύματος Ε. Κουτλίδη, Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλέξανδρου Σούτσου, προσβάσιμο στο https://www.nationalgallery.gr/el/sulloges/collection/sulloges/o-kolokotronis-orkizei-ton-gio-tou.html

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ

1786	Γέννηση του Γεώργιου Καντακουζηνού, ρώσου πρίγκηπα και αξιωματικού του ρωσικού στρατού, μετέπειτα μέλους της Φιλικής Εταιρείας
1787	Γέννηση του Αλέξανδρου Καντακουζηνού, αδερφού του Γεώργιου, πρίγκηπα, και ανώτερου κρατικού αξιωματούχου της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, μετέπειτα μέλους της Φιλικής Εταιρείας
1813	Ίδρυση της Φιλομούσου Εταιρείας Αθηνών από τους Ιωάννη Μαρμαροτούρη, Πέτρο Ρεβελάκη και Αλέξανδρο Χωματιανό. Η Φιλόμουσος Εταιρεία, υπό αγγλική την προστασία, είχε ως στόχο την ίδρυση σχολείων καθώς και την μελέτη των αρχαίων μνημείων
1814	Ίδρυση της Φιλομούσου Εταιρείας της Βιέννης, από τον Ιωάννη Καποδίστρια και υπό την προστασία του τσάρου Αλέξανδρου Α΄. Σκοπός της εταιρείας ήταν να βοηθήσει νέους έλληνες φοιτητές να σπουδάσουν σε ευρωπαϊκά πανεπιστήμια, συμβάλλοντας έτσι στην πνευματική αναγέννηση του Γένους
Σεπτέμβριος 1814	Ίδρυση της Φιλικής Εταιρείας στην Οδησσό της Ρωσίας από τους Εμμανουήλ Ξάνθο, Νικόλαο Σκουφά και Αθανάσιο Τσακάλωφ
1816	Πραγματοποιούνται κάποιες πρώτες μυήσεις στην Εταιρεία, μεταξύ των οποίων του Αθανασίου Σέκερη και του Παναγιώτη Αναγνωστόπουλου. Τα δύο πρόσωπα, διαδραμάτισαν καταλυτικό ρόλο στην ανάπτυξη της οργάνωσης
Ιούλιος 1817	Συνάντηση των Σκουφά και Τσακάλωφ στην Οδησσό με θέμα την πορεία και οργανωτικά ζητήματα της Εταιρείας. Για λόγους διάδοσης των επαναστατικών ιδεών της Εταιρείας, αποφασίζεται η μεταφορά της έδρας στην Κωνσταντινούπολη και η αύξηση των κατηχήσεων νέων μελών
Απρίλιος 1818	Συνάντηση των Σκουφά και Ξάνθου στην Κωνσταντινούπολη με αντικείμενο την ενεργοποίηση της νέας έδρας και των δικτύων της Εταιρείας στην περιοχή
31 Ιουλίου 1818	Αιφνίδιος θάνατος του ιδρυτικού μέλους Νικολάου Σκουφά στην Κωνσταντινούπολη
22 Σεπτεμβρίου 1818	Αποφασίζεται η ανάθεση της αρχηγίας της Φιλικής Εταιρείας στον Ιωάννη Καποδίστρια. Για τον σκοπό αυτό, ο Φιλικός Νικόλαος Γαλάτης αποστέλλεται στην Πετρούπολη και συναντά τον Καποδίστρια, ο οποίος αρνείται την αρχηγία
Φεβρουάριος 1819	Δολοφονία του Νικόλαου Γαλάτη από τον Φιλικό Παναγιώτη Δημητρακόπουλο. Αιτία της δολοφονίας ο άστατος και επικίνδυνος για τη δράση της Φιλικής Εταιρείας χαρακτήρας του Γαλάτη
16 Ιανουαρίου 1820	Συνάντηση Καποδίστρια-Ξάνθου στην Πετρούπολη της Ρωσίας με εκ νέου προσφορά της αρχηγίας της Φιλικής Εταιρείας στον Καποδίστρια. Ο Καποδίστριας απορρίπτει και πάλι την πρόταση

12 Απριλίου 1820	Ανάληψη της αρχηγίας της Φιλικής Εταιρείας από τον αξιωματικό του ρωσικού στρατού Αλέξανδρο Υψηλάντη
Οκτώβριος 1820	Πραγματοποιείται κατά την πρώτη εβδομάδα του Οκτωβρίου η καθοριστική για την κήρυξη του Αγώνα, συνέλευση στο Ισμαήλιο της Βεσσαραβίας. Στην συνέλευση συμμετέχουν επιφανή μέλη της Φιλικής Εταιρείας από διαφορετικές περιοχές και λαμβάνουν αποφάσεις για την κήρυξη της Επανάστασης
8 Οκτωβρίου 1820	Έκδοση σειράς προκηρύξεων του Αλέξανδρου Υψηλάντη προς Φιλικούς και προεστούς για επαναστατικές προπαρασκευές, ως αποτέλεσμα της συνέλευσης στον Ισμαήλιο
Δεκέμβριος 1820 (τέλη)	Ο Γρηγόριος Δικαίος (Παπαφλέσσας) με βάση τα σχέδια της Φιλικής Εταιρείας και τις αποφάσεις στο Ισμαήλιο, στέλνει καράβι στην Τεργέστη για να παραλάβει τον Αλέξανδρο Υψηλάντη με σκοπό την μεταφορά του στην Πελοπόννησο για την έναρξη των πολεμικών επιχειρήσεων
26-29 Ιανουαρίου 1821	Λαμβάνει χώρα η μυστική συνέλευση της Βοστίτσας (Αίγιο). Στη συνέλευση μετέχουν Φιλικοί προεστοί και ιεράρχες της Πελοποννήσου, προεξάρχοντος του Παλαιών Πατρών Γερμανού, καθώς και μέλη της Εφορίας της Φιλικής Εταιρείας. Ο Γρηγόριος Δικαίος (Παπαφλέσσας) ως εκπρόσωπος της Ανώτατης Αρχής παρουσιάζει τα επαναστατικά σχέδια και τις εντολές του Αλέξανδρου Υψηλάντη για την κήρυξη της Επανάστασης στην Πελοπόννησο
22 Φεβρουαρίου 1821	Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης διαβαίνει τον ποταμό Προύθο και κηρύσσει την Επανάσταση στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες. Η πρώτη επαναστατική πράξη του απελευθερωτικού Αγώνα είναι πλέον γεγονός
24 Φεβρουαρίου 1821	Κυκλοφορεί η περιώνυμη επαναστατική προκήρυξη «Μάχου υπέρ πίστεως και πατρίδος» του Αλέξανδρου Υψηλάντη, η οποία έχει συνταχθεί πριν την εκδήλωση των επαναστατικών ενεργειών στην Μολδοβλαχία και αποτελεί αποφασιστικό κάλεσμα γενικευμένης εξέγερσης
15 Μαρτίου 1821	Το επαναστατικό μήνυμα της εξέγερσης στην Μολδοβλαχία φτάνει στην Μάνη μέσω του Φιλικού Σταμάτη Δουκάκη
23-25 Μαρτίου 1821	Κήρυξη της Επανάστασης στην Πελοπόννησο. Στις 23 Μαρτίου οπλαρχηγοί με επικεφαλής τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη καταλαμβάνουν την Καλαμάτα ενώ στις 25 εκδηλώνεται η Επανάσταση στην Πάτρα
7 Ιουνίου 1821	Συντριβή των στρατιωτικών δυνάμεων του Αλέξανδρου Υψηλάντη στην Μάχη του Δραγατσανίου (Βλαχία). Ο αρχηγός της Φιλικής Εταιρείας συλλαμβάνεται από τις Αυστριακές αρχές και φυλακίζεται
31 Ιανουαρίου 1828	Θάνατος του Αλέξανδρου Υψηλάντη στην Βιέννη λίγους μήνες μετά την αποφυλάκισή του
1841	Θάνατος πρίγκιπα Αλέξανδρου Καντακουζηνού
1851	Θάνατος του ιδρυτή της Φιλικής Εταιρείας Αθανάσιου Τσακάλωφ στην Μόσχα
29 Νοεμβρίου 1851	Θάνατος του του ιδρυτή της Φιλικής Εταιρείας Εμμανουήλ Ξάνθου στην Αθήνα
1857	Θάνατος πρίγκιπα Γεώργιου Καντακουζηνού

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Dakin, Douglas, *Ο Αγώνας των Ελλήνων για την ανεξαρτησία*, μτφρ. Ρένα Σταυρίδου – Πατρικίου, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, 1983

Kitromilides, Paschalis M. – Constantinos Tsoukalas (επιμ.), *The Greek Revolution. A Critical Dictionary*, Belknap Press, HUP, 2021

Δημητρόπουλος, Δημήτρης – Χρήστος Λούκος – Παναγιώτης Μιχαηλάρης, *Όψεις της Επανάστασης του 1821*, Αθήνα, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού–Μνήμων, 2018

Δημητρόπουλος, Δημήτρης – Βαγγέλης Καραμανωλάκης – Νίκη Μαρωνίτη – Παντελής Μπουκάλας (επιμ.), *Πρακτικά συνεδρίου: 1821 και απομνημονεύματα. Ιστορική χρήση και ιστοριογραφική γνώση*, Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, 2020

Κανδηλώρος, Τάκης, *Η Φιλική Εταιρεία 1814–1821*, χ.τ.ε., Δρόμων, 2016

Κατσιαρδή–Hering, Όλγα (επιμ.), *Πρακτικά συνεδρίου: Οι πόλεις των Φιλικών. Οι αστικές διαδρομές ενός επαναστατικού φαινομένου,* Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, 2018

Κιτρομηλίδης, Πασχάλης (επιμ.), *Ρήγα Βελεστινλή, άπαντα τα σωζόμενα*, τ.1–5, Αθήνα, Βουλή των Ελλήνων, 2000–2002

Μανδυλαρά, Άννα – Γιώργος Νικολάου (επιμ.), *Η Φιλική Εταιρεία. Επαναστατική Δράση και Μυστικές Εταιρείες στη Νεότερη Ευρώπη*, Αθήνα, Ασίνη, 2017

Μιχαηλάρης, Παναγιώτης, *Οι Φιλικοί. Εμμανουήλ Ξάνθος, Παναγιώτης Αναγνωστόπουλος, Γρηγόριος Δικαίος, Νικόλαος Σκουφάς, Αθανάσιος Τσακάλωφ*, Σειρά Ιστορική Βιβλιοθήκη–Οι Ιδρυτές της Νεότερης Ελλάδας, Αθήνα, εφ. *Τα Νέα*, 2009

Μωραϊτίνης–Πατριαρχέας, Ελευθέριος, *Νικόλαος Γαλάτης ο Φιλικός*, Αθήνα, Κέδρος, 2002

Παναγιωτόπουλος, Βασίλης, *Δύο πρίγκιπες στην ελληνική Επανάσταση. Επιστολές αυτόπτη μάρτυρα και ένα υπόμνημα του πρίγκιπα Γεώργιου Καντακουζηνού*, Αθήνα, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών – Ασίνη, 2015

Παναγιωτόπουλος, Βασίλης, «Η Φιλική Εταιρεία. Οργανωτικές προϋποθέσεις της Εθνικής Επανάστασης», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού (1770–2000)*, τομ. 3, Αθήνα, εφ. Τα Νέα–Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, 2003, σελ. 9–32

Παναγιωτόπουλος, Βασίλης, «Κάτι έγινε στην Πίζα το 1821», *Τα Ιστορικά*, 3/5 (Ιούνιος 1986), σ. 177–182

Παναγιωτόπουλος, Βασίλης, «Οι Τέκτονες και η Φιλική Εταιρεία. Εμμ. Ξάνθος και Παν. Καραγιάννης», *Ο Ερανιστής*, 2 (1964), σ. 138–157

Παπαγεωργίου, Στέφανος, *Από το Γένος στο Έθνος. Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους 1821–1862*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2005

Πιζάνιας, Πέτρος (επιμ.), *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821, ένα ευρωπαϊκό γεγονός*, Αθήνα, Κέδρος, 2009

Πρωτοψάλτης, Εμμανουήλ, *Η Φιλική Εταιρεία. Αναμνηστικόν τεύχος επί τη 150ετηρίδι*, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών,1964

Ροτζώκος, Νίκος, *Εθναφύπνιση και Εθνογένεση. Ορλωφικά και Ελληνική ιστοριογραφία*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2007

Πολεμική σκηνή, πίνακας του Θεόδωρου Βρυζάκη (1814 ή 1819–1878), Δωρεά Πανεπιστημίου, Κουμαντάρειος Πινακοθήκη–Σπάρτη, προσβάσιμο στο https://www.nationalgallery.gr/el/sulloges/collection/sulloges/polemiki-skini.html

ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΕΚΠΟΜΠΗΣ

«Φουστανέλες και τσαρούχια: το 1821 στον ελληνικό κινηματογράφο»
Η εκπομπή μεταδόθηκε στις 22/3/2015
Επιμέλεια: Ηλίας Νικολακόπουλος
Μουσική επιμέλεια: Θανάσης Μήνας
Ηχητική επιμέλεια: Αχιλλέας Φακόπουλος
Οργάνωση παραγωγής: Νατάσσα Δομνάκη

Μπορείτε να την ακούσετε στο Soundcloud: https://soundcloud.com/aski-6/2232015-1821a

Μουσική εκπομπής:
Χαΐνηδες, *Αθιβολές*
Ennio Morricone, *The Sicilian Clan*
Κ. Αρτεμίδης, *Ο θούριος του Ρήγα*
Γιάννης Μαρκόπουλος, *Η θάλασσα*
Johnny "Hammond" Smith, *Soul talk-1970*

2. Φουστανέλες και τσαρούχια: το 1821 στον ελληνικό κινηματογράφο

Συζητούν: Παναγιώτης Στάθης (Π.Σ.) – Βαγγέλης Καραμανωλάκης (Β.Κ.)

Α΄ ΜΕΡΟΣ

Βαγγέλης Καραμανωλάκης: Αγαπητές φίλες και φίλοι καλημέρα, είμαι ο Βαγγέλης Καραμανωλάκης και σας καλωσορίζω από τα μικρόφωνα του *105,5 Στο Κόκκινο*. Έχω σήμερα τη χαρά να φιλοξενώ στο στούντιο τον ιστορικό Παναγιώτη Στάθη, ο οποίος έχει ένα μακρύ και γόνιμο ερευνητικό και συγγραφικό έργο γύρω από την Επανάσταση του 1821. Το έργο του αφορά τόσο τον ίδιο τον Αγώνα –την προετοιμασία, τη διεξαγωγή και τους συντελεστές του– όσο και τις ιστοριογραφικές διαδρομές και αναπαραστάσεις του.[1] Σήμερα, με αφορμή την επέτειο της 25ης Μαρτίου, είμαστε εδώ για να συζητήσουμε για τον τρόπο με τον οποίον αποδόθηκε η Ελληνική Επανάσταση στο πανί του κινηματογράφου. Θα συζητήσουμε, επίσης, γενικότερα για τις προσλήψεις του '21 και τον ρόλο του στη νεοελληνική ιδεολογία, ιδιαίτερα στον 20ό αιώνα και, συγκεκριμένα, στη μεταπολεμική περίοδο. Αφού καλωσορίσω τον Παναγιώτη, θα ήθελα να ξεκινήσουμε την κουβέντα μας με μια συνολική περιγραφή της κινηματογραφικής παραγωγής που αφορά το '21 και την οθωμανική περίοδο, και να συζητήσουμε λίγο για αυτές τις ταινίες και τη θέση τους στην ελληνική φιλμογραφία. Θα μπορούσε άραγε κανείς να μιλήσει για μια μεγάλη παραγωγή, συνολικά, ή για συγκεκριμένες περιόδους όπου έχουμε πύκνωση της δημιουργίας αυτών των ταινιών;

Παναγιώτης Στάθης: Καταρχάς, ευχαριστώ πολύ για την πρόσκληση και την ευκαιρία που έχουμε να συζητήσουμε, σήμερα, για θέματα που σχετίζονται με την επέτειο της 25ης Μαρτίου. Η παραγωγή ταινιών με θέμα το 1821 ή την περίοδο που καταλήγει στο '21 είναι, όντως, σχετικά μικρή, αλλά και μεγαλύτερη από ό,τι πιστεύεται. Εγώ έχω εντοπίσει περίπου εικοσιπέντε ταινίες που σχετίζονται με αυτό το θέμα. Δεν είναι πάντα εύκολο· σε κάποιες ταινίες δεν έχουμε πρόσβαση, γιατί είναι, λ.χ., χαμένες, αλλά οι ταινίες που αφορούν το '21 και την προεπαναστατική περίοδο είναι περίπου εικοσιπέντε, ξεκινώντας από τον Μεσοπόλεμο.

Νομίζω ότι οι ταινίες που αφορούν το '21 είναι αρκετά περισσότερες από τις ταινίες που αφορούν την αρχαιότητα, το Βυζάντιο ή άλλα ιστορικά γεγονότα της νεότερης ιστορίας, όπως π.χ. η Μικρασιατική Καταστροφή. Από αυτές τις εικοσιπέντε ταινίες, περίπου δεκαπέντε αναφέρονται καθαρά στην Επανάσταση και δέκα στην προεπαναστατική περίοδο· από αυτές, οι πέντε, μάλιστα, αφορούν τη σχέση του Αλή Πασά με την κυρα-Φροσύνη, τους Σουλιώτες κ.λπ. Ο Αλή Πασάς, γενικά, είναι ένα θέμα πολύ αγαπητό στη νεοελληνική καλλιτεχνική και λογοτεχνική δημιουργία, υπάρχουν και αρκετά λογοτεχνικά έργα για αυτόν. Τώρα, όσον αφορά τις πυκνώσεις: τέσσερις ταινίες[2] γυρίστηκαν στον Μεσοπόλεμο και, πιθανόν, αυτό να σχετίζεται με την επέτειο των 100 χρόνων από το '21, που τελικά γιορτάστηκε

1. Βλ. ενδεικτικά Παναγιώτης Στάθης, «Από την *Μαρία Πενταγιώτισσα* στον *Μεγαλέξανδρο* και *Τον Καιρό των Ελλήνων*: η ληστεία της υπαίθρου στον ελληνικό κινηματογράφο», *Αρχειοτάξιο*, τχ. 13 (Ιούνιος 2011), σ. 51–67· του ίδιου, «Η οθωμανική περίοδος και το Εικοσιένα στον ελληνικό κινηματογράφο», στο Μάρθα Πύλια (επιμ.), *Από το 1821 στο 2012*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2012, σ. 123–132· του ίδιου, «Το Εικοσιένα στην αριστερή ιστοριογραφία του 20ού αιώνα», στο *Οι αναγνώσεις του 1821 και η Αριστερά*, επιμ. Δημήτρης Δημητρόπουλος – Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Αθήνα, ΑΣΚΙ – εφ. *Η Αυγή*, 2014, σ. 29–44· του ίδιου, «Λογοτεχνία και ιστορική μνήμη: Το Εικοσιένα στην πεζογραφία, 1830–1880», στο Στέφανος Κακλαμάνης – Αλέξης Καλοκαιρινός – Δημήτρης Πολυχρονάκης (επιμ.), *Λόγος και χρόνος στη νεοελληνική γραμματεία (18ος–19ος αιώνας). Πρακτικά συνεδρίου προς τιμήν του Αλέξη Πολίτη, Ρέθυμνο, 12–14 Απριλίου 2013*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2015, σ. 621–654· του ίδιου, «Τα σουλιώτικα απομνημονεύματα: διαπλοκές της ατομικής, τοπικής και εθνικής ταυτότητας», στο Δημήτρης Δημητρόπουλος – Βαγγέλης Καραμανωλάκης – Νίκη Μαρωνίτη – Παντελής Μπουκάλας (επιμ.), *Πρακτικά Συνεδρίου 1821 και απομνημόνευμα. Ιστορική χρήση και ιστοριογραφική γνώση*, Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, 2020, σ. 77–103.

2. Σήμερα πλέον τεκμηριώνεται ότι οι ταινίες για το '21 στον Μεσοπόλεμο είναι δύο. Βλ. σχετικά τον κατάλογο των ταινιών για το '21 που ακολουθεί (σημ. 1). Στο ίδιο κλίμα της εκατονταετηρίδας, ωστόσο, μπορεί να αποδοθεί και το γύρισμα πέντε ταινιών του είδους της ορεινής περιπέτειας ή, γενικότερα, φουστανέλας στο διάστημα 1925–1932, οι τρεις εκ των οποίων το 1929–1930.

το 1930.[3] Για την κοινωνία του Μεσοπολέμου, το '21 και η Τουρκοκρατία είναι σχετικά πρόσφατα. Πολλές περιοχές που ήταν οθωμανικές, τουρκικές, όπως η Μακεδονία, η Θράκη και η Ήπειρος, έχουν μόλις ενσωματωθεί στο ελληνικό κράτος.

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και μέχρι το 1974, έχουμε περίπου είκοσι ταινίες, ίσως και λιγότερες. Το 1959 παρατηρείται μια πρώτη πύκνωση, γυρίζονται τέσσερις ταινίες: δύο για τον Αλή Πασά και την κυρα-Φροσύνη, μια για το Σούλι και μια –η πιο γνωστή– για την Μπουμπουλίνα. Γενικότερα, αυτήν την περίοδο αναπτύσσονται οι «ταινίες φουστανέλλας», οι ορεινές περιπέτειες κ.λπ. Το γεγονός αυτό μπορεί να σχετίζεται και με το Κυπριακό ζήτημα, που είναι σε έξαρση εκείνη την περίοδο, και άρα ταινίες που έχουν εθνικό χαρακτήρα γίνονται ελκυστικές. Αρκετές ταινίες γυρίζονται, επίσης, κατά την περίοδο 1970-1972, που είναι η επέτειος των 150 χρόνων από την Επανάσταση.

Β.Κ.: Στη διάρκεια, δηλαδή, της δικτατορίας.

Π.Σ.: Ναι. Εδώ βοηθάει και η χούντα, η οποία πριμοδοτεί, με διάφορους τρόπους, τις ιστορικές και πολεμικές ταινίες. Μετά το 1974, στον Νέο Ελληνικό Κινηματογράφο (ΝΕΚ),[4] εντοπίζουμε πολύ λίγες ταινίες για το '21 και την οθωμανική κυριαρχία, τρεις-τέσσερις μόνο. Η πιο γνωστή από αυτές είναι ο *Μπάυρον* του Νίκου Κούνδουρου (1992).[5] Θα ήθελα, όμως, να επισημάνω ότι στις περισσότερες από αυτές τις εικοσιπέντε, περίπου, ταινίες, το επίκεντρο δεν είναι το '21, αλλά κάποιο ιστορικό ρομάντζο. Το '21 είναι περισσότερο στο φόντο. Πολλές από αυτές είναι, στην πραγματικότητα, δραματικά ειδύλλια που απλώς εκτυλίσσονται μέσα στο '21. Για παράδειγμα, έχουμε τρεις κινηματογραφικές μεταφορές του δραματικού ειδυλλίου *Εσμέ, η Τουρκοπούλα* του Σπυρίδωνα Περεσιάδη, ένα έργο που γράφτηκε στην καμπή του 19ου αιώνα.[6]

Στιγμιότυπο από την ταινία Το λάβαρο του '21 (1929) σε σενάριο και σκηνοθεσία του Κώστα Λελούδα. Πηγή: Ελληνικός Κινηματογράφος 1906-1960

3. Το 1921 αναβλήθηκαν οι εορτασμοί για τα 100 χρόνια από την Επανάσταση του 1821, γιατί βρισκόταν σε εξέλιξη η Μικρασιατική Εκστρατεία. Οι εορτασμοί μετατέθηκαν το 1930, με στόχο να συμπέσουν με την 100η, επίσης, επέτειο από την ίδρυση του ελληνικού κράτους. Βλ. ενδεικτικά Χρήστος Τριανταφύλλου, «Βενιζελισμός και εθνικό παρελθόν: Το έργο της Κεντρικής Επιτροπής Εκατονταετηρίδος (1928-1933)», *Μνήμων*, τ. 34 (2015), σ. 37-66.

4. Ο Νέος Ελληνικός Κινηματογράφος (ΝΕΚ) είναι κινηματογραφικό ρεύμα, το οποίο εμφανίστηκε την περίοδο της δικτατορίας και ουσιαστικά ανανέωσε την ελληνική φιλμογραφία κατά τα πρώτα χρόνια της Μεταπολίτευσης. Κύριοι εκφραστές του ΝΕΚ ήταν ο Θεόδωρος Αγγελόπουλος, ο Αλέξης Δαμιανός, ο Παντελής Βούλγαρης και ο Νίκος Νικολαΐδης. Η πρώτη ταινία αυτού του ρεύματος θεωρείται η *Αναπαράσταση* (1970) του Θεόδωρου Αγγελόπουλου.

5. *Μπάυρον. Η μπαλάντα ενός δαιμονισμένου* (1992), σκηνοθεσία: Νίκος Κούνδουρος, σενάριο: Νίκος Κούνδουρος-Φώτης Κωνσταντινίδης.

6. Θεατρικό έργο του Σπυρίδωνα Περεσιάδη, το οποίο ανέβηκε για πρώτη φορά το 1896. Επίσης, εκδόθηκε το 1903 από τον εκδοτικό οίκο Γεωργίου Φέξη. Οι ταινίες *Ενωμένοι στη ζωή και στο θάνατο* (1964) και *Καλάβρυτα 1821* (1970) βασίστηκαν στο συγκεκριμένο θεατρικό έργο. Το 1974 μεταφέρθηκε στον κινηματογράφο με τον ίδιο τίτλο, σε σκηνοθεσία του Γιάννη Κοντούλη.

Β.Κ.: Ένα λαϊκό ρομάντζο, τρόπον τινά. Σύμφωνα με τα ποσοτικά στοιχεία που μας έδωσες, θα έλεγα ότι η παραγωγή είναι μικρή, σε σχέση με τη σημασία που έχει το γεγονός για τη νεοελληνική εθνική ταυτότητα. Για παράδειγμα, οι ταινίες για τη δεκαετία του 1940 –μια αντίστοιχα σημαντική περίοδο– είναι πολύ περισσότερες. Πιστεύεις ότι υπάρχουν κάποιοι λόγοι που δεν επιτρέπουν τη μετατροπή του '21 σε ένα κεντρικό, ας πούμε, ζήτημα του ελληνικού κινηματογράφου;

Π.Σ.: Αν συγκρίνουμε το '21 με τη δεκαετία του '40, πράγματι, οι ταινίες για αυτήν τη δεκαετία είναι πολύ περισσότερες. Η δεκαετία του '40 είναι πολύ πιο πρόσφατη και ζωντανή στη λαϊκή μνήμη της μεταπολεμικής περιόδου. Επίσης, το κόστος για να γυρίσεις μια ταινία εποχής, μια ταινία για το '21 ή για την οθωμανική περίοδο είναι, οπωσδήποτε, πολύ μεγαλύτερο, ενώ υπάρχουν και άλλες δυσκολίες. Είναι δυσκολότερο να γράψεις ένα σενάριο, πρέπει να διαβάσεις ιστορία, δεν είναι κάτι ζωντανό.

Νομίζω, όμως, ότι ο κυριότερος παράγοντας είναι η σχέση της μεταπολεμικής κοινωνίας με το '21 και με τη δεκαετία του '40. Δηλαδή ο Μεσοπόλεμος και η δεκαετία του '40 έφεραν πολύ μεγάλες αλλαγές στην ελληνική κοινωνία, σε όλα τα επίπεδα: στην πολιτική, στην ιδεολογία, στην οικονομία. Η κοινωνία, την περίοδο της Επανάστασης, είναι αγροτική, ενώ μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο αστικοποιείται με πολύ γοργούς ρυθμούς. Νομίζω, δηλαδή, ότι η κοινωνία της περιόδου της Επανάστασης και αυτή που προέκυψε αμέσως μετά –η μετεπαναστατική κοινωνία του ανεξάρτητου κράτους– μοιάζει, πλέον, για τη μεταπολεμική Ελλάδα, πολύ μακρινή και πολύ διαφορετική από την κοινωνία του παρόντος· εκείνου του παρόντος, του μεταπολεμικού. Η κοινωνική ταυτότητα, η πολιτική ταυτότητα των ανθρώπων είναι πολύ διαφορετική. Δεν είναι εύκολο να κάνεις αναγωγές στο '21, σε σύγκριση, πάντα, με τη δεκαετία του '40. Αντίθετα, η ταυτότητα των ανθρώπων στη μεταπολεμική περίοδο προέκυψε λίγο-πολύ από όσα έγιναν στην Κατοχή και τον Εμφύλιο. Άρα, είναι πολύ πιο κοντά, χρονικά, και απηχεί περισσότερο τα ενδιαφέροντα, τις αγωνίες, τις μνήμες και τις εμπειρίες των ανθρώπων.

Β.Κ.: Το πιο ενδιαφέρον, κατ' εμέ, είναι ότι, ουσιαστικά, στη Μεταπολίτευση, το '21 δεν μοιάζει να συγκινεί τον ΝΕΚ και θα ήθελα λίγο αυτό να το σχολιάσουμε. Δηλαδή από τα θέματα που απασχολούν τον ελληνικό κινηματογράφο, το '21 μοιάζει να απουσιάζει.

Π.Σ.: Ναι, καταρχάς ισχύουν οι λόγοι που αναφέραμε προηγουμένως για τη μεταπολεμική περίοδο. Επιπλέον, η ματιά του ΝΕΚ στην ιστορία είναι πολύ πιο προσωπική. Δηλαδή αφενός τον ενδιαφέρει η σύγχρονη κοινωνία, τα σύγχρονα προβλήματα και ο τρόπος άσκησης της πολιτικής κατά τη μεταπολιτευτική περίοδο, η οποία έχει τις ρίζες της σε μεγάλο βαθμό στις διαιρέσεις της Κατοχής και του Εμφυλίου· αφετέρου, ακόμη και όταν προσεγγίζει το '21 ή την οθωμανική περίοδο, όπως ο *Μπάυρον* του Νίκου Κούνδουρου ή το *Μαύρο Λιβάδι* του Βαρδή Μαρινάκη (2009), το κάνει με μια πολύ πιο προσωπική ματιά. Πολλές φορές, τους σκηνοθέτες δεν τους ενδιαφέρει η ιστορία καθαυτή, τους ενδιαφέρει να πραγματευτούν ένα θέμα σε μια πιο οικουμενική κλίμακα. Τον Κούνδουρο, λ.χ., τον ενδιαφέρει να δει τον επαναστάτη, τον άνθρωπο-επαναστάτη ως παγκόσμιο πρότυπο.

Β.Κ.: Ποια εικόνα πιστεύεις ότι δημιουργούν, τελικά, αυτές οι ταινίες για το '21; Επειδή είσαι ένας ιστορικός που ασχολείται με την περίοδο, θα σε ρωτήσω –αφελώς ίσως– πόσο κοντά είναι αυτές οι ταινίες σε αυτό που, με έναν τρόπο πια, στο μυαλό των ιστορικών έχει συγκροτηθεί ως '21;

Π.Σ.: Από τη σύγχρονη ιστορία για το '21 είναι, προφανώς, πάρα πολύ μακριά, δεν έχουν καμία σχέση. Αλλά δεν είναι και σωστό να ζητάμε από τον κινηματογράφου του '50, του '60 και του '70 κάτι τέτοιο. Αυτό που πράγματι έχει νόημα είναι να σκεφτούμε τη σχέση αυτών των ταινιών με την ιστορία της εποχής τους ή με τις ιστοριογραφικές διαμάχες της εποχής τους. Οπωσδήποτε, οι ταινίες για το '21 είναι παράγωγα της συλλογικής κουλτούρας για το '21 στη μεταπολεμική περίοδο. Αναπαράγουν –όλες ίσως– τα στερεότυπα της εθνικής ιστοριογραφίας, αυτής της ιστορίας που διαχέεται στο ευρύτερο κοινό μέσα από το σχολείο, τις εθνικές επετείους, τους επετειακούς λόγους κ.λπ. Απουσιάζει, π.χ., ο προβληματισμός για το πώς φτάσαμε στην Επανάσταση, πώς δημιουργήθηκε η εθνική ταυτότητα ή η επαναστατική ταυτότητα. Όλα αυτά τα αντιμετωπίζουν ως αυτονόητα. Σε όλες αυτές τις ταινίες οι Έλληνες είναι, σχεδόν πάντα, οι καλοί, οι οποίοι αντιστέκονται στον βάρβαρο κατακτητή, ενώ, αντίθετα, οι Τούρκοι είναι βάρβαροι, ανατολίτες, ραχατλήδες, λίγο αφελείς κ.λπ.

Β.Κ.: Κυρίως βάρβαροι.

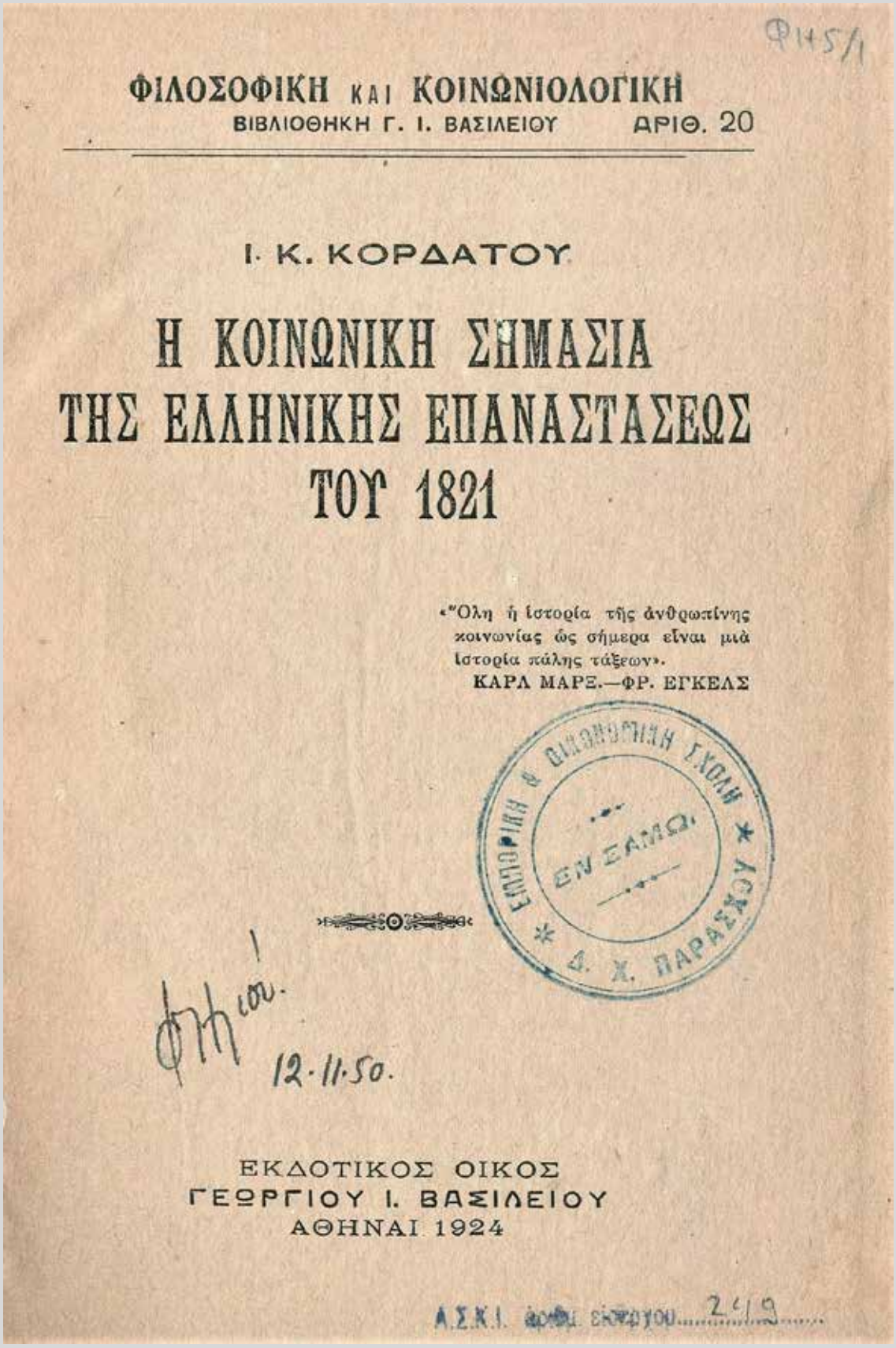

Γιάννης Κορδάτος, Η κοινωνική σημασία της ελληνικής επαναστάσεως του 1821, Αθήνα, Εκδοτικοί Οίκος Γ.Ι. Βασιλείου, 1924

Π.Σ.: Ακριβώς. Είναι πολύ σκληροί· ο Αλή Πασάς αποτελεί την επιτομή της βαρβαρότητας και της σκληρότητας. Από την άλλη μεριά, βέβαια, μπορεί κανείς να διακρίνει στις ταινίες της μεταπολεμικής περιόδου αριστερές και δεξιές οπτικές.

Β.Κ.: Ήθελα να σε ρωτήσω γι' αυτό. Το '21 είναι το κατεξοχήν γεγονός, ήδη από τον Μεσοπόλεμο, το οποίο ιστοριογραφικά αποτελεί ένα σημείο τομής ανάμεσα στην αριστερή και στη δεξιά ιστοριογραφία – εκκινώντας από τον Κορδάτο και φτάνοντας μέχρι τις νεότερες αναγνώσεις.[7] Όταν μιλάμε για αυτήν την περίοδο, δηλαδή από το τέλος του πολέμου μέχρι το '74, μιλάμε κυρίως για τον εμπορικό κινηματογράφο· μπορεί κανείς να διακρίνει σε αυτόν μια τομή ανάμεσα σε αριστερές και δεξιές αναγνώσεις;

Π.Σ.: Νομίζω πως ναι, αλλά όχι πάντα πολύ εύκολα – όχι πάντα πολύ καθαρά. Γιατί και αυτές που θα ονομάζαμε αριστερές ταινίες και εκείνες που θα ονομάζαμε δεξιές έχουν πολλά κοινά στοιχεία. Για παράδειγμα, ο Αγώνας είναι σε όλες εθνικός και δεν υπάρχει κανένα ερώτημα για το τι σημαίνει έθνος. Οι περισσότερες αριστερές ταινίες δεν αντλούν στοιχεία κατευθείαν από ιστορικούς, όπως ο Κορδάτος, αλλά περισσότερο από λογοτέχνες, όπως ο Δημήτρης Φωτιάδης,[8] και δημοσιογράφους· δηλαδή από μια πιο εκλαϊκευμένη αριστερή ιστοριογραφία. Πάντως, μπορούμε να πούμε ότι οι διαφορές μεταξύ ταινιών αριστερών και δεξιών σκηνοθετών επικεντρώνονται κυρίως στο ζήτημα της κοινωνικής αντιπαράθεσης μεταξύ των Ελλήνων στην οθωμανική περίοδο και στην Επανάσταση.

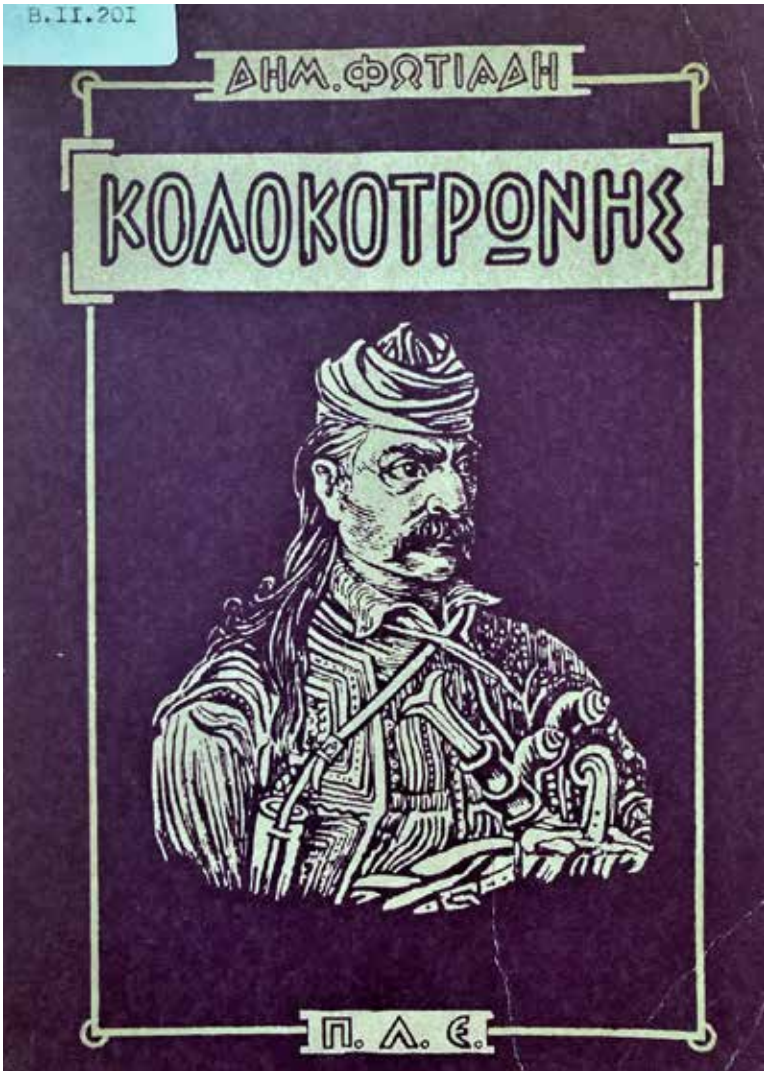

Δημήτρης Φωτιάδης, Κολοκοτρώνης, Πολιτικές & Λογοτεχνικές Εκδόσεις, 1963.
Εξώφυλλο: Γιώργης Δήμου

7. Ο Γιάννης Κορδάτος (1891–1961) ήταν μαρξιστής ιστορικός, κοινωνιολόγος, πολιτικός και νομικός. Έγραψε πολλά έργα για την ελληνική ιστορία από την αρχαιότητα μέχρι τη σύγχρονή του εποχή. Βλ. ενδεικτικά *Η κοινωνική σημασία της Ελληνικής Επαναστάσεως του 1821* (1924), *Η επανάσταση της Θεσσαλομαγνησίας το 1821* (1930) και *Ο Ρήγας Φεραίος και η εποχή του* (1931).
8. Ο Δημήτρης Φωτιάδης (1898–1988) ήταν λογοτέχνης, ο οποίος ασχολήθηκε κυρίως με την ιστορία της Επανάστασης του 1821. Βλ. ενδεικτικά *Μεσολόγγι* (1953), *Καραϊσκάκης* (1956), *Κανάρης* (1960), *Η δίκη του Κολοκοτρώνη και του Πλαπούτα* (1962), *Η Επανάσταση του '21* (1971–1972) κ.ά.

Με άλλα λόγια, στο ζήτημα της ταξικής πάλης, όπως το βλέπανε τότε, με έναν, βέβαια, απλουστευτικό τρόπο. Η αριστερή ιστοριογραφία της περιόδου και, συνακόλουθα, οι αριστερές ταινίες στη μεταπολεμική περίοδο, θεωρούν ότι οι κοτζαμπάσηδες και οι Φαναριώτες συνεργάζονται με τους Τούρκους και, από κοινού, καταπιέζουν και εκμεταλλεύονται τους έλληνες αγρότες. Από την άλλη μεριά, οι κλέφτες και αρματολοί είναι οι λαϊκοί ήρωες που εκπροσωπούν τον λαό –την αγροτιά– και κάνουν διπλό αγώνα· εναντίον των κοτζαμπάσηδων και εναντίον των Τούρκων. Κάνουν, δηλαδή, ταξικό και εθνικό αγώνα, ταυτόχρονα.

Β.Κ.: Θες να μας δώσεις κάποιο παράδειγμα ταινίας; Μιας και δεν μπορούμε να τις βλέπουμε, παρά μόνο να μιλάμε γι' αυτές.

Π.Σ.: Νομίζω ότι χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η ταινία *Τα σαράντα παλληκάρια* του Γιώργου Πετρίδη (1961), όπου οι κλέφτες αγωνίζονται εναντίον των Τούρκων αλλά και εναντίον του πλούσιου κοτζάμπαση που καταπιέζει τους χωρικούς. Ένα άλλο, επίσης, παράδειγμα είναι *Η δίκη των δικαστών* του Πάνου Γλυκοφρύδη (1974), μια αρκετά γνωστή ταινία, η οποία προβάλλεται συχνά.

Β.Κ.: Η υπόθεση της οποίας εκτυλίσσεται, ουσιαστικά, μετά την Επανάσταση.

Π.Σ.: Ναι, αλλά αναφέρεται στα προβλήματα και στις συνθήκες που γέννησε η Επανάσταση. Πραγματεύεται, ουσιαστικά, τη δίκη του Κολοκοτρώνη και του Πλαπούτα, και τη φυλάκισή τους. Σε αυτή την ταινία, λοιπόν, οι Βαυαροί μαζί με τον Μαυροκορδάτο, τον Σχοινά, τους Φαναριώτες και τον Κωλέττη καταδιώκουν τον Κολοκοτρώνη και τον Πλαπούτα, με στόχο να στερεώσουν την πολιτική τους κυριαρχία και να εκμεταλλευτούν οικονομικά το ελληνικό έθνος και τον λαό. Εδώ είναι, νομίζω, εμφανείς οι ιστορικές αναλογίες που επιχειρεί να διατυπώσει ο Γλυκοφρύδης και οι οποίες αφορούν το χουντικό καθεστώς της περιόδου που στηρίζεται στην αμερικανική πολιτική και στην αμερικανική βοήθεια. Επίσης, είναι εμφανείς και οι επιρροές από τις θεωρίες της εξάρτησης και της «ξενοκρατίας», που εκείνη την περίοδο είναι πολύ δημοφιλείς.

Β.Κ.: Αν πάμε στην άλλη πλευρά, στη δεξιά, αν θες, οπτική;

Π.Σ.: Για τη δεξιά ιστοριογραφία, το ελληνικό έθνος, ενωμένο και ενιαίο, αντιστέκεται και επαναστατεί ενάντια στον κατακτητή· και αυτήν την προσέγγιση, βεβαίως, τη βρίσκουμε στις περισσότερες ταινίες της περιόδου. Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα δεξιάς οπτικής νομίζω ότι είναι η ταινία *Σταυραετοί*, σε σενάριο του Νίκου Φώσκολου και σκηνοθεσία του Παναγιώτη Κωνσταντίνου (1963). Σε όλη τη διάρκεια της ταινίας, ο προεστός εμφανίζεται να τα έχει καλά με τους Τούρκους. Μετά, όμως, αποκαλύπτεται ότι αυτός ο προεστός είναι ο επικεφαλής της Φιλικής Εταιρείας στην περιοχή και, όλο αυτό το διάστημα, ενίσχυε μυστικά τους κλέφτες μέσω του ηγουμένου ενός μοναστηριού, χωρίς να το γνωρίζουν αυτό οι κλέφτες. Η ταινία καταλήγει στο ότι όλοι, κλέφτες και προεστοί, ενωμένοι συμμετέχουν στην Επανάσταση.

Στιγμιότυπο από την ταινία Τα σαράντα παλληκάρια (1961), σε σκηνοθεσία Γιώργου Πετρίδη

Στιγμιότυπο από την ταινία Η δίκη των δικαστών (1974) σε σκηνοθεσία του Πάνου Γλυκοφρύδη

Β΄ ΜΕΡΟΣ

Β.Κ.: Συζητήσαμε για τις διαφορετικές οπτικές γύρω από το '21 και τη σύνδεσή τους με την εθνική ιστοριογραφία. Η παραγωγή για το '21 είναι αξιοσημείωτη και, συγχρόνως, σχετικά μικρή. Ωστόσο, ειδικά για τους ανθρώπους μετά τον πόλεμο, νομίζω ότι το '21 ή η εποχή γύρω από το '21, εισβάλλει και με έναν άλλο τρόπο, με αυτές τις περίφημες «ταινίες φουστανέλας». Θα ήθελα λίγο να μιλήσουμε για αυτές τις ταινίες και για τον τρόπο με τον οποίον οι άνθρωποι μετά τον πόλεμο βλέπουν εκείνη τη μακρινή εποχή. Νομίζω, άλλωστε, ότι λίγο-πολύ αυτές οι ταινίες μπερδεύονται με το '21, γιατί η πλοκή τους δεν προσδιορίζεται χρονικά.

Π.Σ.: Σωστά. Άλλωστε στις επετείους του '21, στην τηλεόραση βλέπουμε αφενός ταινίες που αφορούν καθαυτό το '21, αλλά και πολλές «ταινίες φουστανέλας» που δεν προβάλλονται την υπόλοιπη χρονιά. Πράγματι, οι «ταινίες φουστανέλας» –και τα δύο υποείδη τους, οι ορεινές περιπέτειες και τα δραματικά ειδύλλια, όπως η *Γκόλφω* και η *Αστέρω*–[9] είναι πολύ περισσότερες από τις ταινίες για το '21. Νομίζω ότι αυτές οι ταινίες αναπαράγουν μια ρομαντική εικόνα μιας αγνής υπαίθρου· για τους ανθρώπους που έχουν έρθει, πρόσφατα, στην Αθήνα ή σε κάποια άλλη μεγάλη πόλη. Αυτές οι ταινίες είναι ιδιαίτερα ελκυστικές και δημοφιλείς στον κόσμο που πρόσφατα εγκαταστάθηκε στις πόλεις και στον αγροτικό κόσμο. Οι περισσότερες από αυτές τις ταινίες, άλλωστε, είναι φτηνές παραγωγές που απευθύνονται, κυρίως, στο κοινό της β΄ προβολής, των προαστίων ή της επαρχίας.

Νομίζω, όμως, ότι υπάρχουν δύο ακόμη παράγοντες που κάνουν αυτές τις ταινίες ιδιαίτερα ελκυστικές εκείνη την περίοδο. Πρώτον, ειδικά οι ορεινές περιπέτειες ανακαλούν, έμμεσα, στη λαϊκή μνήμη των ανθρώπων της εποχής, τις συνθήκες ζωής του ορεινού χώρου την περίοδο του αντάρτικου και του Εμφυλίου. Αυτή η μνήμη είναι ακόμη ζωντανή για εκείνους. Δεύτερον, στην πλοκή τους ακολουθούν λίγο-πολύ την ίδια δομή με τις αμερικανικές ταινίες γουέστερν που επίσης προβάλλονται κατά εκατοντάδες εκείνη την περίοδο και εθίζουν το κοινό σε ένα συγκεκριμένο στυλ ταινίας. Για παράδειγμα, η γνωστή ταινία *Το χώμα βάφτηκε κόκκινο* (1969), σε σενάριο Νίκου Φώσκολου και σκηνοθεσία Βασίλη Γεωργιάδη, είναι, εν πολλοίς, ένα ελληνικό γουέστερν.

Όσον αφορά τη σχέση που έχουν αυτές οι ταινίες με το '21: νομίζω ότι, στην πραγματικότητα, η σχέση τους είναι πολύ μικρή και με πολύ αχνό τρόπο, διαθλασμένα, παραπέμπουν στους κλέφτες και τους αρματολούς ή στους ήρωες του '21. Εκτός δηλαδή από τις ενδυμασίες και το τοπίο της υπαίθρου, αυτό που κυρίως θέλουν να προβάλουν στον θεατή είναι το ηρωικό πρότυπο και οι αξίες της αντρειοσύνης· γενικότερα, τις καλές, θετικές και αγνές παραδοσιακές αξίες της αγροτικής ελληνικής κοινωνίας. Όλα αυτά, οπωσδήποτε παραπέμπουν εμμέσως και στο '21 και φτιάχνουν ένα κοινό corpus αξιών και νοημάτων.

Β.Κ.: Μίλησες, προηγουμένως, για αντάρτικο, Κατοχή, Εθνική Αντίσταση και σκεφτόμουνα τον τρόπο με τον οποίο, όχι πια το '21, αλλά οι κλέφτες και οι αρματολοί εμφανίζονται και σε κάποιες από τις ταινίες του ΝΕΚ, με τρόπο εμβληματικό θα έλεγα – π.χ. ο *Μεγαλέξαντρος* (1980) του Θ. Αγγελόπουλου ή ο *Καιρός των Ελλήνων* (1981) του Λάκη Παπαστάθη. Σκέφτομαι την εικόνα του Μέγα Αλέξανδρου με τη φουστανέλα και την περικεφαλαία να περπατάει έχοντας πίσω τους συντρόφους του. Νομίζω ότι εδώ έχουμε μια ανασημασιοδότηση της κλεφτουριάς, η οποία συνδέεται πολύ έντονα με την έννοια της κοινωνικής επανάστασης.

9. Το βουκολικό δραματικό ειδύλλιο *Γκόλφω* είναι θεατρικό έργο, σε πέντε πράξεις, του Σπυρίδωνα Περεσιάδη, το οποίο γράφτηκε το 1893. Μεταφέρθηκε για πρώτη φορά στον κινηματογράφο το 1914 σε σκηνοθεσία του Κωνσταντίνου Μπαχατώρη και αποτελεί την πρώτη γνωστή ελληνική βουβή ταινία μεγάλου μήκους. Ξαναγυρίστηκε το 1955 σε σκηνοθεσία του Ορέστη Λάσκου. Η *Αστέρω* (1959) είναι ταινία σε σκηνοθεσία του Ντίνου Δημόπουλου και σενάριο του Αλέκου Σακελλάριου.

Στιγμιότυπο από την ταινία Μεγαλέξαντρος (1980) σε σκηνοθεσία του Θεόδωρου Αγγελόπουλου.
Φωτογράφος: Δημήτριος Σοφικίτης

Π.Σ.: Ναι, έχεις δίκιο. Βέβαια, αναφέρεις ως παράδειγμα δύο από τις πιο καλές ταινίες γύρω από αυτό το ζήτημα. Γενικά, οι ταινίες με ληστές –εννοώ τους παραδοσιακούς ληστές της υπαίθρου και των βουνών, είτε ως θετικούς είτε ως αρνητικούς ήρωες– είναι επίσης πάρα πολλές στον ελληνικό κινηματογράφο.

Β.Κ.: Αναφέρθηκα στη Μεταπολίτευση και στις νέες οπτικές που φέρνει ο ΝΕΚ, αλλά ακόμη και αυτές εγγράφονται στο είδος της «φουστανέλας».

Π.Σ.: Ναι, βέβαια. Αναφέραμε πριν *Το χώμα βάφτηκε κόκκινο*· ο *Αστραπόγιαννος* (1970), επίσης, σε σκηνοθεσία Νίκου Τζίμα και σενάριο του Πέτρου Μακεδόνα, είναι μια ενδιαφέρουσα ταινία αριστερής οπτικής. Ο *Μεγαλέξαντρος* και ο *Καιρός των Ελλήνων* είναι πράγματι δύο εξαιρετικά ενδιαφέρουσες ταινίες, που, ενώ το θέμα τους είναι οι κοινωνικοί ληστές, σε δεύτερο επίπεδο πραγματεύονται ζητήματα τα οποία εντάσσονται απολύτως στις ευρύτερες συζητήσεις της Αριστεράς εκείνης της εποχής. Ο *Μεγαλέξαντρος* του Αγγελόπουλου νομίζω ότι συζητά, περισσότερο, το ζήτημα των σχέσεων εξουσίας και το ποιοι είναι οι δρόμοι ανατροπής. Εντέλει, όμως, η κοινωνική ληστεία, ως εξέγερση παραδοσιακού τύπου, νομίζω ότι απορρίπτεται από τον Αγγελόπουλο, γιατί θεωρεί ότι δεν οδηγεί πουθενά.

Από την άλλη πλευρά, στον *Καιρό των Ελλήνων*, ο Παπαστάθης ενδιαφέρεται κυρίως να δει το ζήτημα της παράδοσης και πώς μπορούμε να φτάσουμε σε μια σύζευξη των διαφορετικών παραδόσεων που συναπαρτίζουν την ελληνική εθνική ταυτότητα. Η πιο λαϊκή, η πιο παραδοσιακή ταυτότητα, από τη μια, αλλά και η πιο σύγχρονη ευρωπαϊκή –του κλασικισμού και του νεοκλασικισμού– από την άλλη· και παίρνει το παράδειγμα των κοινωνικών ληστών ως των κατεξοχήν εκφραστών της παραδοσιακής κουλτούρας. Οι ταινίες αυτές έχουν μεγάλο ενδιαφέρον και ως πηγές για το τι και με ποιους όρους συζητούσε η ελληνική αριστερή διανόηση εκείνη την περίοδο της Μεταπολίτευσης.

Β.Κ.: Αυτές οι ταινίες, επίσης, εγγράφονται σε μια ιστοριογραφική συζήτηση που διεξάγεται. Υπάρχει η δουλειά του Έρικ Χόμπσμπαουμ για τους ληστές, στη συνέχεια του Γιάννη Κολιόπουλου για τους εδώ ληστές, καθώς και οι δουλειές των Θεοτοκά και Κοταρίδη.[10]

Π.Σ.: Δεν είναι τυχαίο ότι αυτές ταινίες οι βγαίνουν το 1980–1981, ακριβώς μετά τις εκδόσεις που έχουν προηγηθεί εκείνη την περίοδο. Το '75 μεταφράζονται οι *Ληστές* του Χόμπσμπαουμ και εκδίδονται στα ελληνικά, και την ίδια περίοδο, περίπου, βγαίνουν κάποια βιβλία στη σειρά Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη των εκδόσεων Ερμής.

Β.Κ.: Το βιβλίο του Δημητρίου Παπαρρηγόπουλου...

Π.Σ.: ...του Εντμόν Αμπού, *Η στρατιωτική ζωή εν Ελλάδι* κ.ά.[11] Όλα αυτά τα βιβλία που βγαίνουν εκείνη την περίοδο αποτελούν, κατά κάποιον τρόπο, και το υπόστρωμα αυτών των ταινιών. Η κοινωνική ληστεία είναι, λοιπόν, ένα ζήτημα που η Αριστερά θέτει στο επίκεντρο των ενδιαφερόντων της τότε, επηρεασμένη από τα κινήματα της περιόδου '60–'70, όπως το αντάρτικο πόλης στη δυτική Ευρώπη ή τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα, από τον αγροτικό χώρο, στις χώρες του λεγόμενου Τρίτου Κόσμου, όπως π.χ. στη Λατινική Αμερική.

---

10. Βλ. Eric Hobsbawm, *Ληστές*, μτφρ. Νίκος Κούρκουλος, Αθήνα, Θεμέλιο, 2010 (α΄ έκδ.: μτφρ. Φαίδρα Ζαμπαθά–Παγουλάτου, Αθήνα, Βέργος, 11975)· Γιάννης Κολιόπουλος, *Ληστές. Η κεντρική Ελλάδα στα μέσα του 19ου αιώνα, Αθήνα*, Ερμής, 1979. Βλ. επίσης Σπ. Ι. Ασδραχάς, «Από τη συγκρότηση του αρματολισμού (ένα ακαρνανικό παράδειγμα)», *Επιθεώρηση Τέχνης*, τ. 21, τχ. 126 (Ιούνης 1965), σ. 483–500 [αναδημοσίευση στο Σπύρος Ι. Ασδραχάς, *Ελληνική Κοινωνία και Οικονομία, ιη΄ και ιθ΄ αι. (Υποθέσεις και προσεγγίσεις)*, Αθήνα, Ερμής, 1982, σ. 231–252, 374–380]· Τάσος Βουρνάς, *Η σφαγή στο Δήλεσι. Αγγλοκρατία και ληστοκρατία*, Αθήνα, Φυτράκης, [1974]· Γιώργος Δ. Κοντογιώργης, *Η ελλαδική λαϊκή ιδεολογία. Πολιτικοκοινωνική μελέτη του δημοτικού τραγουδιού*, Αθήνα, Νέα Σύνορα, 1979· Νίκος Κοταρίδης, *Παραδοσιακή επανάσταση και εικοσιένα*, Αθήνα, Πλέθρον, 1993· Νίκος Θεοτοκάς – Νίκος Κοταρίδης, «Προσλήψεις των κλεφτών από τη μαρξιστική ιστοριογραφία», στο Δημήτρης Δημητρόπουλος – Βαγγέλης Καραμανωλάκης (επιμ.), *Οι αναγνώσεις του 1821 και η Αριστερά*, Αθήνα, ΑΣΚΙ – εφ. *Η Αυγή*, 2014, σ. 45–57.

11. Βλ. Δημήτρης Παπαρρηγόπουλος, *Σκέψεις ενός ληστού ή η καταδίκη της κοινωνίας. Το πρώτο αναρχικό ελληνικό βιβλίο = Μικρο-κούρος*, τχ. 4, Αθήνα 1973· Εντμόντ Αμπού, *Ο βασιλεύς των ορέων*, μτφρ. Α. Φ., Αθήνα, Γαλαξίας, [1968]· *Η στρατιωτική ζωή εν Ελλάδι*, Αθήνα, Γαλαξίας, 1970, και σε επιμ. Mario Vitti, σειρά Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, Ερμής, 1977· Αλέξης Πολίτης, *Το δημοτικό τραγούδι. Κλέφτικα*, σειρά Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, Ερμής, 1973.

Στιγμιότυπο από Τον Καιρό των Ελλήνων (1981), σε σκηνοθεσία Λάκη Παπαστάθη

Β.Κ.: Εμείς συζητάμε για ιστοριογραφία και κινήματα· παρ' όλα αυτά, όμως, όλοι θυμούνται τον *Παπαφλέσσα* και τους *Σουλιώτες*.[12] Θυμούνται δηλαδή κυρίως αυτήν τη μικρή παραγωγή ταινιών, για την οποία ήδη μας μίλησες, τις ταινίες που γυρίστηκαν μέσα στη χούντα και είναι οι αγαπημένες της ελληνικής τηλεόρασης. Νομίζω ότι μέχρι και σήμερα ακόμη –παλιότερα σίγουρα– ουσιαστικά συνδέουμε την 25η Μαρτίου με την προβολή τους. Θα ήθελα να μιλήσουμε λίγο περισσότερο γι' αυτές τις παραγωγές, που είναι και μεγάλων διαστάσεων για εκείνη την εποχή· είναι δηλαδή ακριβές ταινίες.

Π.Σ.: Ναι, πράγματι είναι τρεις-τέσσερις από αυτές, όπως ο *Παπαφλέσσας*, η *Μαντώ Μαυρογένους*,[13] οι *Σουλιώτες*, που είναι ακριβές ταινίες για τα δεδομένα του ελληνικού κινηματογράφου. Την ίδια περίοδο έχουμε, βέβαια, και άλλες πιο φτηνές παραγωγές. Η χούντα στήριζε, προωθούσε και πριμοδοτούσε τέτοιες ταινίες. Αυτές οι ταινίες έχουν πολλές πολεμικές σκηνές, που είναι δύσκολο να γυριστούν αν δεν έχεις υλικοτεχνική στήριξη και πολλούς κομπάρσους. Το πιο ενδιαφέρον, όμως, είναι ότι κάποιες από αυτές τις ταινίες αντανακλούν την ιδεολογία που προσπαθεί να περάσει η χούντα. Όπως έχει επισημάνει και ο Πολυμέρης Βόγλης, σε ένα άρθρο του στο οποίο ανέλυε τις ταινίες που γυρίστηκαν στη χούντα με θέμα τον Εμφύλιο,[14] οι ταινίες αυτές παράγουν μια ερμηνεία που εκφράζει το χουντικό καθεστώς: π.χ. υπεύθυνοι για τον Εμφύλιο είναι οι πολιτικοί που εξυπηρετούν τα ξένα συμφέροντα, ενώ, αντίθετα, οι στρατιωτικοί είναι αυτοί που μοχθούν για την εθνική συμφιλίωση, ακόμη και κατά τη διάρκειά του. Κάτι παρόμοιο βλέπουμε και σε ορισμένες ταινίες για το '21 που γυρίστηκαν τότε.

Β.Κ.: Ανέφερες τη «μαγική» λέξη «Εμφύλιος». Πολύ συχνά, ξεχνάμε ότι το '21 είναι συνδεδεμένο με έναν εμφύλιο πόλεμο και θα ήθελα να σε ρωτήσω αν αυτός ο εμφύλιος αποτυπώνεται στη φιλμογραφία, και αν στη χούντα δίνεται, για πρώτη φορά ενδεχομένως, έμφαση σε αυτόν τον εμφύλιο.

Π.Σ.: Έμφαση δεν δίνεται. Περνάει λίγο στο φόντο αλλά, σίγουρα, δεν παρουσιάζεται ως μια διαμάχη μεταξύ κοινωνικών στρωμάτων και τάξεων. Παρουσιάζεται, περισσότερο, μέσα από τις προσωπικές αντιθέσεις μεταξύ ατόμων, τα οποία, όμως, λειτουργούν ως σύμβολα ευρύτερων κοινωνικών στρωμάτων. Στις ταινίες αυτές, όπως π.χ. στον *Παπαφλέσσα* και στη *Μαντώ Μαυρογένους*, οι πολιτικοί, για λόγους ιδιοτέλειας και ατομικής φιλοδοξίας, είναι αυτοί που οδηγούν την Επανάσταση σε εμφύλιους πολέμους – και έτσι παραλίγο να χαθεί η νίκη. Αντίθετα, οι στρατιωτικοί, όπως ο Κολοκοτρώνης και ο Νικηταράς, αποτελούν τους θετικούς ήρωες της Επανάστασης. Είναι οι ήρωες που αγωνίζονται να ξεπεράσουν τη διχόνοια και, παράλληλα, κάνουν και τον πόλεμο εναντίον των Τούρκων. Πρόκειται για έναν λαϊκιστικό λόγο, ο οποίος, στην πραγματικότητα, έρχεται από παλαιότερες εποχές λαϊκισμού, τόσο αριστερής όσο και δεξιάς προέλευσης.

Β.Κ.: Προηγουμένως, αναφέρθηκες μια-δυο φορές στις μεγάλες επετείους του 1821· στα 100 χρόνια, το 1921, τα οποία αναβλήθηκαν λόγω της Μικρασιατικής Εκστρατείας και των συνεπειών της, και στα 150, το 1971, που εορτάστηκαν από τη χούντα. Θες να μας πεις δυο λόγια για αυτούς τους εορτασμούς; Με ποιον τρόπο συγκροτούν μια εικόνα για το '21, με την οποία φαίνεται να συνομιλούν, τελικά, και οι ταινίες, ειδικά στην περίοδο της δικτατορίας;

Π.Σ.: Νομίζω ότι οι εορτασμοί, διαχρονικά, έχουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά: τις παρελάσεις, τα σημαιάκια, τις ομιλίες εθνικού περιεχομένου. Έχουν ένα κοινό και σταθερό, λίγο-πολύ, τυπικό, ακόμη και σήμερα. Βέβαια, σήμερα, νομίζω ότι ο κόσμος τις βλέπει περισσότερο σαν διακοπές, πλέον, παρά ως ιστορικές επετείους, ως αφορμή για συζήτηση και προβληματισμό. Εξάλλου, σήμερα, στην τηλεόραση τα σχετικά προγράμματα που αφορούν το '21, ακόμη και την ημέρα της επετείου, είναι ελάχιστα και είναι κυρίως κινηματογραφικές ταινίες. Όλο και λιγότερο βλέπουμε ντοκιμαντέρ ή άλλες εκπομπές προβληματισμού και σε κάθε περίπτωση, βλέπουμε ελάχιστες εκπομπές

12. *Παπαφλέσσας* (1971), σκηνοθεσία: Ερρίκος Ανδρέου, σενάριο: Πάνος Κοντέλλης· *Σουλιώτες* (1972), σκηνοθεσία: Δημήτρης Παπακωνσταντής, σενάριο: Πάνος Κοντέλλης.

13. *Μαντώ Μαυρογένους* (1971), σκηνοθεσία: Κώστας Καραγιάννης, σενάριο: Νίκος Καμπάνης.

14. Βλ. Πολυμέρης Βόγλης, «Από τις κάννες στις κάμερες: ο Εμφύλιος στον ελληνικό κινηματογράφο», στο Φωτεινή Τομαή-Κωνσταντοπούλου (επιμ.) *Οι αναπαραστάσεις του πολέμου στον κινηματογράφο. Η μαρτυρία της κινηματογραφικής εικόνας*, Αθήνα, Υπουργείο Εξωτερικών/Υπηρεσία Διπλωματικού & Ιστορικού Αρχείου-Παπαζήσης, 2006, σ. 103-123.

ΣΥΝΔΡΟΜΗ
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ
ΕΚΑΤΟΝ ΦΥΛΛΩΝ ΛΕΠΤΑ 20
ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ: Δ. ΟΙΚ. ΚΑΛΑΠΟΘΑΚΗΣ

ΕΜΠΡΟΣ

ΗΜΕΡΗΣΙΑ ΕΘΝΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΕΤΟΣ 25ον ΑΡΙΘΜΟΣ 8780 | ΑΡΙΘΜΟΣ ΤΗΛΕΦΩΝΟΥ 138 | ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ | ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΠΕΜΠΤΗ 25 ΜΑΡΤΙΟΥ 1921

ΜΕΤΑ ΕΚΑΤΟΝ ΕΤΗ

ΕΡΓΑΣΙΑ 87 ΧΡΟΝΩΝ

Πρωτοσέλιδο της εφ. Εμπρός, 25/3/1921

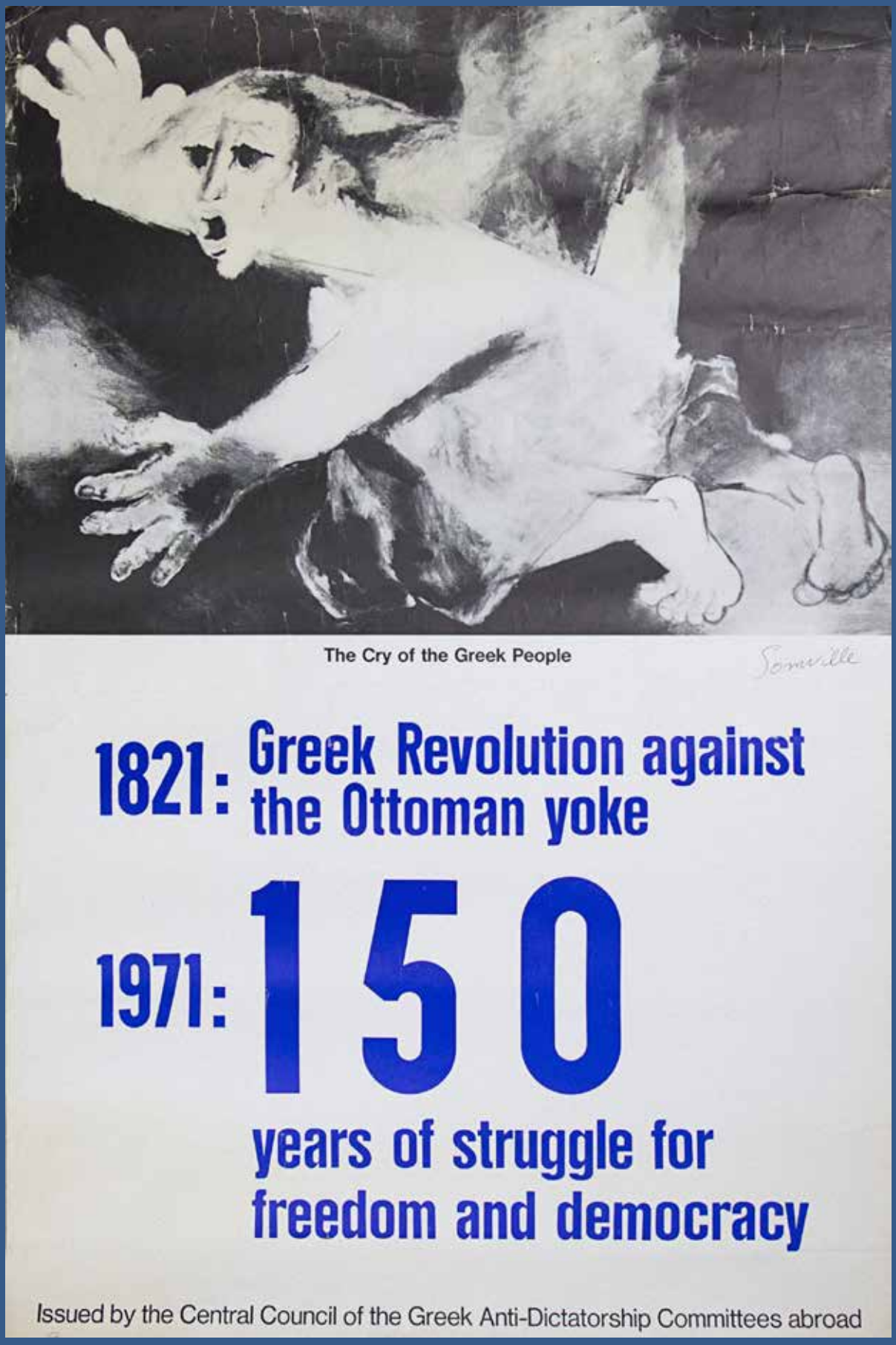

Αφίσα του Κεντρικού Συμβουλίου των Ελληνικών Αντιδικτατορικών Επιτροπών Εξωτερικού, 1971 (ΑΣΚΙ / Συλλογή Αντιδικτατορικών Αφισών)

με σύγχρονη επιστημονική-ιστορική οπτική. Βέβαια, σκέφτομαι ότι, ίσως, αυτό το εθνικό κλίμα που παράγεται και διαχέεται σε αυτές τις εκπομπές, μπορεί να πριμοδοτείται και να εντείνεται μέσα στην κρίση. Με άλλα λόγια, υπάρχει μια διαδεδομένη άποψη που «διαβάζει» την κρίση με όρους εθνικούς, με όρους αντιπαράθεσης ανάμεσα στην Ελλάδα και κάποιες ευρωπαϊκές χώρες· έτσι είναι εύκολο να βρίσκεις αναλογίες στην ιστορία, μερικές φορές. Οι «φτωχοί πλην τίμιοι» Έλληνες και οι «κακοί» ξένοι. Νομίζω ότι χρειαζόμαστε πολύ πιο εκλεπτυσμένες αναλύσεις τόσο για τη σύγχρονη κρίση όσο και για την ιστορία.

Β.Κ.: Συμφωνώ απόλυτα μαζί σου και, συνεχίζοντας αυτό που λες, θα ήθελα να επισημάνω το εξής: αν δει κανείς την ιστοριογραφία των τελευταίων χρόνων, το '21 είναι, στην ουσία, πλημμελώς μελετημένο. Νομίζω ότι, μετά τις μεγάλες μελέτες για το '21 του 19ου αιώνα ή του Μεσοπολέμου, τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια υποβάθμιση, ερευνητική και καλλιτεχνική, ένα μικρότερο ενδιαφέρον. Θα ήθελα να σε ρωτήσω, λοιπόν, ως ιστορικό του '21, γιατί πρέπει, σήμερα, να μελετήσουμε το '21; Για ποιο λόγο πρέπει να επιστρέψουμε στο ίδιο το γεγονός;

Π.Σ.: Καταρχάς, δεν είμαι απολύτως σίγουρος ότι είναι τόσο υποβαθμισμένο όσο φαίνεται. Για παράδειγμα, τα τελευταία χρόνια, στο πλαίσιο της επανάκαμψης του ιστορικού μυθιστορήματος, έχουμε αρκετά μυθιστορήματα για το '21 ή την προεπαναστατική περίοδο και μερικά από αυτά είναι ιδιαίτερα ενδιαφέροντα.

Β.Κ.: Μιας και μιλάμε γι' αυτό το είδος ιστορίας, ίσως θα έπρεπε να αναφερθούμε και στη σειρά του ΣΚΑΪ.[15]

Π.Σ.: Ναι, η σειρά του ΣΚΑΪ εντασσόταν σε αυτό το πλαίσιο και ήταν μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα σειρά. Έχει ενδιαφέρον και το πώς την αντιμετώπισε ο κόσμος, αλλά και το τι ήθελε να περάσει, ίσως, ο ίδιος ο ΣΚΑΪ μέσα από αυτό το ντοκιμαντέρ. Σίγουρα ήταν μια πλούσια σειρά ντοκιμαντέρ για τα ελληνικά δεδομένα, με μια σύγχρονη ιστοριογραφική και ιστορική προσέγγιση στα γεγονότα. Ταυτοχρόνως, όμως, ήταν και μια σειρά, η οποία επιχείρησε να κατασκευάσει άμεσες αναλογίες ανάμεσα στην περίοδο του '21 και το σήμερα, προσπαθώντας να φτιάξει ένα σχήμα, ας πούμε, λαϊκιστών και παραδοσιακών, από τη μια πλευρά, και εκσυγχρονιστών πολιτικών και ευρωπαϊστών, από την άλλη – αναλογίες που θέλουν πολλή συζήτηση για το κατά πόσο μπορούμε να τις υιοθετήσουμε.

Στιγμιότυπο από τη σειρά ντοκιμαντέρ «1821» του τηλεοπτικού σταθμού ΣΚΑΪ, 2011

15. Πρόκειται για σειρά εννέα δραματοποιημένων ντοκιμαντέρ του τηλεοπτικού σταθμού ΣΚΑΪ με τίτλο «1821». Η σειρά προβλήθηκε το 2011.

Με ρώτησες, όμως, για την ιστοριογραφία. Νομίζω ότι στη Μεταπολίτευση έχουμε προχωρήσει αρκετά τη μελέτη μας για το '21. Δεν είναι μεγάλος ο όγκος των μελετών, υπάρχουν, όμως, δουλειές με σύγχρονη οπτική. Δεν έχουμε εξαντλήσει, προφανώς, την έρευνα για το '21· μένουν πολλά πράγματα να γίνουν ακόμη. Γιατί, τώρα, δεν είναι στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος; Νομίζω ότι αποτελεί μια περίοδο, μια θεματική, με πολύ βαριά τη σκιά της εθνικής ιστοριογραφίας και αυτό δεν έλκει τους νέους ιστορικούς. Πέραν αυτού, όπως είπαμε και προηγουμένως, το '21 μοιάζει να είναι πολύ μακριά από το σήμερα. Για να ερμηνεύσεις το σήμερα, πιο εύκολα θα γυρίσεις στην Κατοχή, στην Αντίσταση ή στον Εμφύλιο, που ερευνητικά είναι σε άνθηση τα τελευταία χρόνια – δεν θα πας τόσο πίσω, στο '21.

Χρειάζεται, όμως, να ξαναδούμε το '21 με σύγχρονους όρους. Χρειάζεται να το εντάξουμε στη διεθνή συζήτηση για τις επαναστάσεις, να το μελετήσουμε συγκριτικά με τα κινήματα και τις επαναστάσεις της εποχής του. Νομίζω, επίσης, ότι η κρίση είναι μια καλή ευκαιρία να ξαναδούμε πώς αλλάζουν οι κοινωνίες. Σε αυτό το πλαίσιο, το '21 μπορεί να αποτελέσει ένα καλό παράδειγμα, γιατί ήταν μια πυκνή περίοδος μεγάλων κοινωνικών αλλαγών, όπως μοιάζει να είναι και η σημερινή. Σύμφωνα με ορισμένους ιστορικούς, πίσω από το '21 κρυβόταν μια μεγάλη οικονομική κρίση, με πολλαπλές διαστάσεις, όχι μόνο οικονομικές, αλλά και πολιτικές και ιδεολογικές.[16] Αυτή η κρίση συνέβαλε σημαντικά στο να γίνει η Επανάσταση. Με αυτήν την έννοια, η σημερινή κρίση μπορεί να αποτελέσει μια ευκαιρία, ένα εφαλτήριο για να ξαναδούμε το '21 ως ένα παράδειγμα κοινωνικών αλλαγών και κοινωνικής μεταβολής.

Δεν προσπαθώ, προφανώς, να δημιουργήσω ευθείες αναλογίες ανάμεσα στη σημερινή κρίση και στην κρίση που μπορεί να οδήγησε στην Επανάσταση του '21, σε καμιά περίπτωση· είναι πολύ διαφορετικά φαινόμενα, π.χ. στην περίπτωση του '21 το εθνικό και το θρησκευτικό στοιχείο ήταν πολύ ισχυρά. Αυτό που θέλω να πω είναι ότι οι κρίσεις, είτε οικονομικές είτε άλλες, αποτελούν, συχνά, την αφορμή για να γίνουν μεγάλες κοινωνικές αλλαγές. Κάποιες από αυτές μπορεί να έχουν βίαιο χαρακτήρα, κάποιες άλλες όχι. Οδηγούν, όμως, συχνά ή επισπεύδουν, ίσως, μεγάλες κοινωνικές αλλαγές. Με αυτήν την έννοια και η σημερινή κρίση μπορεί να γίνει αφορμή για να αναστοχαστούμε γενικότερα το πώς συντελούνται οι μεγάλες κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές στην ιστορία.

Β.Κ.: Ναι, είναι ενδιαφέρον αυτό, όμως, δυστυχώς, ο χρόνος μας τελείωσε. Θα ήθελα πολύ να ευχαριστήσω τον Παναγιώτη Στάθη για αυτήν την ενδιαφέρουσα συζήτηση, η οποία νομίζω ότι θα μας βοηθήσει να ξαναδούμε με άλλο μάτι τις αγαπημένες μας ταινίες, που θα προβληθούν, για μια ακόμη φορά, στην τηλεόραση, με αφορμή την επέτειο της 25ης Μαρτίου. Καλή σας ημέρα!

Π.Σ.: Εγώ σας ευχαριστώ πολύ.

16. Βλ. ενδεικτικά Βασίλης Κρεμμυδάς, «Η οικονομική κρίση στον ελλαδικό χώρο στις αρχές του 19ου αιώνα και οι επιπτώσεις της στην επανάσταση του 1821», *Μνήμων*, τ. 6 (1977), σ. 16–33· ο ίδιος, «Προεπαναστατικές πραγματικότητες: η οικονομική κρίση και η πορεία προς το Εικοσιένα», *Μνήμων*, τ. 24 (2002), σ. 71–84· Gunnar Hering, «Σχετικά με το πρόβλημα των επαναστατικών εξεγέρσεων στις αρχές του 19ου αιώνα», μτφρ. Κατερίνα Παπακωνσταντίνου, *Τα Ιστορικά*, τ. 13, τχ. 24–25 (Ιούνιος–Δεκέμβριος 1996), σ. 105–120· Panagiotis Stathis, «From Klefts and Armatoloi to Revolutionaries», στο Antonis Anastasopoulos – Elias Kolovos (επιμ.), *Ottoman Rule and the Balkans, 1760–1850: Conflict, Transformation, Adaptation, Proceedings of an International Conference Held in Rethymno, Greece, 13–14 December 2003*, Ρέθυμνο, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, 2007, σ. 167–179.

Στιγμιότυπο από την ταινία Ο Αλή πασάς και η κυρά Φροσύνη (1959) σε σκηνοθεσία του Στέφανου Στρατηγού

ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ ΤΑΙΝΙΩΝ

Οθωμανική κυριαρχία και Επανάσταση του 1821

Στον κατάλογο περιελήφθησαν ταινίες για την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, διότι, τουλάχιστον στον παλαιό εμπορικό κινηματογράφο, εντάσσονται σε ένα ιδεολογικό πλαίσιο εθνικής αντίστασης απέναντι στον «τουρκικό ζυγό». Αντίθετα, δεν περιελήφθησαν ταινίες των οποίων η δράση τοποθετείται χρονικά στην μετεπαναστατική περίοδο (19ος και αρχές 20ού αιώνα), μολονότι αρκετές εντάσσονται στο ίδιο ιδεολογικό κλίμα και προσλαμβάνονται από το κοινό κατά τον ίδιο τρόπο, ως ταινίες που δραματοποιούν την εθνική αντίσταση εναντίον των Τούρκων και εκφράζουν τους πόθους για εθνική απελευθέρωση. Η συγκρότηση του εθνικού κράτους και η διάδοση των εθνικών ιδεών, ωστόσο, μετέβαλαν το ιδεολογικό πλαίσιο της εποχής και, συνακόλουθα, οι ανωτέρω ταινίες πρέπει να αναλυθούν και μελετηθούν με διαφορετικά κριτήρια. Σε αυτήν την κατηγορία εντάσσονται ταινίες για τον Μακεδονικό Αγώνα ή ταινίες που αναφέρονται σε αγώνες της Κρήτης, της Θεσσαλίας και της Ηπείρου για εθνική απελευθέρωση. Σε αρκετές από αυτές τις ταινίες, ωστόσο, το χωροχρονικό πλαίσιο είναι τυπικό, το σενάριο είναι ανιστορικό και θα μπορούσε κάλλιστα να διαδραματίζεται στον 18ο ή στον 17ο αιώνα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η ταινία *Τ' αδέλφια ορκίστηκαν εκδίκηση* (1970) του Δημήτρη Αθανασιάδη: η υπόθεση εκτυλίσσεται στη Θεσσαλία το 1883 κατά τη διάρκεια του Συνεδρίου της Βιέννης (λανθασμένη αναφορά στο Συνέδριο του Βερολίνου του 1878). Ένας έλληνας «αρματολός» αγωνίζεται στα βουνά εναντίον των Τούρκων, ενώ ο αδελφός του, ο Κωνσταντής, ο οποίος απήχθη μικρός από τους Τούρκους και εξισλαμίστηκε, αποστέλλεται για να τον δολοφονήσει ύπουλα. Στο τέλος αποκαλύπτεται ότι είναι αδέλφια, ο Κωνσταντής επανέρχεται στους κόλπους του ελληνικού έθνους και γιορτάζουν όλοι μαζί την απελευθέρωση της Θεσσαλίας, που αποφασίστηκε στο Συνέδριο της Βιέννης.

1. *Αι τελευταίαι ημέραι του Οδυσσέως Ανδρούτσου* (1928), σενάριο – σκηνοθεσία: Δημήτρης Καμινάκης. Η ταινία αναφέρεται και με τους τίτλους: *Η επανάστασις του 1821, Οδυσσεύς Ανδρούτσος, Αλή πασάς*.[1]

2. *Το λάβαρο του '21* (1929), σενάριο – σκηνοθεσία Κώστας Λελούδας. Η ταινία αναφέρεται και με τον τίτλο: *25η Μαρτίου 1821*.

3. *Εξόρμησις* (1945), ντοκιουντράμα, σκηνοθεσία: Γιάννης Χριστοδούλου, σενάριο: Γιώργος Τζαβέλλας (χωρίς αναγραφή του ονόματος στους τίτλους της ταινίας).

4. *Ο γενίτσαρος* (1953), σκηνοθεσία: Κώστας Δρίτσας, σενάριο: Δημήτρης Αθανασιάδης – Μαρίας Λεκατσά.

5. *Ο Αλή πασάς και η κυρά Φροσύνη* (1959), σκηνοθεσία: Στέφανος Στρατηγός, σενάριο: Γιώργος Λευκοφρύδης.

1. Στις φιλμογραφίες ο Καμινάκης εμφανίζεται να έχει σκηνοθετήσει το 1926 δύο ακόμη ταινίες για την Επανάσταση (βλ. ενδεικτικά την ιστοσελίδα retrodb.gr, λήμμα «Δημήτρης Καμινάκης»). Στην πραγματικότητα, φαίνεται ότι πρόκειται για την ταινία *Αι τελευταίαι ημέραι του Οδυσσέως Ανδρούτσου*, η οποία γυρίστηκε το 1925–1926, αλλά πιθανόν ολοκληρώθηκε και πάντως προβλήθηκε το 1928–1929. Η ταυτότητα των συντελεστών και οι διαθέσιμες πληροφορίες για την υπόθεση του έργου τεκμηριώνουν ότι πρόκειται για μία και την αυτήν ταινία. Η σύγχυση προφανώς προκλήθηκε από τη χρονική διαφορά κινηματογράφησης και προβολής, τους διαφορετικούς τίτλους που αναφέρονται στον Τύπο της εποχής και στις αναμνήσεις των συντελεστών, και το γεγονός ότι η ταινία δεν έχει σωθεί. Βλ. Αργύρης Τσιάπος, *Οι πρώτες ταινίες του ελληνικού κινηματογράφου (Η ιστορία του προπολεμικού ελληνικού σινεμά)*, Σέρρες , χ.ε., [2]2018, σ. 143–144, 161–163, διαδικτυακή έκδοση αναρτημένη στη διεύθυνση http://protestainies.blogspot.com/2018/02/on-line.html#more (τελευταία ανάκτηση: 18 Μαρτίου 2021).

6. *Ζάλογγο, το κάστρο της λευτεριάς* (1959), σκηνοθεσία: Στέλιος Τατασόπουλος, σενάριο: Θεόδωρος Τέμπος.

7. *Η λίμνη των στεναγμών* (1959), σενάριο – σκηνοθεσία: Γρηγόρης Γρηγορίου. Εναλλακτικός τίτλος: *Η κυρά Φροσύνη και ο Αλή πασάς.*

8. *Μπουμπουλίνα* (1959), σκηνοθεσία: Κώστας Ανδρίτσος, σενάριο: Νέστορας Μάτσας – Κώστας Ασημακόπουλος.

9. *Τα σαράντα παλληκάρια* (1961), σκηνοθεσία: Γιώργος Πετρίδης, σενάριο: Άγγελος Αγγέλου.

10. *Σταυραετοί* (1963), σκηνοθεσία: Παναγιώτης Κωνσταντίνου, σενάριο: Νίκος Φώσκολος.

11. *Ενωμένοι στη ζωή και στο θάνατο* (1964), σκηνοθεσία: Ηλίας Μαχαίρας, σενάριο: Καίτη Δετζώρτζη.

12. *Η έξοδος του Μεσολογγίου* (1965), σκηνοθεσία: Δημήτρης Δούκας, σενάριο: Γιάννης Καψάλης.

13. *Καλάβρυτα 1821* (1970), σενάριο – σκηνοθεσία: Σπύρος Ζιάγκος.

14. *Βαβυλωνία* (1970), σενάριο – σκηνοθεσία: Γιώργος Διζικιρίκης.

15. *Μαντώ Μαυρογένους* (1971), σκηνοθεσία: Κώστας Καραγιάννης, σενάριο: Κώστας Καραγιάννης – Νίκος Καμπάνης.

16. *Η μεγάλη στιγμή του '21: Παπαφλέσσας* (1971), σκηνοθεσία: Ερρίκος Ανδρέου, σενάριο: Πάνος Κοντέλης.

17. *Ελευθερία ή θάνατος* (1972), σενάριο – σκηνοθεσία: Πάρις Χατζηκυριάκος. Εναλλακτικός τίτλος: Λαμπέτης, ο γιος του Αστραπόγιαννου.

18. *Σουλιώτες* (1972), σκηνοθεσία: Δημήτρης Παπακωνσταντής, σενάριο: Πάνος Κοντέλης.

19. *Εσμέ, η Τουρκοπούλα* (1974), σκηνοθεσία: Γιάννης Κοντούλης, σενάριο: Ηλίας Περγαντής. Εναλλακτικός τίτλος: Κλείσαν οι στράτες του Μωριά.

20. *Η δίκη των δικαστών* (1974), σενάριο – σκηνοθεσία: Πάνος Γλυκοφρύδης.

21. *Έξοδος του Μεσολογγίου* (1979), σκηνοθεσία: Λίλα Κουρκουλάκου.

22. *Καπετάν Μεϊντάνος* (1987), σενάριο – σκηνοθεσία: Δήμος Θέος.

23. *Μπάυρον, μπαλάντα για ένα δαίμονα* (1992), σκηνοθεσία: Νίκος Κούνδουρος, σενάριο: Νίκος Κούνδουρος – Φώτης Κωνσταντινίδης. Εναλλακτικός τίτλος: *Μπάυρον, η μπαλάντα ενός δαιμονισμένου.*

24. *Μαύρο λιβάδι* (2009), σενάριο – σκηνοθεσία: Βαρδής Μαρινάκης.

25. *Ο Θεός αγαπάει το χαβιάρι* (2012), σκηνοθεσία: Γιάννης Σμαραγδής, σενάριο: Γιάννης Σμαραγδής – Παναγιώτης Πασχίδης – Jackie Pavlenko – Vladimir Valutsky.

26. *Έξοδος 1826* (2017), σενάριο – σκηνοθεσία: Βασίλης Τσικάρας.

27. *Πολιορκία* (2019), σενάριο – σκηνοθεσία: Βασίλης Τσικάρας.

ΞΕΝΕΣ ΠΑΡΑΓΩΓΕΣ

28. *Gulnara, Storia dell' Indipendenza Greca 1821-1830* (1911), μικρού μήκους ιταλική παραγωγή της εταιρίας «Ambrosio».

29. *Cliffs of Freedom* (2019), σκηνοθεσία: Van Ling, σενάριο: Van Ling – Marianne Metropoulos – Kevin Bernhardt. Ελληνικός τίτλος: *Οι βράχοι της ελευθερίας*. Αμερικανική παραγωγή με ορισμένους ελληνοαμερικανούς συντελεστές.

ΟΡΕΙΝΕΣ ΤΑΙΝΙΕΣ

Η διάκριση του υποείδους μιας ταινίας είναι επισφαλής σε ορισμένες περιπτώσεις, καθώς πολλές ταινίες χαρακτηρίζονται από στοιχεία και των δύο υποειδών. Συνεπώς ο χαρακτηρισμός μιας ταινίας εξαρτάται συχνά από την έμφαση και την ένταση ορισμένων στοιχείων έναντι άλλων και, συνακόλουθα, επέχει ένα βαθμό υποκειμενικότητας.

Ορεινές περιπέτειες

• *Ο λήσταρχος Γιαγκούλας* (1926), σενάριο – σκηνοθεσία: Δημήτρης Καμινάκης. Η ταινία δεν προβλήθηκε ποτέ στις αίθουσες.

• *Μαρία Πενταγιώτισσα* (1929), σενάριο – σκηνοθεσία: Αχιλλέας Μαδράς.

• *Τρεις Έλληνες εξ Αμερικής* (1929), σενάριο – σκηνοθεσία: Ιωάννης Τριανταφύλλης. Η ταινία δεν προβλήθηκε ποτέ καθώς καταστράφηκε στην επεξεργασία της.

• *Μαρίνος Κοντάρας* (1948), σενάριο – σκηνοθεσία: Γιώργος Τζαβέλλας. Εναλλακτικός τίτλος: *Ο κουρσάρος του Αιγαίου*.

• *Γερακίνα* (1958), σενάριο – σκηνοθεσία: Ορέστης Λάσκος.

• *Κρυστάλλω* (1959), σκηνοθεσία: Βασίλης Γεωργιάδης, σενάριο: Νίκος Φώσκολος.

• *Λύγκος ο λεβέντης* (1959), σκηνοθεσία: Στέλιος Τατασόπουλος, σενάριο: Βασίλης Μπέτσος.

• *Σαρακατσάνισσα* (1959), σκηνοθεσία: Ορέστης Λάσκος, σενάριο: Ορέστης Λάσκος – Γιάννης Β. Ιωαννίδης.

• *Ματωμένο πέπλο* (1960), σκηνοθεσία: Ηλίας Μαχαίρας, σενάριο: Καίτη Δετζώρτζη

• *Τσακιτζής, ο προστάτης των φτωχών* (1960), σκηνοθεσία: Κώστας Ανδρίτσος, σενάριο: Νίκος Φώσκολος.

• *Ο άρχοντας του κάμπου* (1961), σκηνοθεσία: Μανώλης Βλαχάκης, σενάριο: Νίκος Δρυμαίος – Κλέαρχος Καραγεωργιάδης.

• *Η κατάρα της μάνας* (1961), σκηνοθεσία: Βασίλης Γεωργιάδης, σενάριο: Νίκος Φώσκολος.

• *Μυρτιά* (1961), σκηνοθεσία: Κώστας Καραγιάννης, σενάριο: Τάσος Κατράπας – Κώστας Καραγιάννης.

• *Νεράιδα της Μάνης* (1961), σκηνοθεσία: Ηλίας Μαχαίρας, σενάριο: Καίτη Δετζώρτζη.

• *Φλογέρα και αίμα* (1961), σκηνοθεσία: Βασίλης Γεωργιάδης, σενάριο: Νίκος Φώσκολος

• *Αγάπη γραμμένη με αίμα* (1962), σκηνοθεσία: Ντίμης Δαδήρας, σενάριο: Γιάννης Β. Ιωαννίδης.

• *Ο Γεροδήμος* (1962), σκηνοθεσία: Κώστας Καραγιάννης, σενάριο: Νίκος Φώσκολος.

• *Η εκδίκησις του καβαλάρη* (1962), σκηνοθεσία: Ερρίκος Θαλασσινός, σενάριο: Λούλα Αναγνωστάκη.

• *Λαφίνα* (1962), σκηνοθεσία: Ορέστης Λάσκος, σενάριο: Νέστορας Μάτσας – Κώστας Ασημακόπουλος.

• *Παγίδα* (1962), σενάριο – σκηνοθεσία: Γιώργος Διζικιρίκης.

• *Οι υπερήφανοι* (1962), σενάριο – σκηνοθεσία: Ανδρέας Λαμπρινός.

• *Η ωραία της Ρούμελης* (1962), σενάριο – σκηνοθεσία: Γιώργος Ντελέρνο. Εναλλακτικός τίτλος: *Σαν πας Μαλάμω για νερό.*

• *Το χώμα βάφτηκε κόκκινο* (1965), σκηνοθεσία: Βασίλης Γεωργιάδης, σενάριο: Νίκος Φώσκολος.

• *Οι εκδικηταί* (1966), σενάριο – σκηνοθεσία: Δημήτρης Αθανασιάδης.

• *Άγρια πάθη* (1967), σκηνοθεσία: Στέλιος Τατασόπουλος, σενάριο: Θόδωρος Τέμπος.

• *Ματωμένη γη* (1967), σκηνοθεσία: Όμηρος Ευστρατιάδης, σενάριο: Γιώργος Χασάπογλου – Μάριος Ποντίκας.

• *Οι σφαίρες δεν γυρίζουν πίσω* (1967), σενάριο – σκηνοθεσία: Νίκος Φώσκολος.

• *Χάιδω* (1967), σενάριο – σκηνοθεσία: Κώστας Δρίτσας.

• *Χώμα και αίμα* (1967), σκηνοθεσία: Άρης Δημόπουλος, σενάριο: Γιώργος Κοτρώνης.

• *Αγάπη και αίμα* (1968), σενάριο – σκηνοθεσία: Νίκος Φώσκολος.

• *Βαριά κατάρα ο διχασμός* (1968), σενάριο – σκηνοθεσία: Πέτρος Μακεδών. Εναλλακτικοί τίτλοι: *Οι ληστές· Ο μοναχικός στρατιώτης.*

• *Αδούλωτη ράτσα* (1969), σενάριο – σκηνοθεσία: Παναγιώτης Κωνσταντίνου.

• *Ο αντάρτης του βάλτου* (1969), σενάριο – σκηνοθεσία: Δημήτρης Αθανασιάδης.

• *Η γενιά των πρώων* (1969), σκηνοθεσία: Βαγγέλης Μελισσινός, σενάριο: Νίκος Τσεκούρας.

• *Ο Μενούσης* (1969), σενάριο – σκηνοθεσία: Βασίλης Κονταξής. Εναλλακτικός τίτλος: *Μενούσης, ο λεβέντης της Ηπείρου.*

• *Ο Νταβέλης* (1969), σκηνοθεσία: Γιώργος Πετρίδης, σενάριο: Πέτρος Μακεδών.

• *Τ' αδέλφια ορκίστηκαν εκδίκηση* (1970), σενάριο – σκηνοθεσία: Δημήτρης Αθανασιάδης.

• *Ο αετός των σκλαβωμένων* (1970), σκηνοθεσία: Ορέστης Λάσκος, σενάριο: Πάνος Κοντέλης.

• *Ο Αστραπόγιαννος* (1970), σκηνοθεσία: Νίκος Τζήμας, σενάριο: Πέτρος Μακεδών.

• *Η σκλάβα* (1970), σκηνοθεσία: Οδυσσέας Κωστελέτος, σενάριο: Πέτρος Μακεδών.

• *Σταυραετοί στα Μετέωρα* (1970), σενάριο – σκηνοθεσία: Βασίλης Κονταξής.

• *Η κόρη του ήλιου* (1971), σενάριο – σκηνοθεσία: Ντίνος Δημόπουλος.

• *Η αρχόντισσα του κάμπου* (1971), σενάριο – σκηνοθεσία: Παναγιώτης Κωνσταντίνου.

Δραματικά ειδύλλια

- *Γκόλφω* (1914), σενάριο – σκηνοθεσία: Κώστας Μπαχατόρης.
- *Αστέρω* (1929), σκηνοθεσία: Δημήτρης Γαζιάδης, σενάριο: Παύλος Νιρβάνας – Ορέστης Λάσκος.
- *Το λαγιαρνί* (1930), σενάριο – σκηνοθεσία: Γιάννης Λούμος.
- *Ο αγαπητικός της βοσκοπούλας* (1932), σκηνοθεσία: Δημήτρης Τσακίρης.
- *Ο αγαπητικός της βοσκοπούλας* (1955), σκηνοθεσία: Ντίνος Δημόπουλος, σενάριο: Γιώργος Τζαβέλλας.
- *Ο αγαπητικός της βοσκοπούλας* (1955), σενάριο – σκηνοθεσία: Ντίμης Δαδήρας.
- *Γκόλφω* (1955), σενάριο – σκηνοθεσία: Ορέστης Λάσκος.
- *Ο αγαπητικός της βοσκοπούλας* (1956), σκηνοθεσία: Ηλίας Παρασκευάς.
- *Μαρία Πενταγιώτισσα* (1957), σενάριο – σκηνοθεσία: Κώστας Ανδρίτσος.
- *Αστέρω* (1959), σκηνοθεσία: Ντίνος Δημόπουλος, σενάριο: Αλέκος Σακελλάριος.
- *Για την αγάπη της βοσκοπούλας* (1959), σκηνοθεσία: Φρίξος Ηλιάδης, σενάριο: Γιάννης Β. Ιωαννίδης.
- *Ο Γιάννος κι η Παγώνα* (1959), σκηνοθεσία: Οδυσσέας Κωστελέτος, σενάριο: Γιώργος Θωμόπουλος – Γιώργος Πολίτης.
- *Ματωμένο ηλιοβασίλεμα* (1959), σενάριο – σκηνοθεσία: Ανδρέας Λαμπρινός.
- *Ένα νερό κυρά Βαγγελιώ* (1959), σκηνοθεσία: Ερρίκος Θαλασσινός, σενάριο: Φώτης Λαναράς.
- *Μαλάμω* (1960), σκηνοθεσία: Σπύρος Ζιάγκος, σενάριο: Δημήτρης Κονταρίνης.
- *Διαμάντω* (1961), σκηνοθεσία: Παναγιώτης Κωνσταντίνου, σενάριο: Ναπολέων Ελευθερίου.
- *Μας κλέψανε τη Γκόλφω* (1961), σκηνοθεσία: Κώστας Στράντζαλης, σενάριο: Γιάννης Πολίτης.
- *Καραγκούνα* (1961), σκηνοθεσία: Δημήτρης Αθανασιάδης, σενάριο: Νέστορας Μάτσας – Κώστας Ασημακόπουλος.
- *Ο θάνατος του παλικαριού* (1961), σκηνοθεσία: Γιώργος Διζικιρίκης, σενάριο: Φώτης Λαναράς.
- *Ματωμένα στέφανα* (1961), σκηνοθεσία: Οδυσσέας Κωστελέτος, σενάριο: Νίκος Σαμπατάκος.
- *Δέσπω* (1962), σενάριο – σκηνοθεσία: Κώστας Δούκας.
- *Αναστασά* (1962), σκηνοθεσία: Ηλίας Μαχαίρας, σενάριο: Καίτη Δετζώρτζη.
- *Λενιώ η βοσκοπούλα* (1963), σκηνοθεσία: Απόστολος Τεγόπουλος, σενάριο: Νίκος Σαμπατάκος.
- *Παντρεύουν την αγάπη μου* (1965), σενάριο – σκηνοθεσία: Κώστας Δρίτσας.

• *Δρόσω η αρχοντοπούλα* (1967), σκηνοθεσία: Ανδρέας Κατσιμπτσούλιας, σενάριο: Νέστορας Μάτσας.

• *Η κόρη της Πενταγιώτισσας* (1967), σκηνοθεσία: Αντώνης Τέμπος, σενάριο: Νέστορας Μάτσας.

• *Αργυρώ η προδομένη τσελιγκοπούλα* (1968), σενάριο – σκηνοθεσία: Παναγιώτης Κωνσταντίνου.

• *Η Λυγερή* (1968), σκηνοθεσία: Ανδρέας Κατσιμπτσούλιας, σενάριο: Νέστορας Μάτσας.

• *Μαριώ η κατατρεγμένη βοσκοπούλα* (1969), σενάριο – σκηνοθεσία: Παναγιώτης Κωνσταντίνου.

• *Χριστινιώ* (1969), σενάριο – σκηνοθεσία: Πάνος Κωνσταντίνου.

• *Η ζωή μου στα χέρια σου* (1970), σενάριο – σκηνοθεσία: Θάνος Τράγκας.

• *Αννιώ η τσελιγκοπούλα της κατάρας* (1971), σκηνοθεσία: Απόστολος Τεγόπουλος, σενάριο: Κώστας Δούκας.

• *Η Χρυσαυγή* (1971), σκηνοθεσία: Σπύρος Ζιάγκος, σενάριο: Κώστας Δούκας.

• *Μια βοσκοπούλα αγάπησα* (1971), σκηνοθεσία: Σπύρος Ζιάγκος, σενάριο: Βασίλης Μπέτσος.

• *Μαυρόλυκοι του βουνού και του κάμπου* (1971), σενάριο – σκηνοθεσία: Βασίλης Κονταξής.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΑΦΙΣΩΝ

Διαφημιστικό της ταινίας Ο Γενίτσαρος (1953), σε σκηνοθεσία Κώστα Δρίτσα

Αφίσα από την ταινία Η λίμνη των στεναγμών (1959), σε σκηνοθεσία Γρηγόρη Γρηγορίου

Αφίσα από την ταινία Μπουμπουλίνα (1959) σε σκηνοθεσία του Κώστα Ανδρίτσου

Αφίσα από την ταινία Οι Σταυραετοί (1963) σε σκηνοθεσία του Παναγιώτη Κωνσταντίνου

Αφίσα από την ταινία Καλάβρυτα 1821 (1970), σε σκηνοθεσία Σπύρου Ζιάγκου

Αφίσα από την ταινία Βαβυλωνία (1970), σε σκηνοθεσία Γιώργου Διζικιρίκη

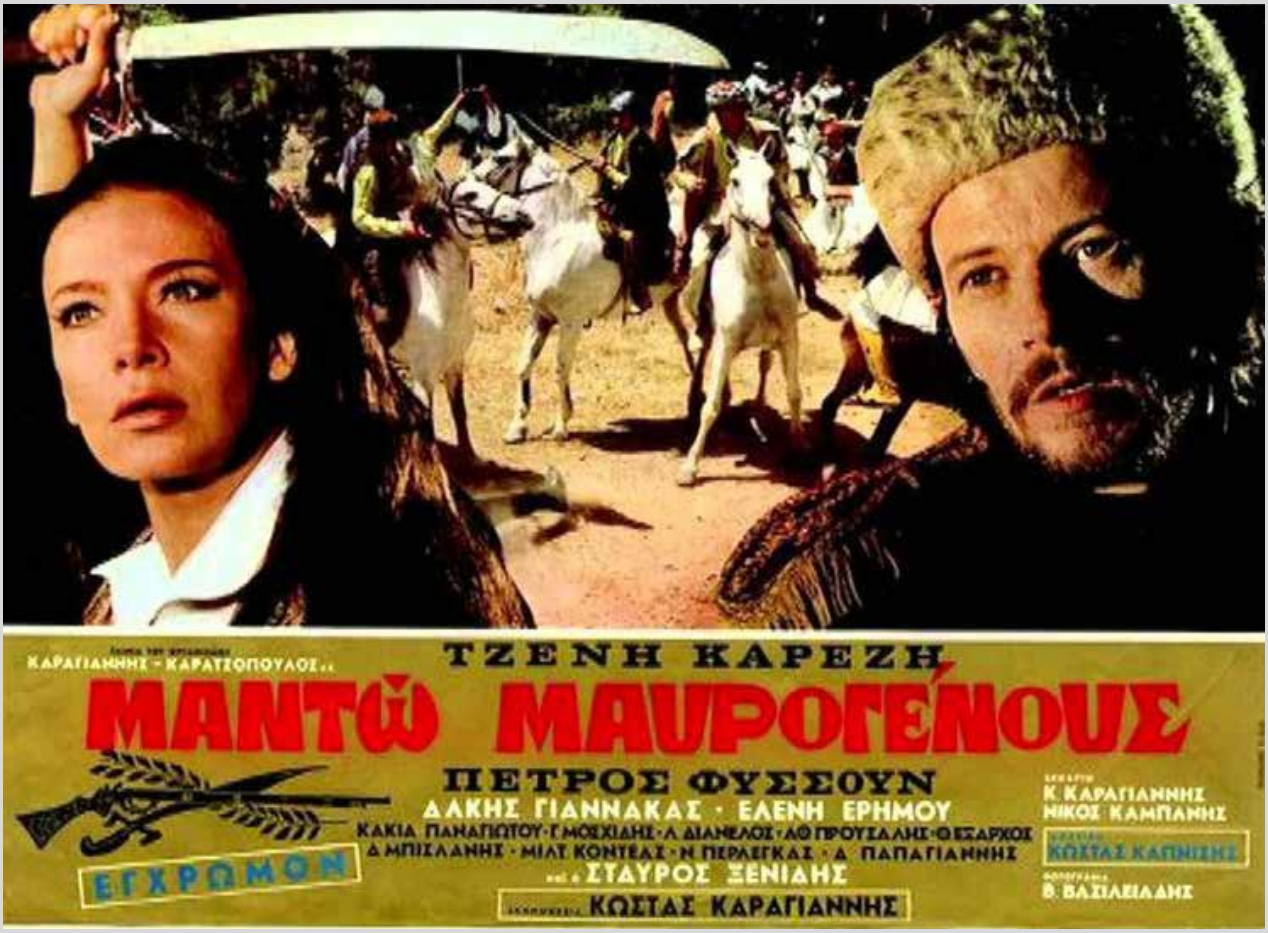

Αφίσα από την Μαντώ Μαυρογένους (1971), σε σκηνοθεσία του Κώστα Καραγιάννη

Αφίσα της ταινίας Παπαφλέσσας (1971), σε σκηνοθεσία Ερρίκου Ανδρέου

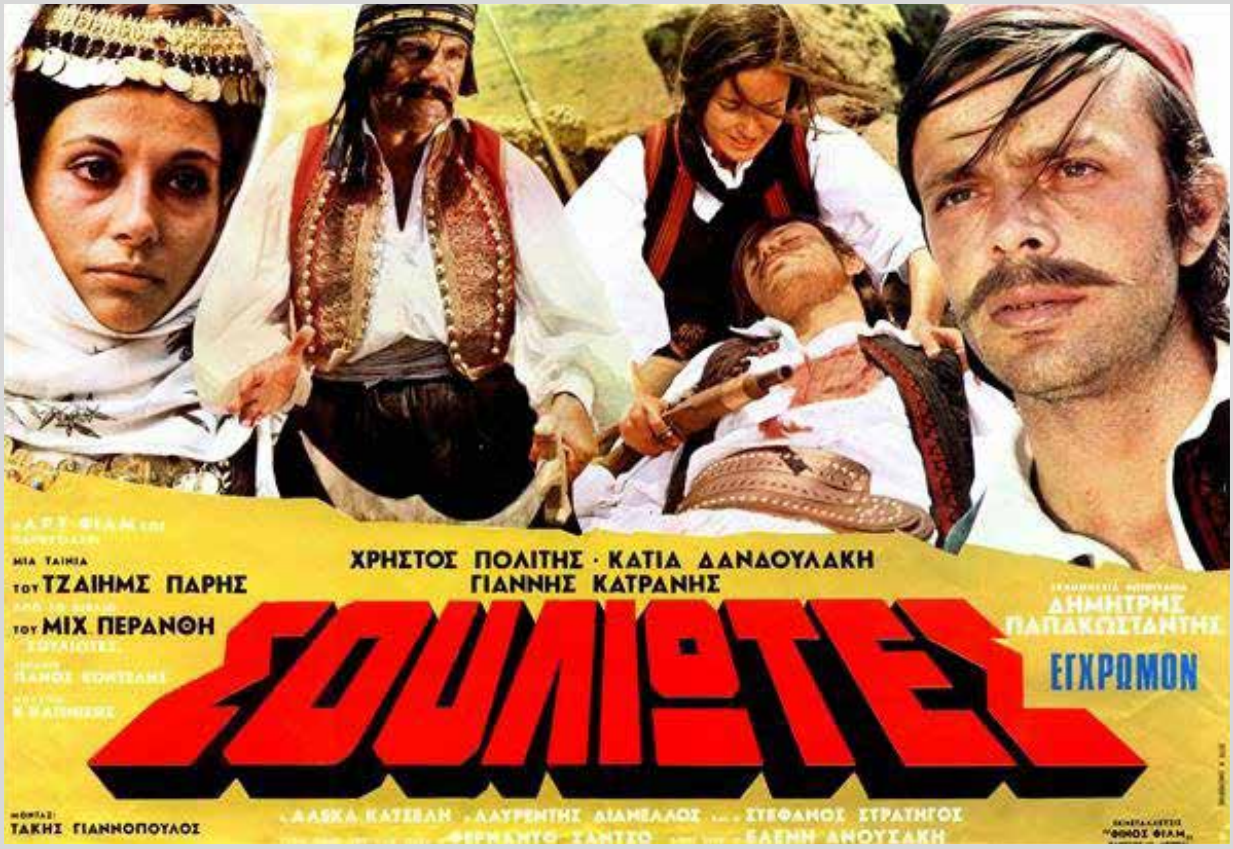

Αφίσα της ταινίας Σουλιώτες (1972), σε σκηνοθεσία του Δημήτρη Παπακωνσταντή

Αφίσα της ταινίας Η δίκη των δικαστών (1974), σε σκηνοθεσία του Πάνου Γλυκοφρύδη

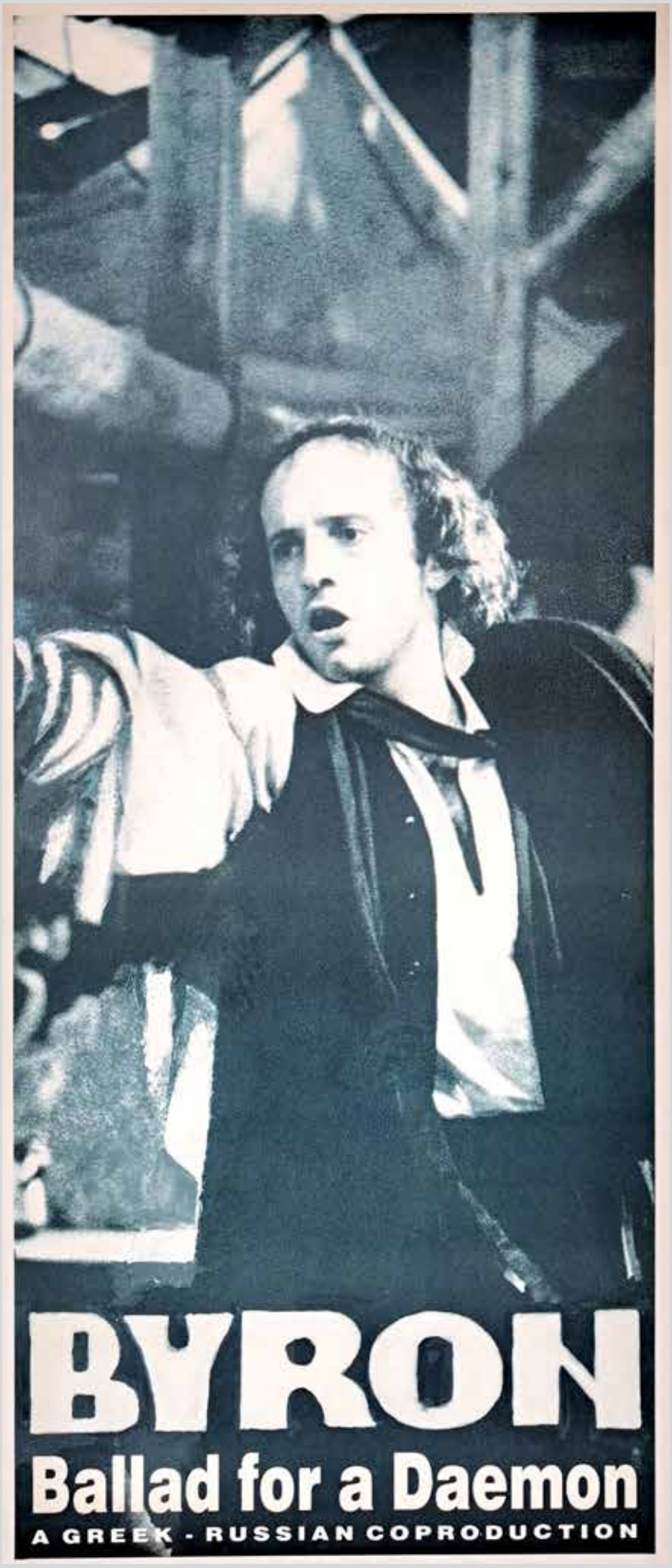

Αφίσα από την ταινία Μπάυρον, η μπαλάντα ενός δαιμονισμένου (1992) σε σκηνοθεσία του Νίκου Κούνδουρου

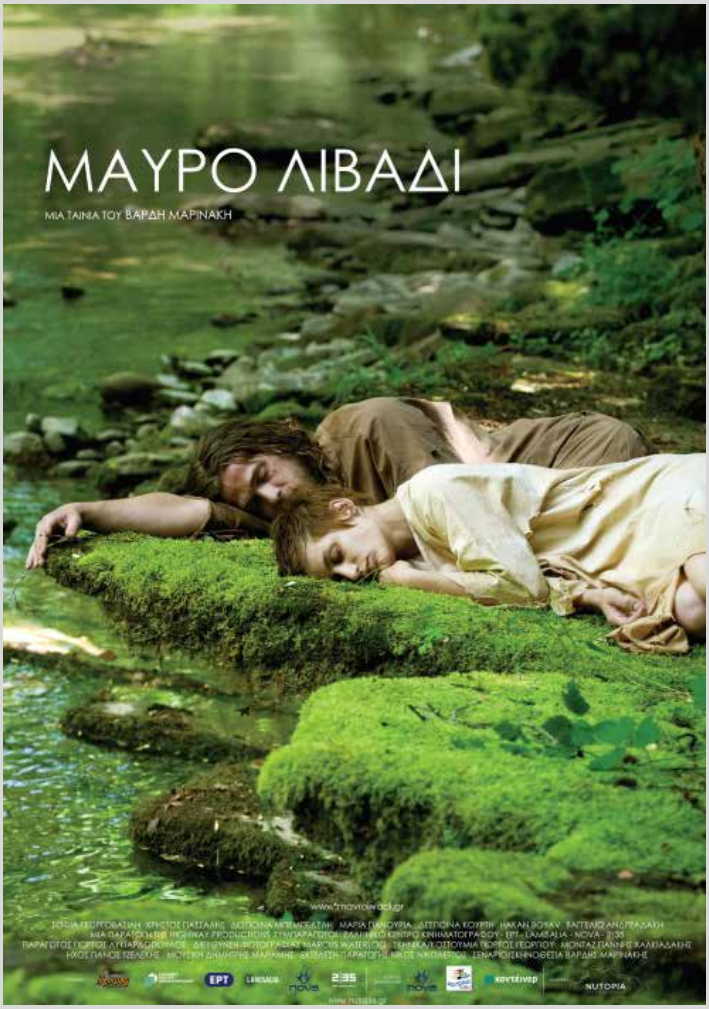

Αφίσα από την ταινία Μαύρο λιβάδι (2009), σε σκηνοθεσία Βαρδή Μαρινάκη

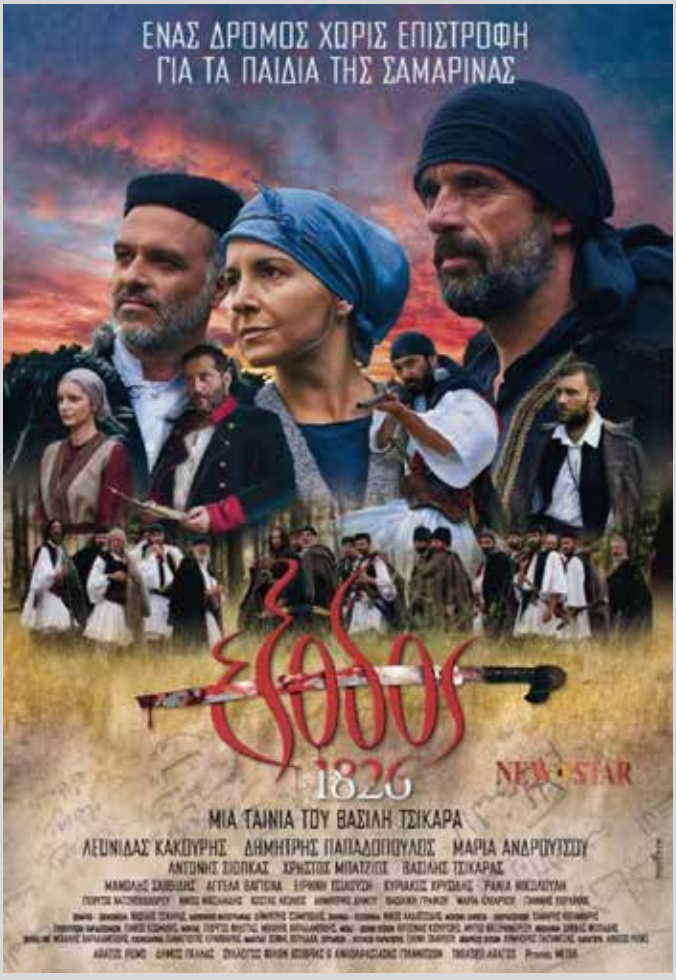

Αφίσα από την ταινία Έξοδος 1826 (2017), σε σκηνοθεσία Βασίλη Τσικάρα

2 ΑΙΩΝΕΣ σε 21 ΕΚΠΟΜΠΕΣ

ΑΡΧΕΙΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Πλατεία Ελευθερίας 1, 10553 Αθήνα
email: aski@askiweb.gr
τηλ.: 210-3223062
www.askiweb.eu
facebook.com/askigr/

2021

ISBN: 978-618-85162-5-0